

rast

25
let

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA
ŠT. 3 – 4, MAJ – AVGUST 2014

SPOMINI NA PRVO SVETOVNO VOJNO

»AKO ŠE PRIDEM KEDAJ ŽIV NAZAJ?«

PO ŠENTJERNEJSKI VLAŠKI POTI

SKRIVNOSTNA PLOŠČA V DOLENJSKEM MUZEJU

82

0214/11184

REVIIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA
LETNIK XXV, MAJ – AVGUST 2014, ŠT. 3–4 (152–153)

U V O D N I K

Rasto Božič

SPOMIN IN HKRATI SVARILO 4

L I T E R A T U R A

Sebastijan Pregelj

ČE BI ŽIVEL ŠE ENKRAT OD ZAČETKA 7

Sebastijan Pregelj

TIŠINA, KI PRIHAJA IZ SOSEDNJEGA STANOVANJA, POMIRJA 11

Filip Robar Dorin

ČIKAŠKA MODRA 14

GREENVIEW AVE 14

POLNOČNO MESTO V VESOLJU 15

David Bedrač

OD SREDINE NIKAMOR (IZSEKI IZ ABECEDA) 16

Jurij Hudolin

IME MI JE PUDAK 21

K U L T U R A

Katarina Udovč

PO VLAŠKI POTI PREKO GORJANCEV IN V PRETEKLOST 26

Mitja Sadek

**SKRIVNOSTNA PLOŠČA INTENDANTA BRETEUILA
V DOLENJSKEM MUZEJU** 32

Darja Peperko Golob

**NOVOMEŠKA ZGODBA O USPEHU – TISKAR IN ZALOŽNIK
JANEZ KRAJEC (S POPRAVKOM)** 40

N A Š G O S T

Franc Mohar

»AKO ŠE PRIDEM KEDAJ ŽIV NAZAJ? 46

Spomini Franca Moharja na prvo svetovno vojno

D R U Ź B E N A V P R A Š A N J A

Simona Gorjup

**OD LABORATORIJA DO PODJETJA SVETOVNIH RAZSEŽNOSTI –
60 LET KRKE** 59

ODMEVI IN ODZIVI

Barica Smole

DA LE NI HARRY POTTER 73

Mitja Sadek

SPOMIN NA BREŽIŠKE FRANČIŠKANE 75

Miha Remec

PESNIŠKI PLES 78

Rasto Božič

JUBILEJNI, 10. NOVOMEŠKI LIKOVNI DNEVI 80

Matjaž Brulc

MONUMENTALNA PROSTORSKA RISBA 83

Goran Milovanović

IDEOLOŠKI ZAZNAMKI VSAKDANA 86

Matjaž Brulc

UMETNIK S FOTOAPARATOM 88

SPOMIN IN HKRATI SVARILO

V letu, ko v Evropi obeležujemo stoletnico začetka prve svetovne vojne in ko na skrajnem vzhodu Evrope ter v ne tako oddaljenem svetu fanatičnega islama vnovič grozijo z orožjem, tudi uredništvo *Rasti* v novi, jesenski in drugi dvojni številki njenega 25. letnika tej temi namenja nekaj strani. Odločili smo se namreč za objavo pred kratkim odkritih izvirnih dnevniških spominov enega izmed udeležencev prve svetovne vojne, Zasavca Franca Moharja, ki se je bojeval na soški fronti. Tam je tudi težko zbolel in zaradi posledic bolezni nekaj let po njenem koncu komaj 33-leten umrl.

Sicer je njegova zgodba zgolj ena izmed tragičnih zgodb prve velike vojne, kot so jo imenovali njeni sodobniki, hkrati pa zaradi teže doživljanja, kot ga je zabeležil korporal oziroma desetnik Mohar, izstopa. In ravno občutki, ki so ga prevevali, ko se je vročičen, sestradan in prezebel počutil pozabljenega od domovine, cesarskega ter božjega prestola, so njegovo sporočilo in hkrati žgoče svarilo potomcem. Moharjeve spomine, ki smo jih po delčku njegovega pisanja naslovili »*Ako še pridem kedaj živ nazaj*«, objavljamo v osrednje delu *Rasti* oziroma namesto ustaljene-ga intervjuja v rubriki *Naš gost*.

Jesensko dvojno številko *Rasti*, ki ji bo – glede na to, da se leto počasi izteka – v kratkem sledila že zimska, dvojna izdaja, začneta prozna prispevka Če bi živel še enkrat od začetka in *Tišina, ki prihaja iz sosednjega stanovanja, pomirja* pisatelja Sebastijana Preglja. Sledi ji nekaj poezije s skupnim naslovom Čikaška modra novomeškega cincasta, prevajalca in pesnika Filipa Robarja Dorina, pesmi *Od sredine nikamor* (Izseki iz abecede) Davida Bedrača in pesniški sklop *Ime mi je Pudah* Jurija Hudolina.

Na straneh *Kulture* novomeška arheologinja Katarina Udovč v prispevku *Po vlaški poti preko Gorjancev in v preteklost* predstavlja del najstarejše zgodovine šentjernejskega območja, novomeški zgodovinar in klasični filolog Mitja Sadek pa v krajši študiji *Skrivnostna plošča intendanta Breteuila v Dolenjskem muzeju* pojasnjuje skrivnost nastanka in pomena tega doslej napačno tolmačenega novomeškega kamnitega spomenika. S tretjim prispevkom *Kulture* oziroma objavo popravka pa popravljamo napako iz prejšnje številke, ko je pri objavi prispevka *Novomeška zgodba o uspehu – tiskar in založnik Janez Krajec* Darje Peperko Golob izpadel

njegov del. Prispevek tako vnovič objavljamo v celoti, hkrati pa brez njegovih že zadnjič objavljenih fotografij.

V rubriki *Naš gost* objavljamo že omenjene vojne spomine korporala Franca Moharja, na straneh *Družbenih vprašanj* pa Krkina sodelavka Simona Gorjup v prispevku *Od laboratorija do podjetja svetovnih razsežnosti* piše o šestih desetletjih te novomeške svetovno uspešne farmacevtske družbe in tovarne zdravil.

V *Odmevih in odzivih* tokrat najprej pisateljica Barica Smole s prispevkom *Da le ni Harry Potter* predstavlja in vrednoti novo knjigo *Iskanje Eve* novomeškega pisatelja Damijana Šinigoja. Že prej omenjeni Mitja Sadek z zapisom *Spomin na brežiške frančiškane* opozarja na zbornik *S patri smo si bili dobri – Tri stoletja brežiških frančiskanov*, Miha Remec pa v svojem *Pesniškem plesu* na *Triolog*, novo pesniško zbirko Smiljana Trobiša in Manje Žugman Širnik.

V nadaljevanju pišemo o *Jubilejnih, 10. novomeških likovnih dnevih*, hkrati pa umetniška dela te po vrsti zadnje novomeške likovne kolonije objavljamo kot likovno prilogo tokratne *Rasti*. Fotografiral jih je Branko Babič.

Novomeški zgodovinar in pisec Matjaž Brulc nato s prispevkom *Monumentalna prostorska risba* opisuje skupno razstavo oziroma instalacijo *Koprnenje po svetlobi*, ki sta jo vodilna slovenska ilustratorja in mojstra animacije, Milan Erič in Zvonko Čoh, postavila v nekdANJI samostanski cerkvi Galerije Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki. Tamkajšnji kustos Goran Milovanović pa v *Ideoloških zaznamkih vsakdana* ocenjuje razstavo *Re:produkcija* novomeške likovnice Nataše Mirtič v Mednarodnem grafičnem likovnem centru v Ljubljani in skupno razstavo *(Ne)varna razstava*, ki jo je Mirtičeva s trebanjsko kolegico Majo Kastelic pripravila v Dolenjskem muzeju oziroma v Jakčevem domu v Novem mestu.

Jesensko *Rast* zaokrožuje Matjaž Brulc, ki je v *Umetniku s fotoaparatom* za naše uredništvo ocenil fotografsko razstavo *Božidar Jakac in fotografija* Moderne galerije v Ljubljani.

Rasto Božič,

ODGOVORNI UREDNIK

SPOMIN IN HIRATI SVARILO

Ivan Balažević, *Dogodilo se v Novem mestu*, 2014, akril na platnu, 100 × 150 cm

Sebastijan Pregelj

ČE BI ŽIVEL ŠE ENKRAT OD ZAČETKA

Poglavje je iz romana *Kronika pozabljanja*, ki je izšel pri založbi Goga.

Pozno popoldne zaslišim s hodnika hrup, ki je čedalje glasnejši. Zunaj je več ljudi, ki se glasno pogovarjajo. Pred sosednjimi vrati se ustavijo. Slišim, da na tla odlagajo težke predmete, slišim njihovo globoko dihanje, pa tudi glas sestre Angele, ki – medtem ko odklepa vrata – govori, da je to eno najlepših stanovanj v domu. Ko so vrata odprta, doda, da vrat sicer ne zaklepamo, zato v ključavnicah ni ključev. Ključi so v dežurni sobi, rezervne ima hišnik. Edina vrata, ki jih zaklepamo, so vhodna. In pa seveda vrata praznih enot. To pa ja, vstopi in gre do okna ter ga na stežaj odpre.

Ne vem, česa se uslužbenci bojijo, da zaklepajo vrata praznih enot? Da bi se kdo skril in si kaj naredil, osebje pa ga ne bi našlo? Če jih skrbi to, je še veliko drugih prostorov, kamor se lahko človek skrije in si kaj naredi. Seveda pa si lahko kaj naredi tudi v svoji sobi. Saj ne bi bilo razlike, edino iskati ga ne bi bilo treba. Ne bi bilo prvič. Mogoče osebje skrbi, da bi se prazne enote spremenile v ljubezenska gnezda? Težko verjamem. Le zakaj bi se zatekali v prazna stanovanja, ko pa lahko prav mirno hodimo iz sobe v sobo, iz stanovanja v stanovanje? Moški k ženskam, ženske k moškim, moški k moškim, ženske k ženskam. Nihče ne preverja, kdo hodi h komu in zakaj. Pomembno je edino, da smo pri večernem štetju v svojih sobah. To je vse. Jih skrbi, da bi se kdo izgubil? Dogaja se in tega ni mogoče preprečiti. Pri spominu, ki nas v glavnem vse po vrsti zapušča, ni nič nenavadnega, da ta ali oni stanovalec nenadoma ničesar več ne prepozna: ne ve, kje je, niti, kdo je. Nekaterim se spomin vrne že čez nekaj trenutkov, nekaterim nikoli, največ pa nas je takšnih, ki se nam vrne, potem pa čez čas spet izgine in se vrne in izgine. Vsakič ko se vrne, ga je manj, tu in tam pa skupaj s tem, kar ga še imamo, naplavi tudi koščke pozabljenega, ki jih je težko zlepliti v celoto. Pamet z njimi naredi, kar naredi. Tako je z nami. In uslužbenci to vejo. Nimam pojma, zakaj zaklepajo prazne enote in kaj jih skrbi.

V sosednjem stanovanju se je nekoliko umirilo. Ni mi treba biti zraven, da vem, kaj se dogaja. Stanovanje je na las podobno mojemu. Po zvokih mi je takoj jasno, kje se nahajajo ljudje, in v glavnem tudi, kaj počno. Ta trenutek stojijo v bivalnem

prostoru. Najverjetneje se razgledujejo in si obenem oddahujejo. Najprej si oddahujejo od nošenja težkih kovčkov in škatel, potem si oddahujejo, ker jim ne bo več treba skrbeti za svojca, ki bo od danes naprej tu, na varnem in v dobri oskrbi. Nihče pa ne vpraša tistega, ki so ga pripeljali, ali si je tudi on oddahnil in od česa.

»Vidiš, mami, kako je lepo,« zaslišim ženski glas. »Sem ti rekla, da bo lepo. Ko bodo na policah in mizi tvoje stvari, ne bo nič drugače kot doma. Od službe do sem potrebujem pet minut, mogoče sedem. Vsak dan bom prišla. Tukaj ni tako kot v bolnišnici, kjer je čas obiskov strogo odmerjen. Tukaj je drugače. Lahko pridem kadarkoli in ostanem, kolikor hočem. Ali ni to dobro?« »Dobro je,« odgovori mehak ženski glas.

Stopim k oknu in se naslonim na polico. Spomnim se, kako je bilo, ko sem prišel. Bilo je trinajstega februarja. Pripeljal sem se s taksijem. Taksist je moje stvari znosil do sprejemnice, naprej jih je znosilo osebje. Ker sem se že prej vse dogovoril, me niso dosti spraševali. Vedeli so, da sem se za dom odločil sam, da bom plačeval sam, da sem prišel sam, da nimam nikogar in da torej v okence, ki je v sprejemnem obrazcu namenjeno vpisu podatkov o svojcih, nimajo koga vpisati. Zabeležili so ime, priimek in telefonsko številko mojega odvetnika.

Ko sem bil po vseh postopkih nazadnje v stanovanju sam, sem začel odpirati kovčke in škatle. Takrat sem imel sedeminsedemdeset let in bil sem pri močeh. Ampak že kakšno leto prej sem vedel, da prihaja čas, ko se sam nase ne bom več mogel stoodstotno zanesti in bom prej ali slej potreboval pomoč, sprva pri večjih in težjih rečeh, kasneje tudi pri manjših, vsakodnevnih opravilih. Če bi doma koga imel, se mi ne bi nikamor mudilo; ker nimam nikogar, sem se odločil, da grem čim prej v dom. Zbral in pregledal sem ponudbo, kot sem včasih zbiral in pregledoval prospekte in kataloge turističnih agencij. Najprej sem naredil širši izbor, potem sem ga začel krčiti. Ko sem nazadnje izbral dom, sem poklical odvetnika in ga prosil, naj uredi, kar je treba urediti, da me sprejmejo.

Tisti dan, ko sem prišel, je snežilo. Kosmi so bili veliki in mokri. Na klopi pred vhodom je sedel Jon. Oblečen je bil v plašč s krznenim ovratnikom, na nogah je imel zloščene čevlje. Videti je bil kot direktor doma, če ne še kaj več. S taksistom naju je glasno pozdravil.

Prve dni sem urejal stanovanje. Pravzaprav nisem naredil veliko. V omaro sem zložil oblačila, na stene obesil nekaj slik in na police zložil nekaj fotografij in knjig, ki me spremljajo leta in desetletja. Seveda nisem prinesel vseh. Večino knjig sem podaril knjižnici in večino oblačil Rdečemu križu. Vedel sem, da lahko s seboj odnesem bolj malo, zato sem obdržal le najljubše knjige in oblačila, vse ostalo pa podaril naprej. Odvetniku sem podpisal pooblastilo za oddajanje stanovanja. Iz najemnine se delno krije račun za dom in v celoti njegove storitve. V izpraznjeno stanovanje se nisem vrnil. Po navadi se ne vračam. Kaj pa naj bi tam? Naj bi sedel na stol in gledal prazne stene? Naj bi se sprehodil po izpraznjenih sobah? Naj bi obujal spomine? Tam? Le zakaj? Spomine sem prinesel s seboj, tako kot sem s seboj prinesel vse drugo, za kar mislim, da mi bo prišlo prav, in za kar imam prostor.

Prve dni stanovanja nisem zapuščal. Šel sem edino na zajtrk in večerjo. Spoznal sem Melito, ki je prišla k meni že prvi dan, spoznal sem Osmana, sestro Angelo in čistilko Aido. Na vhodu sem srečal Jona, vendar nisem vedel, kdo je.

Psihologinja Melita je z menoj opravila uvodni razgovor. Najprej je imela dolg govor o življenju v domu, o tem, kaj pomeni prihod za stanovalca in podobno. V glavnem je nisem poslušal. V glavnem so mi šle njene besede skozi levo uho noter in skozi desno ven. V glavnem se mi ni zdelo, da bi ženska povedala kaj novega ali kaj, kar bi se mi zdelo zanimivo. Potem me je začela spraševati. Medtem ko sem odgovarjal, si je v zvezek sproti nekaj beležila, meni pa je kimala, kot bi opravljal test in bi bili moji odgovori pravilni. Kadar se ji kakšen odgovor ni zdel pravilen, je zastrigla z ušesi, dvignila pogled in se zastrmela vame. Ni me zanimalo, kaj si misli. Pogovor je bil rutinski in od njega nisem pričakoval ničesar, zato mi je bilo vseeno. Vseeno pa sem bil vljuden.

Osman, ki mi je takoj po prihodu v stanovanje znosil kovčke in škatle, mi je rekel, da ta dom sploh ni slab. »Ravno nasprotno. Tukaj se boste počutili kot doma. Če ne bo tako, mi povejte,« me je pogledal navzgor, medtem ko je polagal največji kovček, jaz pa sem stal ob njem. »Vedno me lahko pokličete. Ime mi je Osman, kličejo me Os.« Ko so bili vsi kovčki in vse škatle v stanovanju, me je vprašal, ali potrebujem še kaj. »Ne,« sem odkimal in se mu zahvalil za pomoč. Nisem vedel, ali bi mu moral – tako kot v hotelu – v roko stisniti petaka. Nekaj trenutkov sem okleval, nazadnje pa sem se odločil, da ne, ker bi ga s tem lahko užalil: nisem v hotelu, Osman pa ni portir. Samo zahvalil sem se mu in počakal, da je odšel.

Kasneje je prišla čistilka Aida. Opravičila se mi je, ker je kar tako vstopila. »Vedno potrkam trikrat,« mi je rekla. »Tako boste vedeli, da sem jaz.« »Trikrat,« sem se nasmehnil. To si lahko zapomnim. Trikrat, mi je pokimala in pokazala tri iztegnjene prste. »Vsak dan vam bom izpraznila koš za smeti in pobrisala, če bo treba kaj pobrisati. Sesam enkrat na teden. Enkrat na mesec imamo generalko. Ampak o tem se bova pogovorila drugič. Vam lahko kako pomagam?« me je pogledala z vrat, preden je odšla. »Hvala,« sem odkimal in se vrnil k velikemu kovčku.

Zvečer prvega dne sem spoznal še sestro Angelo, ki je prišla ob pol desetih, ko imamo večerno štetje. Mislija je, da spim, zato je narahlo potrkala in tiho vstopila. Ko je videla, da sem še pokonci, sva izmenjala nekaj besed. Medtem ko sva govorila, se je razgledovala po prostoru. Potem je odšla naprej.

Prvi večer sem imel v rokah svojo najljubšo knjigo. Bral sem stavke, ki sem jih bral že ničkolikokrat. Želel sem, da se mi kot spomin na prvi večer v možgansko skorjo vtisnejo prav ti stavki in vsi občutki, ki jih nosijo s seboj. Nobenih drugih občutkov nisem hotel shraniti v spominu, čeprav sem vedel, da jih ne bom mogel preprosto izbrisati. Ostali bodo. Ampak s stavki, ki jih imam rad, jih bom nekoliko omilil. Sprememba je bila velika. Čeprav sem se na prihod pripravil in mi je bilo vse jasno, sem čutil, da je sprememba prevelika za en večer ali za en dan ali en teden. Dlje bom potreboval.

Za zdaj mi ni hudega, sem si ponavljal. Za zdaj ne bo dosti drugače, kot je bilo doslej. Spremembe bodo prišle kasneje. Za zdaj se še lahko obnašam, kot da jih ne bo ali pa kot da so tako daleč, da o njih ni vredno razmišljati. Ampak nekje globoko v sebi sem čutil, da prihajajo. Čisto počasi, neslišno, skoraj nevidno in posamič. Dolgo jih ne bom opazil. Ko pa se bom nekega dne zavedel, bo prepozno. Ugotovil bom, da se je nabralo nešteto malih sprememb, ki so povzročile večje spremembe, večje pa velike, tako velike, da si tega prej niti nisem znal predstavljati. Ugotovil

bom, da sem ujet v telo starega, opešanega človeka, ki si ne more nič več lagati, da bo bolje. Samo še slabše bo. To je pot proti koncu. Ob zavedanju minljivosti, ki bo postala resnična, me bo zazeblo in hlad ne bo nikoli več zares izginil. Tudi če bom poleti sedel na soncu, tudi če se bom pozimi naslanjal na radiator. Hlad bo ostal. Od takrat naprej si bom tudi poleti ogrinjal debelo jopo, pozimi pa bom nosil volnene nogavice in dolge spodnjice. Ampak do takrat je še daleč, sem si mislil in se vrnil h knjigi.

Tisti dan, ko sem prišel, sem imel sedeminsedemdeset let in bil sem pri močeh. Danes ni dosti slabše. Mogoče mi je medtem nekoliko opešal vid, nekoliko se je poslabšal sluh, mogoče se mi je nekoliko upočasnila prebava, upočasnili so se refleksi, včasih kaj pozabim, ampak pozabljal sem tudi prej, in že prej se je dogajalo, da sem pozabil celo stvari, za katere sem bil prepričan, da jih ni mogoče pozabiti. Zdravniški izvidi niso slabi, prav nasprotno, osebje mi zagotavlja, da so za mojo starost presenetljivo dobri. Za zdaj ni nobenih posebnih sprememb. Za zdaj sem lahko zadovoljen. In tudi sem. Večino stvari lahko opravi sam, kadar pa potrebujem pomoč, me ne pustijo dolgo čakati, in jaz razumem, da nisem edini, ki mu morajo pomagati, zato ne sitnarim. Treba je biti potrpežljiv. Ne samo zdaj, ko sem star in mi drugega ne preostane. Tudi prej, ko sem bil mlajši, sem bil potrpežljiv. In če bi živel še enkrat od začetka, bi bil še dosti bolj potrpežljiv. Vzel bi si čas.

Če bi se v telo otroka vrnil s pametjo starca, bi si za vsako stvar vzel čas. Nikamor ne bi hitel, saj bi vedel in razumel, da bom v vsakem primeru prispel na cilj. Okrog sebe bi gledal s široko odprtimi očmi. Občudoval bi barve in oblike, glasove, vonje in okuse. Gledal bi in okušal, kako se stvari spreminjajo, in vedel, da se podobno spreminjam tudi sam. Tako kot nebo, tako kot veter, tako kot voda, tako kot hiša, tako kot most, tako kot vlak, tako kot drevo, tako kot trava, tako kot ptica, tako kot pes. Stal bi, sedel, hodil, tekkel, čepel, ležal in gledal in občudoval vse, kar me obdaja.

Če pa bi se vrnil v telo otroka brez pameti in izkušenj starca, bi spet videl čudeže. Otroci vidijo čudeže na vsakem koraku. Vse okrog mene bi se mi zdelo čudežno in prav nič ne bi bilo narobe, če si vsega ne bi znal razložiti. Hodil bi naokrog in se čudil in občudoval in bil navdušen nad stvarmi, ki jih danes več ne opazim. Opazoval bi metulja, kako premakne krila, da ga dvignejo v nebo, in deževnika, kako pretrgan postane dva; s prsti bi ril po pesku in blatu, povohal bi lubje in kamen, ki je dolgo ležal na vlažnih tleh; polizal bi ledeno svečo in baterijo, da bi me streslo v jezik; v pest bi stisnil koprivo in drugič oso ali čebelo, ker bi me zanimalo, kakšne vrste bolečina je pik žuželke; splezal bi visoko na drevo, zakričal, zamižal in skočil dol; na mravljišče bi vrgel kobilico in opazoval, kako jo mravlje s kleščastimi usti zgrabijo in ustavijo, zvrnejo in nazadnje še živo zvlečejo v eno od črnih lukenj; legel bi tik ob železniške tire in počakal vlak in trušč in veter, ki ju nosi s seboj; z dvigalom bi se odpeljal na vrh najvišje stolpnice, preveril, da sem sam, potem pa stopil na rob kovinske ograje, se z nogami zataknil za vrhno prečko in se nagnil čez in občutil ves strah in vso sladkobo, ki gre z njim; legel bi na kartone in gledal oblake, kako spreminjajo oblike in so lahko prav vse; gledal bi v nebo in se spraševal, kje se konča nebo in kje veselje in kaj je naprej od konca; spraševal bi se, kako je z življenjem: kje si, preden se rodiš, in kam greš po tem, ko umreš, in kako dolga je neskončnost. In tako naprej in tako naprej.

Sebastijan Pregelj

TIŠINA, KI PRIHAJA IZ SOSEDNJEGA STANOVANJA, POMIRJA

Poglavje je iz romana *Kronika pozabljanja*, ki je izšel pri založbi Goga.

Že nekaj dni preživim ves prosti čas ob oknu in gledam dol. Razgled imam na ograjen park, sredi katerega sta ribnik in za njim paviljon. V parku so klopi, in pred dnevi sem opazil, da prihaja k eni od njih nova soseda. Vedno pride k isti klopi, ure njenega prihoda pa so precej različne, tako da mi ne preostane drugega kot nenehno preverjanje.

Novo sosedo sem prvič videl na Leonardovem jubilejnem koncertu. Do takrat se nisva srečala, kot ne bi hodila iz stanovanja, potem pa je prišla na koncert in se vsem naenkrat pokazala, tako da se ni nihče več spraševal, ali imamo res novo stanovalko, kdo je, kakšna je in tako naprej. Oblečeno je imela temno večerno obleko, obute salonarje, v desni je nosila srebrno torbico. Ustnice je imela pordečene, veke osenčene in znamenje na levem licu poudarjeno. Videti je bila, kot bi prišla v opero ali gledališče. Večina stanovalcev je prišla v trenirkah ali v kopalnih plaščih ali obojem.

Videl sem, da se je Kozma usedel čisto blizu nje, in videl sem Maksa, kako neprestano pogleduje proti njej. Proti njej so pogledovali tudi drugi moški, in ženske prav tako. Celo za Leonarda sem imel občutek, da večino časa gleda njo. Lahko, da je res. Lahko, da jo je gledal, in lahko, da je ves večer pel samo njej. Tega ne vem. Koncert je bil v vsakem primeru tak kot vedno. Leonardo je dal vse od sebe in poslušalci smo mu to hvaležno vračali. Po vsaki pesmi smo ploskali, manjkalo pa ni niti skupnega petja, sprva refrenov, proti koncu pa pesmi v celoti. Po dveh dodatkih se je pevec vsem še enkrat zahvalil in zapustil oder. Odšli smo na večerjo v jedilnico. Ker zvečer že vrsto let ne jem, sem spil samo skodelico čaja. Leonardo je imel večerjo tako kot po vsakem nastopu v svojem stanovanju. Pred tem se je zahvalil glasbenikom, da so prišli, jih vprašal, ali bodo drugič spet prišli, jim zadovoljno prikimal, ko so mu rekli, da lahko stoddotno računa nanje, in se nazadnje od njih poslovil.

Do prihodnjega jutra so večini po glavi odmevali Leonardovi melodije in verzi, nekaj pa nas je razmišljalo o novi sosedi.

Zdaj jo že nekaj dni opazujem skozi okno. Če je lepo vreme – in zadnji dnevi so vsi po vrsti sončni in brez vetra, pride do klopi, ki je obrnjena proti mojemu oknu, sede in se nastavlja sončnim žarkom, ki zgodaj dopoldne še niso premočni.

Medtem sva se spoznala. Novi sosedi je ime Konstanca. Ni preveč zgovorna ali pa ji ni do pogovora in moje družbe. Ne vem. Vidim pa, da zadnje dni v park prihaja tudi Maks in včasih celo Kozma, ki ga pred tem še nisem videl zunaj. Maks se spreha po parku, v eni roki nosi šah, drugo ima v žepu; večkrat gre mimo klopi, na kateri sedi Konstanca. Videti je, da jo prvič pozdravi, naslednjič ko gre mimo, pa ji samo prikimam. Nazadnje si izbere katero od prostih klopi nedaleč stran, sede, postavi figure na šahovnico in jih premika malo sem in malo tja. Ne vem, kaj v resnici počne.

Tako kot Maks in Kozma tudi ženske opazujejo Konstanco. Prepričan sem, da o njej ne govorijo dobrega. Če bi o novi stanovalki mislile in govorile dobro, bi prisedle ali jo povabile, da sede k njim. Ker je ne povabijo, sem prepričan, da jo vlačijo po zobeh. Za ženske, ki jo vlačijo po zobeh, mi je vseeno, Maks in Kozma pa mi gresta na živce, Maks še posebej. Po vseh partijah šaha, ko sem navijal zanj, sem mu včeraj želel poraz.

Ko sem pozno popoldne šel mimo družabne sobe, sem po množici radovednežev takoj vedel, da se notri nekaj dogaja. Vstopil sem in videl, da gre za pomembno, če ne celo najpomembnejšo partijo šaha do zdaj. Nasproti Maksa je sedel Jan, voznik reševalnega vozila. Zanj sem slišal, da je najboljši šahist na Urgenci, celo v Univerzitetnem kliničnem centru ni boljšega. Maks je najboljši šahist v domu. Samo vprašanje časa je bilo, kdaj se bosta Maks in Jan pomerila.

Nič čudnega, da je bila družabna soba nabito polna. Notri je bilo vroče, zrak pa slab in zadušljiv, vendar ni to nikogar motilo, niti stanovalcev niti osebja. Med partijo šaha ni bilo časa za slab in zadušljiv zrak. Med partijo šaha so gledalci zadrževali dih in kašelj. Med velikim dvobojem se je zdelo, da se je čas ustavil. Premikale so se samo šahovske figure, vse drugo je stalo. Celó bolezní in vse težave, ki jih prinašajo s seboj, so bile nekje drugje, in še celo smrt je bila takrat daleč stran.

Od vrat sem se zrinil v ospredje. Postavil sem se na Janovo stran. Želel sem, da zmaga voznik reševalnega vozila, želel, da Maks občuti svojo nemoč in da ga boli, medtem ko izgublja figuro za figuro. Privoščil sem mu poraz. Hotel sem ga gledati, kako se muči in kako trpi. Hotel sem ga videti, kako se bo končno zlomil in priznal poraz ter se odvrnil stran.

Medtem ko sem v mislih navijal za Jana, so vsi drugi navijali za Maksa. Veselili so se za vsako figuro, ki jo je vzel Janu, čeprav niso vedeli, kaj točno to pomeni. Gledali so figure, ki so ostajale na šahovnici, in preštevali figure, ki so se nabirale na robu mize pri obeh igralcih. Upali so, da Maks premaga Jana, zdelo pa se je ravno nasprotno, vsaj glede na preštete figure. Maks je gubal čelo, Jan se je praskal po nekajdnem bradi. Sekunde so se razvlekle v minute in minute v ure. Potem pa se je zgodil preobrat! Maks je naredil potezo in rekel: »Šah.« Jan je prestavil figuro. Vsi smo gledali Maksa, ki je s kazalcem in palcem zgrabil belega tekača in ga prestavil za dve polji. »Mat.« Jan je še nekaj trenutkov strmel v šahovnico, potem je zmajal z glavo, vstal od mize, se vzravnaval, prikimaval Maksu in mu podal roko: »Krasna igra.« Igralca sta si še nekaj malega stala nasproti, izmenjala sta še nekaj besed. Medtem se je soba začela prazniti. Osman je odprl okno.

Med potjo proti stanovanju sem premišljeval, da je bila partija navadno sranje. Maks bi moral izgubiti.

Zdaj ležim na postelji in prisluškujem zvokom iz sosednjega stanovanja. Tako kot vsak dan je sosedo tudi danes obiskala hči. Tako ji je obljubila prvi dan in tega se drži. Verjetno ima slabo vest, ker je mamo dala v dom. Ali pa je nima, ker sta se tako dogovorili. Ženski sta se samo prvi dan pogovarjali o tem, da je mama zdaj v domu. Tistikrat ji je hči, o kateri sem medtem izvedel, da ji je ime Rina, da je poročena in da ima dva otroka, večkrat rekla: »Mami, prav sva se odločili. Saj veš, da ni šlo drugače. Strah me je bilo zate. Skrbelo me je. Tukaj si na varnem. Vidim, da je osebe prijazno in pozorno. So dobri s teboj?« »Ja, ja,« ji je odgovarjala Konstanca, »seveda so. Z vsemi so.« »Pa hrana, si zadovoljna? Če nisi, ti lahko kaj prinesem.« »Zadovoljna sem,« je mama odgovorila hčeri. »Ničesar mi ni treba nositi. Vse je v redu, ne skrbi. Prav sva se odločili. Ni šlo drugače, vem. Vem. Saj nisem žalostna. Nisem žalostna, samo dom pogrešam, to je vse. Dom bom morala pozabiti.« »Ah, daj no,« je odgovarjala hči.

Konstanca je v zadnjih dneh Rini naročila, naj ji iz starega stanovanja pripelje še to in ono. Hči ji je pripeljala vse, nazadnje še toaletno mizico, ki jo je v stanovanje prinesel Osman. Postavil jo je k postelji in vprašal, ali potrebujeta še kaj. Ženski sta se zahvalili. Rina ga je pospremila do vrat in se mu še enkrat zahvalila za prijaznost.

»Ta mizica me spremlja od malega,« je rekla Konstanca, ko se je Rina vrnila k njej. »Ko sem bila še čisto majhna – mogoče sem imela pet ali šest let, mi jo je dala mama. Ostala je za babico in niso vedeli, kam z njo. Mama je ni potrebovala, stran je pa tudi niso hoteli vreči. Dala mi jo je za igranje. Ko sem se nehala igrati, sem jo začela uporabljati zares. Uporabljam jo še danes. Ko me ne bo več, jo lahko daš Lei. Misliš, da bi jo hotela?« »Joj, lepo te prosim, mami, ne govori tako!« je hči nekoliko povzdignila glas. »Samo poglej se! Dobro izgledaš, zdrava si. Nazadnje boš v domu dočkala še mojo vselitev!« se je glasno zasmejala. »Zato ne govori takšnih ... ne govori ...«

Zdaj je videti, da je Konstanca zadovoljna, Rina pa tudi. Ta trenutek ženski molčita. Verjetno sta si povedali vse, kar sta si imeli povedati danes. Rina je najprej povedala nekaj o otrocih, potem o službi. Konstanca je že drugič ali tretjič povedala za Leonardov koncert. Hči je bila navdušena. Zdaj že nekaj časa molčita.

Tišina, ki prihaja iz sosednjega stanovanja, pomirja. Tišina pomeni, da nobeno vprašanje ne čaka odgovora, pomeni, da je vse v redu. Tako preprosto je to. Še sam zaprem oči.

Filip Robar Dorin

ČIKAŠKA MODRA

There's loads of blue in Chicago ...

Pesmi so iz zbirke v nastajanju Slike v zasuku.

GREENVIEW AVE

1

Pogled z okna hiše na aveniji Greenview.
Pozna jesen, skoraj zima. Dež prši, sunek
vetra zvrtniči listje, plahta časopisa se prižme
na poštni boks. Mož v rdeči suknji šantavo
prečka cesto, z eno roko drži nad glavo škatlo,
v drugi ima cekar. Pridrvi rumeno-črn buick
in ga poškropi. Mož nekaj kriči. Iz hiše pride
ženska, odpre dežnik in se skoraj zaleti v fanta
na kotalkah, ki odskoči s pločnika na cesto,
se ozre, začuden. Pod grmom mrtev kos.

2

Mesto se zagrinja v mrč & mrak, gost je zrak,
komaj vidi se čez cesto. V spomin se mi prikrađe
slika, zvok ni slišen, podobna neki drugi spred let,
ko me je ko strela z jasnega zadel bivanjski šok.
Dokaj zamorjen sem videl vse in nič v razponu
milosti in smrti. Obsedle so me slutnje o razsežju,
od skrajno velikih do najmanjših možnih mer. Kar
tako, sredi nikoder. Hip zatem se slika razostri, požre
jo množica luči. Dah neznane sile, me za hip prešine,
ali pa nekaj takega kot sence iz Platonove votline.

Polnoč se bliža, znaki minevanja so bolj razločni.
 Te sence! Ko ena izgine, njej podobna predme šine.
 Kot da gre za skrivno tkanje, ki iz njega se spočnejo
 sanje. Zaslišim hrup na vratih, ta hip se v sobo zgrnejo
 dekleta v mini krilih, s cvetjem v lasih, zgoraj brez,
 ko bog zadeta. Love is all you need, gostolijo in me
 vrtijo ko vrtavko pri marjanci. Love, love, love me
 poljubljajo na koščke, slečejo do golega in požro.
 Tema se zredči, v sobi mir, deklet nikjer. Na zidu
 napis s šminko : Ej, kaj ni zdaj tako kot nikdar prej?

POLNOČNO MESTO V VESOLJU

Jacku Kerouacu in Dominiku
 Smoletu – affettuoso.

Velemesto kot pragozd. Dnevi, ko ni noči, in noči, ko dnevu
 dano ni, da se rodi. Dolge, sive sence prelamljajo se v temna
 dna, visoke sohe stavb se oprijemajo svoda neodjenljivega neba.
 Bencin in kri, beton in ritem temnega srca poganjajo stroj sveta.
 Nikdar ni tako, da zver bi obstala, da divja moč bi obmirovala,
 da človek izmeri svojo rast in jo sesut ob vsem brezdanjem utaji.

Nemirno zemeljsko telo, ovito v tenak plašč noči, milijoni src,
 ki bijejo v trupu orjaka, veletok krvi, ki se pretaka v kloaki, in
 misel, ki se drži privida. Čud otrpla sanja, sinergija biti & nič.
 Telo se zgrne v svojo srž. Tedaj zasliši se divji krik sredi noči.
 Vrisk ljubimcev, končnica sanj, nemara smrtno more? Ko tema
 se spne, dih ljubimcev vrne vase, noč pojé ostanke in najavi dan.

Beli pes zajaha zarjo, za njim se žene zver – the American Way.
 Ni ga vruga, ki ustavil bi starega kurjača, da ne bi polnil peči,
 ki se nikoli ne ohladi. Peklenski ogenj žene ladjo norcev vse dlje
 čez brezbrežna morja, ki so, kaže, last boga. Krulijo nebeška čreva,
 trza um. V glavi mi nabija *bass & drum* in malce obtolčeno trobilo.
 Kje je startna točka, kje cilj? Ni ju, blodimo zaman, iz nič v nič.

David Bedrač

OD SREDINE NIKAMOR

(IZSEKI IZ ABECEDA)

F

Včasih naroči prek spleta: kakšno škatlo.

Včasih obišče forum in napiše: prekleta lepota!

Včasih samo gleda v monitor.

Včasih votli film, včasih svetlo temo,
ki se prismuka izza meje med življenjem in strastjo.

Včasih razgrize prostorni kruh elektrike pred sabo,
da soba nima več oblike kitice. Vse je preklikano –
preklikana stena, mehka miza, prozorni stoli in postelje.

Včasih zlomi besedo na monitorju
s posebnim programom življenja:
besedo štoklja je danes že uspel
zlomiti na kljun, perje in oddaljeno
gnezdo.

G

Žoge pijejo poletno vreme, preznojen zvok ...

Trenutek je dekadenten. Ona zapleše. Se polije.
Ona druga, ki je tudi tam, ugrizne žamet
in reče: Je in tudi bo!

Spodnjice prostora ponovno počijo ...

Zdaj pleše tudi drugi G. Vsi G in tri bele ženske,
ki mesijo naslednje tri.

Toliko gibanja, zvijanja, ritmični udarci bobna.
Vsi so v bobnovi opni.

Tista, tretja ženska izboči milnate prsi in reče: Mljask!
Neko meso je v tem trenutku, neki otip in tudi blesk.

Vsi planejo nanjo. Obkolijo jo. Jo valijo iz kože.
Na stotine razraščanih užitkov je tam.
Vreme eksplodira in pošlje dež med stekla.
In veter med strehe, ki razsekajo dimnike.

Oni so notri, a gredo ven. Tečejo, iz bloka,
na ulico, v travnik, koruzo, na rjaste traktorje.

Povsod so, goli in dinamični, odprti kot ritem
v najbolj nadrobni pesmi,
ki se topi v temnem vinu.

I

I včasih pomisli, da nima ne matere ne očeta,
da ga je rodil kamen, lahek divjak v pesku,
in da je nedaleč stran odteklo življenje
iz deževnika v zemljo, iz zemlje v lastno bivanje.

I včasih pomisli na mrak, raztopljen po reki,
na razpoko, skozi katero rastejo koničaste trave
in razsežni gong, ki vedno udari ob kaj.

I se včasih posuši od težkega življenja
in panično tipa po sebi,
če se njegove prsi še dvigajo in spuščajo,
če skozi kučmo še pihajo nevsakdanje besede,
podobne topli radiaciji poezije.

J

Samo plezaj, J, plezaj, visoko!
Tvoje roke so sesalci, cevi bivanja,
z njimi se dotakneš žerjavice v biku.

Plezaj, J! Visoko in naravnost v kožo zraka.
Papirnati obrazi visijo v vsakem sunku.
Bivanje je naložena kovina, je statika,
ko se človek razstavlja na majhne kocke.

Prihodnosti v drevesu ni, ker nima debla,
njegovi občutki so stvar tretje svetovne vojne,
bliskanja korenin in strašnih mravelj,
ki se množijo kot votline v tvojem grlu, J.

Plezaj, J! Žri kafro! Žri sladko govedo jutra!
Spoznaj že enkrat, J,
da je sonce velika, rumena, ledena kocka
in da za ovinkom ni nikogar, ki bi zares lepil sličice.

K

Kdaj pa kdaj se rad nežno zdrogiram.
Ko preko proračuna letijo smešne vrane.
Ko se dan skljuva do konca skozi rano.
Ko ljudje eden za drugim vstopajo v vrečke.
Ko se neki minister zaletava z besedami v buče.
Ko je za njim vrsta kotalkajočih se poslancev.
Ko reče zvezda: Glej, glej ...
To, na Zemlji, to pa moram fotografirati.
To moram objaviti na majhnem-velikem nebu!
Ker ... nebo je monitor s profilom odprtega bitja –
vsi smo lahko njegovi prijatelji, vse nas všečka.
Občasno objavi zvezde, včasih objavi sonce,
včasih oblake, včasih zgolj v črno-beli izvedbi.

Kdaj pa kdaj se rad nežno zdrogiram.
Ko hočem veliko vrečo cvetja, praška in moke.
Ko zamahujem sem in tja v zgodbi o čipsu.
Ko sem ves v palčki za uho in zaljubljeno
porivam zunanje zvoke v notranjost ljubezni.
Ko je smirkov papir cenejši od sape.
Ko odprem črko K in jo vprašam:
Ali čas res sedi na prozorni kahlici
in tako neizprosno serje po nas?!

M

M raste, ko se zemlja prelomi v udrtino
in je kot prelom v lastni črki.

M raste, ko jate mokrih rdečih fazanov
zjutraj zaprasketajo nad pravokotno njivo,
ko se sredi učilnice z zemljevidi oglašča otrok,
ki hoče povedati svojemu nevidnemu učitelju,
da je njegov oče najbolj nevaren kraj na svetu.

M raste, ko se dvigajo metulji in si razpolavljajo misli,
M raste, ko pridejo oblaki, polni zlatih limon
in zalijejo naša telesa, potegnjena v žejo.

M raste, ko so ušesa zajca
mehka nezainteresirana vata,
ki se je podrgnila po sliki zatemnjenega sveta.

M raste. Moja babica ne raste več.
Pod sladko breskev sveta je strnjena,
v temno zemeljsko koščico –
praznina jo je ugriznila
in pustila za vedno spati v svojem grlu.

P

Koliko nas je v tem zibajočem avtobusu,
ko mimo drsi jeklena poezija vrat ...

P nikoli ne izstopi, nobena postaja ni prava,
bo še raje malo počakal, pravi,
in še naprej bere divje Morrisonove pesmi:
od zadnje k prvi in nato od sredine nikamor.

Š

Pridite!
Skrijmo se pod velikanko rjuho!

Šššš, tiho!

Bog šteje do neskončno,
ko bo končal, nas bo šel iskat ...

Pa nas ne bo našel,
zato bo sédel na teraso in zajokal kot otrok.

Mi pa bomo nekoliko privzdignili rjuho ob robovih,
ga gledali
in se mu smejali.

JW

Jurij Hudolin

IME MI JE PUDAK

1

Nihče ni boljši od drugega človeka
in nikoli nismo imeli istih možnosti.
Tretji svet živi v tranzicijski vojni
in zahod je uničen; ognjena krogla
nacionalizma in fašizma se spet
kotalika po Zemlji; ego sem komaj
ukrotil in malomestna klešča močno
stiskajo; ime mi je Pudak Rosenmind
in širim svobodno voljo.

2

Ledeni dež že ves dan navpično švista in praska
po strešnem oknu stanovanja, zadaj, v štibelcu,
nekaj brni, cuka, kakor da ima kamen ovulacijo,
ciklon ali ciklus? Ciklus ciklonov?
Pudak zamrmra: »Morje solz bo še potrebnih
in ne zgolj ta kondenz, da bo odplaknilo demenco
in njen železni repertoar; kolonialna vprega
polaga dan za dnem vedno več neumnosti v
usta vedno več ljudi.«

Jaz sem g. Pudak Rosenmind, odvisnik od skrajnosti.
 Moj moto je biti kolikor toliko soliden,
 trdovratna hipokrizija me sili v maščevanje.
 Ko sem se rodil, je bila bojda visoka pomlad,
 meni pa se še danes zdi, da je od takrat vedno jesen.
 Da kaplan bzika: vse je za nekaj dobro!
 Da komunist čivirika: tudi v največjem zlu
 je nekaj dobrega!
 Zlobni guverner, zaduzana guvernanta,
 prekleti pionides en in isti fičfirič:
 vlada nam lažniva tolažba.

»Zdaj« sem zgolj emocija,
 moje telo je skipelo kvišku,
 moje telo je kljun, ki prebada
 opno čistega neba;
 »Zdaj« sem samo toplina,
 dober sem, nežen in ljubeč;
 vem pa, zanesljivo vem, da me
 bo kratek čas filistejski, vem,
 napadel z vso nepredirnostjo neba,
 ko bo iz mene izginilo vse razbojništvo.
 Strah me je, da prihaja ta čas.
 Ko bom izmikal pogled, ko bom prosil,
 ko ne bom več »zdaj«, ko ne bom več
 kakor sokol pred pikiranjem oprezal
 za žrtvijo.
 »Zdaj« sem nežen in prijeten, a
 življenja brez žrtev si ne morem predstavljati.
 Strah me je, da je prišel ta čas.

Ime mi je Pudak Rosenmind
 in da ne bi vehementno propadel
 sem moral začeti postavljati meje.
 Ko mi je uspelo obrzdati topot
 lastnega ponorelega in objestnega
 konja (edinega, ki mi ga je namenilo
 življenje), sem na lastno začudenje
 postal še bolj nevaren; e ritorno da te –
 Jurij Hudolin?

Pudak: »S tistim, kar misliš, da si pomembnega izvedel, bodi previden, tudi, če si prepričan v to. Taki prisluhi in sugestije se največ kratov sprevržejo v neverjetne, nemogoče in popolnoma nepomembne. Kadar boš mislil, da te je obkolila zarota, si še večje budalo, kakor v resnici.«

Konja sem videl verjeti v dobro, človeka zelo na redke krate, boga nikoli, čeprav si je prav ta izmislil tolažiti ljudi zaradi nevidnih pošasti.

Kako naj mirno in nežno primem otroka za roko, dragi bog, če se ljudje ves čas in z ozadjem korporativnega vzgiba pobijajo med seboj, kakor sem jaz zadnjič s plastičnim loparčkom (s katerim običajno ubijam muhe) ubil sicer endemično videno bogomoljko?

Jaz, g. Pudak Rosenmind, bom planil kvišku kakor velika divja mačka in se ti priklonil, draga moja.

Pišem lahkotno in pravljичno, skoraj slinasto in mesijansko liriko, se praskam za ušesom, a pojavil se bom, planil bom, draga moja.

Jaz sem g. Pudak Rosenmind, najtežje delo je biti berač, najlažje pa krasti državo in potem v imenu vzgiba altruizma frcati prosjaku drobtine.

Vse skupaj pa sploh ni več pomembno. Kakor ursus maritimus bom razbil debelo ledeno ploho in te premraženo potegnil v naročje svojega kožuha, moja mala in dehteča ljubica in tudi ljubezenska pesem.

Jaz, g. Rosenmind, mali obrobni
tržnični mož, sem že leta in leta
osupnjen, kako se pohlepna neumnost razrašča
in vse močnejše ravsa med seboj.

Jaz, g. Rosenmind, sem že od rojstva razvalina,
epitaf, ki stopica po Blatnem Dolu – zaradi tega
nikoli več ne bom okopan v krivdi, kaj šele
prepoten od slabe vesti in pohlepa.

Jaz, g. Rosenmind, z možgani,
ki ne poznajo teorije zarote, ne sovražim
Blatnega Dola – ne vidim ga, ne vidim –
slep sem.

Črtomir Frelih, *Novomeški šopek 1*, 2014, akril na platnu, 120 × 80 cm

Katarina Udovč

PO VLAŠKI POTI PREKO GORJANCEV IN V PRETEKLOST

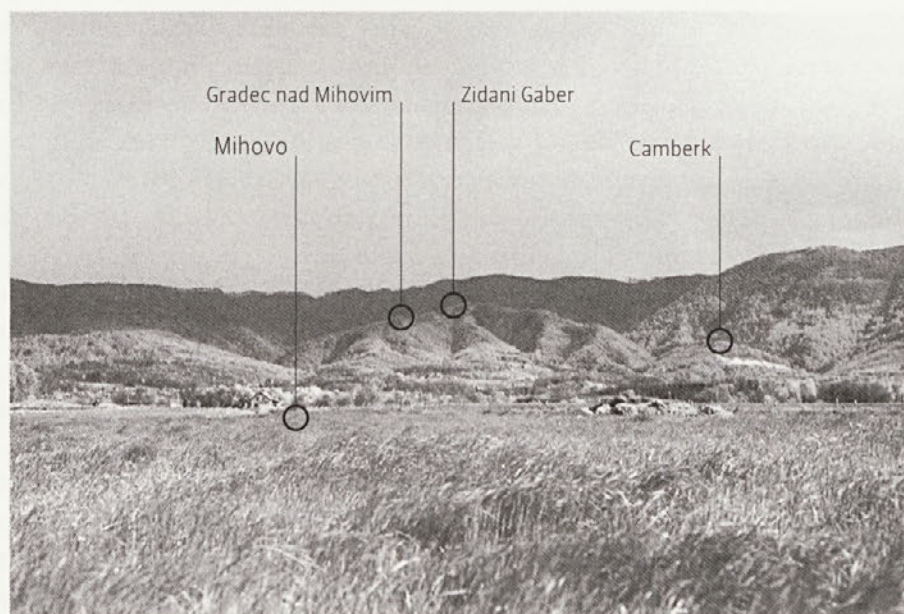
Arheološka najdišča ob šentjernejski vlaški poti

Gorjanci – dolensko planotasto hribovje, ki se razteza od savske doline na vzhodu do Črmošnjiške doline na zahodu – so ljudem v preteklosti ponujali varno zatočišče pred nevarnostjo, ki je nanje prežala v dolini. Za razliko od takrat danes z bajkami burijo ljudsko domišljijo in privabljajo planince ter druge rekreativne navdušence, o njihovi obljudenosti v preteklosti pa pričajo poleg bajk tudi številne arheološke najdbe in drugi prežitki. Tako je v ljudskem spominu med ostalinami preteklosti ostalo poimenovanje stare tovarniške poti, ki šentjernejska pobočja Gorjancev z njihovo hrvaško oziroma žumberško stranjo povezuje vse od prazgodovinskih obdobij, kot vlaške ali laške poti.

Nekdanje prebivalstvo se je za nepristopna in odmaknjena mesta na gorjanških grebenih odločalo v trenutkih negotovosti in nevarnosti, medtem ko so bile v mirnejših časih za poselitev bolj zanimive doline in gorjanška obrobja.

Poselitev težje dostopnih predelov Gorjancev so omogočili tudi številni potoki v ozkih, globoko zajedenih dolinah. Na višje ležečih in težko dostopnih grebenih so prva naselja – gradišča – ljudje zgradili v 9. stoletju pr. n. š., v pozni bronasti dobi, nanje pa so se domnevno zatekli

zaradi prihoda novega ljudstva iz Podonavja ali Sredozemlja. Eno izmed takih gradišč je Gradec nad Mihovim. V mirnem obdobju starejše železne dobe, ki je znano tudi kot »cvetoči halštat Dolenjske«, in mlajše železne dobe so bili za poselitev primernejši nižji in lažje dostopni predeli v vznožju hribovja, vendar še vedno na dobrih razglednih in strateških točkah – Vinji vrh nad Belo Cerkvijo, Golšaj nad Tolstim vrhom, Trnišča pri Mihovem. Ponovno pa so opuščena višinska gradišča iz pozne bronaste dobe poselili v 2. stoletju pr. n. š., ko si je začel rimski imperij z osvajalskimi vojnami priključevati ozemlje današnje Slovenije. Priključitvi je sledilo obdobje miru in blagostanja, ki je trajalo vse do 3. stoletja n. š., ko so se začeli barbarski vpadi. V času omenjenega blagostanja so ljudje poselili ravnino Šentjernejskega polja, in sicer območje Grobelj pri Prekopi ali rimskega Cruciuma, sledi treh vil rustik (podeželskih vil) so vidne v bližini vasi Loke, Gornjega Gradišča in Šmarja. A mir ni bil trajen in vpadi barbarov so že naznanili zaton rimskega imperija, hkrati pa napovedali množične selitve narodov, ki so značilne za 5. in 6. stoletje. Zaradi preteče nevarnosti se je prebivalstvo vnovič umaknilo na bolj nedostopna

Slika 1:
Mesta arheoloških najdišč.
(D. Breščak, 2002)

mesta. Znova so poselili Gradec nad Mihovim in na novo višje ležeči Zidani Gaber. Na življenjske stiske nekdanjih gorjanskih prebivalcev opozarjata tudi dve zakladni najdbi. Prvo so odkrili v okolici Gorenjega Suhadola in vsebuje predmete iz pozne bronaste dobe, druga pa je najdba poljedelskega orodja iz obdobja med 5. in 7. stoletjem n. š. z Zidanega Gabra.

Navedenim zgodovinskim dogodkom lahko skozi prizmo poselitvene slike sledimo tudi po trasi stare tovorniške poti, ki vodi mimo gorjanskih arheoloških najdišč. Ta košček sveta v šentjernejški občini omogoča skoraj šolski vpogled v značilnosti posameznih arheoloških obdobj in zgodovino poselitve. Po vlaški, laški ali tudi hrvaški poti je že od prazgodovine naprej potekala najkrajša povezava med dolinama Krke in Kolpe. Povezava poteka po podolgovatem in zmerno vzpenjajočem se grebenu med gorjanskima potokoma Kobilica in Pendirjevka, mimo Mihovega na Zidani Gaber in nato preko Ravne gore do Sošic. Vlaška pot do Zidanega gabra se je ohranila kot dobro utrjen kolovoz. Ob njem so nanizana, od severa proti jugu ali od najnižje do najvišje ležeče arheološke točke najdišča, Mihovo, Trnišča, Gradec nad Mihovim,

Grobišča in Zidani Gaber. Le streljaj zahodno od njih, na nižjem grebenu nad peskokopom Cerov Log leži še najdišče Camberk (slika 1).

Na izhodišču poti leži vas Mihovo, kjer je šentjernejški arheološki kopač Ignac Kušljan med letoma 1899 in 1903 na treh različnih mestih izkopal 450 prazgodovinskih grobov. V času njihovega odkritja in izkopavanja je bilo to najpomembnejše ter največje arheološko najdišče v vsej cesarski Avstriji. Peščica izmed teh 450 grobov je iz starejše železne dobe oziroma iz 5. in 4. stoletja pr. n. š. Najpomembnejši mihovski grobovi pa so mlajši in sodijo v mlajšo železno dobo oziroma v 1. stoletje n. š. Najmlajši so zgodnjerrimski iz 1. stoletja n. š. Med temi so najpomembnejši poznolatenški¹ in zgodnjerrimski grobovi z orožjem, ker pojasnjujejo pogrebne običaje in materialno kulturo keltskih Tavriskov. Namreč, Tavriski so bili keltsko pleme, ki se je na območje Dolenjske, Štajerske in osrednje Slovenije naselilo okoli leta 300 pr. n. š. Z njihovim prihodom se je spremenil način dotedanjega pokopa, uvedli so naprednejše gospodarstvo, drugačno nošo in oborožitev, kar

1 Pozna mlajša železna doba.

je na Dolenjskem naznanilo začetek mlajše železne dobe. Staroselske tradicije s svojim prihodom Kelti oziroma Tavriski niso mogli izkoreniniti, kasneje pa njihove ravno tako ne Rimljani. Staroselci so namreč trupla pokojnikov pokopavali v velike rodovne gomile. S prihodom Tavriskov so gomilne nekropole zamenjala plana žgana grobišča, ki se ponavadi nahajajo v neposredni bližini gomil. Žgana plana grobišča so značilna tudi za zgodnjorimsko obdobje, vendar so Tavriski v grobove še vedno dajali obredno uničeno orožje. V grobovih je bilo odkritih več redkih in dragocenih najdb, na primer, štiri železne čelade, 45 mečev, več kot sto fibul ali sponk, nešteto steklenih in jantarnih jagod² in drugo, vendar pa pravo bogastvo najdišča niso izkopani predmeti, ampak njihova zgodba, ki jo prikazujejo skozi čas, in pa kontinuiteta poselitve. Ta se odraža tudi pri izdelavi in uporabi nakita, orožja in lončenine. Ravno kontinuiteta poselitve je zelo redek primer v Sloveniji in edini na Dolenjskem. Vrzal na prehodu in dogajanje na prestopu iz mlajše železne v rimsko dobo oziroma uveljavljanje rimske prevlade lahko pojasni prav mihovsko grobišče s preučevanjem arhiva dokumentacije in najdb z izkopavanj ter morebitnimi novimi odkritji. Na pomembnost najdišča za arheološko znanost opozarjata tudi dve na temelju mihovskega gradiva izdelani doktorski disertaciji. Žal moramo, če želimo te najdbe videti, odpotovati na Dunaj, kjer jih večina leži pozabljenih v depojih tamkajšnjega *Naravoslovnega muzeja* ter čaka na ponovno obdelavo oziroma konservacijo.

Mihovška grobišča so pripadala naselbini, ki so jo zgradili na grebenu jugovzhodno od vasi. Za severni del grebena se je uveljavilo poimenovanje Trnišča. Na njem leži šest do osem metrov visok ovalni nasip, ki ga domačini imenujejo Glavica. Manjša sondiranja v naselju so opravili leta 1899, manjša izkopavanja pa so potekala tudi v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in leta 1994. Arheologi so pri teh našli mnogo

kosov lončenine, brusnih kamnov, glinenih vretenc, keltskih srebrnikov in več drugih predmetov. Po najdbah sodeč je bilo naselje poseljeno na prehodu iz pozne bronaste v železno dobo, v poznem latenskem obdobju in tudi po prihodu Rimljanov – v prvi polovici 2. stoletja – ter še v srednjem veku³.

Po približno 20 minutah zmerne vzpona po zahodnem pobočju grebena prispemo na ledino Gradec ali Na Glavic in tudi Na Štalah ter pri tem prekoračimo dobro vidna nasipa prazgodovinske višinske naselbine elipsaste oblike. Zunanji nasip meri 150 krat 50 metrov in notranji 100 krat 20 metrov. Gradec uvrščamo med višinske naselbine iz pozne bronaste dobe, ki so nadzorovale Šentjernejsko polje. Za boljši nadzor nad navedenim območjem so jih zgradili na izpostavljenih in strateških točkah, ki so omogočale zelo dobro medsebojno vidno sporazumevanje – na primer, z Vinjim vrhom pri Beli Cerкви, Vihro, Golšajem pri Tolstem vrhu in Korinjskim hribom nad Velikim Korinjem. Pri arheoloških sondiranjih, ki jih je tedanji Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine opravil v letih 1987, 1988 in 1989, so odkrili prazgodovinsko in poznorimskodobno fazo poselitve (slika 2). Od poselitve iz obdobja pozne bronaste dobe oziroma iz 10. in 9. stoletja pr. n. š. so se v tlorisu ohranili temelji tri krat štiri metre velike hiše. Na treh straneh hiše je bil v pesek izkopan do 15 centimetrov globok in do 20 centimetrov širok jarek. Vanj so bila položena temeljna nosilna bruna. Med bruni je bil izdelan preplet iz različno debelih vodoravno prepletenih vej, ki je bil za boljšo izolacijo oblepljen z ilovnatim premazom. Sicer je hišo uničil požar⁴.

Ostanke poselitve iz pozne rimske dobe pa predstavlja enoladijska zgodnjekrščanska cerkev s polkrožno apsido. Cerkev je merila 9,40 metra krat 10,70 metra, skupaj z apsido pa je bila dolga 13,70 metra. Ponekod sta se ohranili le ena ali dve temeljni vrsti kamenja. Domačini so namreč

2 Božič, 1990, 79.

3 Dular, 2008, 126.

4 Breščak, 1990, 105.

Slika 2:
Gradec nad Mihovim, temni
vkop – hiša iz pozne bronaste
dobe in ruševine
poznorimske cerkve.
(Foto: D. Breščak, arhiv ZVKDS,
OE Novo mesto)

tam pulili kamenje za gradnjo vaških hiš in zato tudi ledinsko ime Na Štalah. Ob cerkvi oziroma okoli nje so arheologi našli pet skeletnih grobov s skromnimi najdbami. Novomeški arheolog Danilo Breščak dopušča možnost, da gre za pokopališko cerkev in jo povezuje z bližnjo utrdbo na Zidanem Gabru iz 6. stoletja⁵.

Na približno polovici poti med Gradcem in Zidanim Gabrom leži območje z ledinskim imenom Grobišča. Na omenjenem območju so odkrili najdbe več obdobj, kar nakazuje na občasno obljudenost, vendar pa tam verjetno ne gre za običajno višinsko naselje, temveč prej za daritveni prostor⁶ in še kasneje za razgledno točko. Od tam je lep razgled na ravnino v spodnjem toku Krke, vidne pa so tudi tri poznoantične višinske utrdbe, Korinjski hrib, Vranje in Veliki vrh nad Osredkom. Za poznorimske utrdbe je značilno, da so jih postavili tako, da je bila med njimi možna signalizacija, in da na njihovem osrednjem mestu stoji cerkev, kar potrjuje tudi utrdba na Zidanem Gabru.

Na tem grebenu so arheologi ljubljanskega

ZRC SAZU med letoma 1987 in 1988 opravili manjša sondiranja. Na najbolj izpostavljeni severni strani zapira utrdbo daljši prečni zid, debel 0,7 metra, ki je dodatno zavarovan še s plitvim jarkom. Na južni strani, kjer se nahaja tudi večina že v površini vidnih rimskodobnih zgradb, utrdbo varuje le krajši prečni meter debel zid. Nad zgradbami dominira cerkev iz 6. stoletja z izrazito apsidno. V primerjavi z drugimi sočasnimi cerkvami je ta zelo velika, saj meri 22 metrov v dolžino. Na južni strani cerkve je velik prizidan prostor, v katerem so odkrili že pred tem izpraznjeno zidano grobnico. Posamezne najdbe oziroma materialne sledi, ki so jih na navedenem območju v času preseljevanja ljudstev zapustili Goti in Langobardi, pa kažejo na obstoj utrdbe že v 5. stoletju in njeno trajanje še v 7. stoletju. Utrdba, ki meri 250 krat 10 do 50 metrov, izstopa iz skupine višinskih utrdb 5. in 6. stoletja zaradi strateške lege in tlorisne zasnove, saj je v celoti prilagojena dolgemu in ozkemu grebenu na katerem leži⁷. V njej naj bi bivala manjša posadka, ki je skupaj z družinami varovala vpadnico od vzhoda proti Italiji, kar potrjujejo tudi še

⁵ Breščak, 1997, 103.

⁶ Dular, 2008, 130.

⁷ Ciglenciki, 1990, 95.

Slika 3:
Grobišče na robu peskokopa
Cerov Log.
(Foto: F. Aš, arhiv ZVKDS)

neobjavljene najdbe, med drugim čelnega traka čelade, puščične osti in luske oklepa. Hrani jih *Narodni muzej Slovenije* v Ljubljani. V povezavi z utrdbo Zidani Gaber naj omenim še razmišljanje lokalnega publicista Iva Pirkoviča, ki je menil, da so utrdbo na Zidanem Gabru zgradili begunci iz antičnega mesta Crucium, kasneje, po pogodbi s cesarjem Justinijanom, pa so se vanjo naselili Langobardi⁸. Zanimivo je tudi njegovo kasnejše enačenje Zidanega Gabra oziroma razmišljanje o iz ljudskega izročila vztem kralju Pendirju, ki naj bi stanoval v tamkajšnji utrdbi – po njegovem imenovani tudi Pennodonunum, in Diakonove gore Mons Regis oziroma Kraljeve gore, s katere naj bi kralj Alboin opazoval italško pokrajino⁹. Na območju utrdbe se še vedno pojavljajo nove najdbe, do katerih pride bodisi naključno ob gozdnih delih ali pa ob nelegalnih detektorskih pregledih terena. V okvir najdišč ob poti sem priključila še opis Camberka, saj če prečkamo greben, lahko teoretično zaokrožimo pohodno pot in pridemo na izhodišče v Mihovem.

⁸ Pirkovič, 1968, 38.

⁹ Pirkovič, 1970 – 1971, 188.

Na arheološkem najdišču Camberk nad peskokopom Cerov Log so med letoma 2002 in 2004 izkopali 36 skeletnih grobov (slika 3) pravokotne oblike s skromnimi najdbami. Na temelju najdb, prstana s čelno razširitvijo, železnega nožička, pasne spona in lonca z okrasno valovnico (slika 4) uvrščamo grobišče v karantanski kulturni krog. Časovno ga postavljamo v pozno 8. in v prvo polovico 9. stoletja. Analogije tamkajšnjim predmetom najdemo na grobiščih Spodnje Avstrije, na območju nekdanje Velikomoravske države, na slovanskih grobiščih na Bledu, v Kranju in v slovenskih zgodnjese- rednjeveških višinskih naselbinah. Grobišče na Camberku je edino doslej odkrito tovrstno zgodnjese- rednjeveško grobišče na Dolenjskem.

Višje po grebenu oziroma proti severu je arheološka ekipa izkopala ruševine hiše iz pozne bronaste dobe ter na najvišjem, že ravninskem delu, še sledi prazgodovinskih objektov, po vsej verjetnosti gospodarskega značaja. Domnevno naj bi bilo tam pokopališče Slovanov ali pa romaniziranih staroselcev, ki so se zadrževali v utrdbah na Gorjancih ali pa v še neodkriti naselbini v bližini, mogoče celo v utrdbah na platoju. Domnevno naj bi tudi na platoju grebena

Slika 4:
Najdbe iz zgodnj srednjeveških
grobov s Camberka.
(Foto: F. Aš, arhiv ZVKDS)

stala stolpa oziroma utrdbi, saj je območje, ki ga ne ogroža širitev peskokopa, še neraziskano. Na možnost utrdb na vrhu grebena opozarja tudi imenska končnica berk – nemško berg¹⁰. Ivo Pirkovič pa je menil, da je Camberk – nemško Zaunberg – greben, po katerem se je še v spanheimskih časih vlekle palisadna ograja, s kakršnimi so v tistem času Ogri utrjevali svoje državne meje. Ograja oziroma obramba se je verjetno naslonila na že opuščene antične in langobardske utrdbe. Zanimiva je tudi smer obrambne linije, saj namesto, da bi potekala vzporedno z grebeni Gorjancev, glede na te poteka pravokotno. Enak potek pa je v 12. stoletju imela ogrsko-hrvaška deželna meja proti Slovenski marki¹¹.

Arheološka najdišča razen Mihovega in Camberka ostajajo razen manjših raziskav še neraziskana in tako ohranjena za prihodnost. Če se lahko tako izrazim, imajo srečo, da ležijo sredi gozdnih prostranstev in jih ne ogrožajo urbanistični posegi ali kmetijska obdelava. Kljub

svoji oddaljenosti pa jih ogrožajo nedovoljena in nelegalna izkopavanja oziroma divje iskanje predmetov z detektorji kovin.

Viri

BOŽIČ, D., 1990, *Mihovo, Arheološka najdišča Dolenjske*, Novo mesto, 79 – 82.

BREŠČAK, D., 1997, *Gradec nad Mihovim, Dolenjski zbornik*, Novo mesto, 98 – 107.

BREŠČAK, D. in Z. GREGL, 2002, *Antika. The Classical (Roman) Period*. V: Breščak D. (in drugi), *Oživiljene kulture, arheološka odkritja na Gorjancih / Žumberku od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka, Revived Cultures, archaeological excavations in the Gorjanci / Žumberak hill from prehistory to the early Middle Ages*, Ljubljana, 74 – 101.

DULAR, J., 2008, *Mihovo in severni obronki Gorjancev v prvem tisočletju pr. Kr., Arheološki vestnik* 59, Ljubljana, 111 – 148.

CIGLENEČKI, S., 1990, *Zidani Gaber, Novo mesto. Arheološka najdišča Dolenjske*, Novo mesto, 113 – 116.

PIRKOVIČ, I., 1968, *Crucium. Rimska poštna postaja med Emono in Neviodunom*. Situla 10, Ljubljana.

PIRKOVIČ, I., 1970 – 1971, *Langobardi v panonski fazi. Arheološki vestnik* 21 – 22, Ljubljana, 173 – 194.

10 Breščak, 2002, 103.

11 Pirkovič, 1968, 38.

Mitja Sadek

SKRIVNOSTNA PLOŠČA INTENDANTA BRETEUILA V DOLENJSKEM MUZEJU

Ob 200. obletnici konca francoske oblasti na Kranjskem

V avli Križatije Dolenjskega muzeja v Novem mestu visi na steni zanimiva plošča z latinskim napisom. Ob plošči je napisano: »Nagrobna plošča barona Breteuila iz leta 1810. Bil je upravnik Dolenjske v času Ilirskih provinc.«

O Breteuilovi nagrobni plošči in njegovi smrti v Novem mestu je bilo doslej že kar nekaj napisanega. Leta 1970 je v *Dolenjskem listu* izšel krajši prispevek o starem novomeškem pokopališču. V njem piše, da je bil »med prvimi na njem pokopan prvi začasni šef francoske uprave na Dolenjskem baron Karel Bretenil (sic!) leta 1811 (sic!) (nagrobna plošča v muzeju)«. ¹ Šest let kasneje je Janko Jarc v prispevku *Iz preteklih stoletij Novega mesta* zapisal, da je bil na čelu začasne uprave na Dolenjskem do leta 1810 Parižan Karel baron Breteuil, inferioris Carnioliae intendens (napis na nagrobni plošči, ki jo hrani Dolenjski muzej). ² Isti pisec je podobno ponovil tudi v prispevku, objavljenem leta 1993, v katerem je še dodal, da je pariški baron Charles Breteuil umrl v Novem mestu

oktobra 1810. ³ V tem prispevku je objavljena tudi fotografija plošče ter prevod latinskega kronograma, ki ga je priskrbel France Baraga: »Tu počiva v blagi tišini telo barona Karla Breteuila, avditorija (sic!) državnega sveta v Parizu, ilirskega intendanta za Dolenjsko.« To je edini meni znani prevod tega latinskega kronograma. Breteuila nadalje omenja tudi Eva Holz v članku *Državni uradniki na Dolenjskem in v Beli krajini*. Z njim opravi v lapidarnem slogu: »Breteuil baron Karl, kresijski glavar (intendant) 1809–1810. Bil je Parižan, umrl pa je v Novem mestu leta 1810 in je tam tudi pokopan.« ⁴

Vsi zgoraj omenjeni zgodovinarji ter neznani novinar torej niso dvomili, da gre za nagrobno ploščo in da je Breteuil umrl v Novem mestu. A so se vsi motili. Baron Breteuil ni umrl v Novem mestu in tudi plošča ni nagrobna.

Pri dekonstrukciji zgodbe o Breteuilevi »nagrobni« plošči ni mogoče zaobiti avtorja prvega in hkrati edinega celovitega prikaza zgodovine Novega mesta Ivana Vrhovca, ki dolenjskega intendanta Breteuila niti ne omeni.

1 Dolenjski list, 12. februar 1970, str. 22.

2 Jarc (1976), str. 65. Identični zapis je tudi v Jarc (1990), str. 51.

3 Jarc (1993), str. 32.

4 Holz, str. 144.

Breteuil očitno s svojim relativno kratkim opravljanjem funkcije intendanta za Dolenjsko ni pustil globljega vtisa v spominu prebivalcev tega mesteca. A dosti važnejše se zdi, da bi morali v tem Vrhovčevem izpustu bržkone videti pomenljiv podatek. Zelo verjetno je namreč, da bi Vrhovec takšen dogodek, kot je smrt intendanta, vsaj na kratko omenil. Očitno je bila prva, ki je opazila, da zgodba o Breteuilovi »nagrobni« plošči stoji na majavih nogah, Meta Matijević. Ob pomoči dr. Janeza Šumrade, ki ji je posredoval Breteuilove biografske podatke, je zapisala, da ta ni umrl v Novem mestu pri devetindvajsetih letih, temveč kot senator leta 1864 v Parizu. Kljub temu pa je v njeni knjigi plošča še vedno predstavljena kot nagrobna, le motiv zanjo ostaja nepojasnen: »Kot avtor napisa na plošči se je podpisal Tomaž Šlibar (Thom. Schliber), ki je bil sicer knjigovez in morda toliko izobražen in tudi mojster besede, da mu latinščina in kronogram nista delala težav. Uganka pa ostaja, zakaj je bila plošča v resnici izdelana in kje je bila do najnovejšega časa, ko nas tako vleče za nos.«⁵

Sam sem se z omenjeno ploščo prvič srečal septembra 2008, ko sem za Dolenjski muzej prevajal epigrafske napise muzejskega lapidarija. Ne poznavajoč zgoraj omenjeni zapis Matijevićeve, sem po krajšem brskanju po spletnih straneh *Napoleonica* prišel do enake ugotovitve glede datuma smrti barona Breteuila.⁶ Vse dvome o tem sem dokončno ovrgel s pregledom mrljskih matičnih knjig za novomeško župnijo, iz katerih je razvidno, da je leta 1810 v njej umrl

45 ljudi. Med njimi po pričakovanju ni nikjer Breteuilovega imena.⁷ Nedvomno torej drži, da Breteuil ni umrl leta 1810 v Novem mestu, ampak leta 1864 v Parizu. Ostane le še vprašanje, čemu je bila ta plošča namenjena in kaj dejansko sporoča njen latinski kronogram. Pred odgovorom na ti vprašnji le še na kratko pogledimo, kdo je bil pravzaprav baron Breteuil.

Na svet je privekal v Parizu 29. marca 1781 s polnim imenom Achille Charles Stanislas Emile le Tonnelier de Breteuil. Rojen je bil v stari, leta 1572 poplemeniteni in zelo ugledni plemiški družini le Tonnelier de Breteuil. Njeni člani so tako pred revolucijo kot po njej dosegli številne visoke položaje na političnem, cerkvenem in znanstvenem področju. Družina je imela od leta 1712 v lasti graščino, ki leži 35 km jugozahodno od Pariza (Château de Breteuil). Mladi Achille je hitro začel hoditi po poti, ki je bila uhojena z dosežki in statusom njegovih prednikov. Študiral je na pariški politehnični šoli, ki je bila ustanovljena leta 1794 kot otrok revolucije. Najprej je v okviru zunanjega ministrstva opravljal službo tajnika poslaništva v Stuttgartu, 12. februarja 1809 pa je postal avditor v Državnem svetu (*auditeur au Conseil d'Etat*). Julija navedenega leta so ga imenovali za vojaškega intendanta v okupirani Štajerski. Za intendanta Dolenjske je bil vsekakor imenovan pred 8. novembrom 1809, ker je takrat o tem imenovanju obvestil intendanta celotne Kranjske Farguesa.⁸

5 Matijević, str. 31. Tudi knjiga *Nastajanje Napoleonove Kranjske*, izšla leta 2004, v opombi na str. 8 navaja pravilne letnice rojstva barona Breteuila (1781) in njegove smrti (1864).

6 Spletna stran *Napoleonica* (www.napoleonica.org).

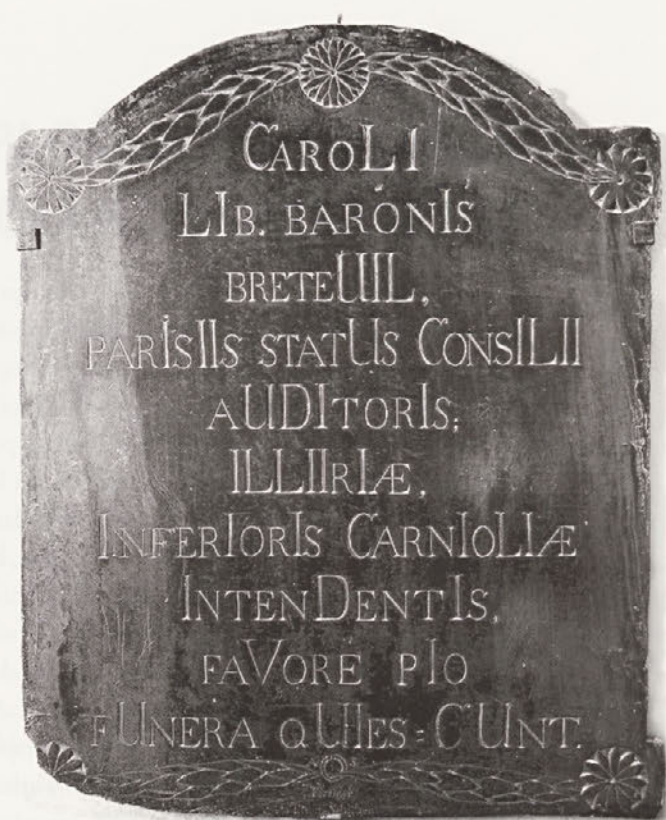
7 Kapiteljski arhiv Novo mesto, mrljska knjiga M/6, t. c. 69. Naj še dodam, da je iz omenjene mrljske knjige razvidno, da je 19. oktobra tega leta umrl devetletni Wilhelm Willcher, sin takratnega intendanta.

8 Spletna stran *Napoleonica* (www.napoleonica.org); *Nastajanje Napoleonove Kranjske*, str. 214.

Breteuil je službo dolenjskega intendanta v Novem mestu verjetno nastopil šele aprila 1810 in jo opravljal najkasneje do oktobra tega leta.⁹ Naziv barona cesarstva (*baron de l'Empire*) je Breteuil prejel od Napoleona 9. marca 1810, torej še pred prihodom v Novo mesto. Po kratki novomeški epizodi ga je čakalo mesto prefekta francoskega departmaja Nièvre, na katero so ga imenovali 30. novembra 1810. Leta 1813 je bil imenovan za prefekta nemškega departmaja Bouches-de-l'Elbe s sedežem v Hamburgu, postal pa je tudi vitez cesarstva (*Ordre de la Reunion*). Leta 1815 se je 34-letni Breteuil poročil z Elisabeth-Marguerite Cottin de Fontaine in leta 1819 se jima je rodil sin Alexandre-Charles Joseph Le Tonnelier de Breteuil. Svoj izredni *cursus honorum* je Breteuil nadaljeval z različnimi službami prefektov, kot *maitre des requetes* v Državnem svetu, kot član zgornjega doma francoskega parlamenta (*pair de France*) ter nazadnje kot senator drugega cesarstva. Umrl je v Parizu 3. junija 1864 star 83 let.

Sedaj pa se ozrimo na samo ploščo. Kot pove spodnji prevod, gre za spominsko ploščo, ki obeležuje ureditev novega pokopališča. Tedaj novo, danes pa imenovano staro novomeško pokopališče, je francoska oblast leta 1810 postavila na vrt leta 1786 ukinjenega kapucinskega samostana. Pred tem je bilo mestno pokopališče dolga stoletja okoli kapiteljske cerkve, razen krajšega obdobja za časa Jožefa II., ko je bilo pokopališče tudi na Marofu.

⁹ V fondu Mestna občina Novo mesto (SI_ZAL_NME/0005), ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto, prvič zasledimo Breteuilov podpis na dokumentu z dne 19. aprila 1810 (pasji red). Njegov naslednik, intendant Willcher je v spisih istega fonda prvič omenjen 23. oktobra 1810. V tem fondu je več Breteuilovih podpisov pod različnimi dekreti, njegovo ime pa se omenja tudi v popisu novomeških posestnikov, iz katerega je razvidno, da je sam prebival v prostorih okrožnega urada (t. e. 29, p. e. 31). V fondu Okrožni urad Novo mesto (SI_ZAL_NME/0001), ki ga hrani isti arhiv, je Breteuil (pisan kot Breteuil!) omenjen v nekem finančnem revizijskem poročilu iz leta 1826 zaradi nepravilnosti glede izdatkov za razsvetljavo in kurjavo v letu 1810 (t. e. 4, p. e. 32).

CAROLI
LIB(ERI) BARONIS
BRETEUIL,
PARISIIS STATUS CONSILII
AUDITORIS;
ILLIRIAE,
INFERIORIS CARNIOLIAE
INTENDENTIS,
FAVORE PIO
FUNERA QUIESCUNT.

Kronogram da letnico 1810.

TUKAJ POČIVAJO MRTVI
PO MILOSTNI NAKLONJENOSTI
BARONA KARLA BRETEUILA,
AUDITORJA DRŽAVNEGA SVETA V PARIZU,
ILIRSKEGA INTENDANTA ZA DOLENJSKO.

Napačni prevod, omenjen na začetku članka, je v prvi vrsti posledica tega, da je bil prevajalec France Baraga prepričan, da gre za nagrobno ploščo in da je Breteuil umrl leta 1810 v Novem mestu. Zato je genitiv *Caroli ... intendentis* postavil v odvisnost od samostalnika *funera*, ne pa od *favore*.¹⁰ V luči ugotovitve, da Breteuil ni umrl v Novem mestu, pa postane takšen prevod nesmiseln. Skratka, besedilo na plošči v resnici samo pripisuje zasluge za ureditev novega pokopališča Karlu Breteuilu. Sam je na napisu opremljen z vsemi nazivi (baron, avditor pariškega državnega sveta, intendant za Dolenjsko), njegovo ime in njegovi nazivi so posebej poudarjeni in zato postavljeni na začetek (latinskega) besedila. Na Breteuila se nanaša tako rekoč celotno besedilo, o pokopališču pa govori samo zadnja vrstica izvirnika. Letnica 1810, ki izhaja iz kronograma, se nanaša na datum otvoritve pokopališča, ki ga je 14. maja istega leta posvetil kanonik, dekan in župnijski upravitelj Mihael Šešek.¹¹

Na spodnjem robu plošče lahko preberemo: Fertiger Thom. Schliber.¹² Predmet izdelave bi lahko bila sama plošča, napis ali celo oboje. Vsekakor ni nemogoče, da bi bil Tomaž Šlibar, po poklicu sicer knjigovez, avtor latinskega kronograma. Moral je biti izobražen mož, saj mu je Novo mesto leta 1796 plačalo 8 goldinarjev in 45 krajcarjev za poimenovanje mestnih ulic, čeprav se je v mestu naselil komaj štiri leta pred tem.¹³

Plošča z latinskim kronogramom je vsekakor nastala v času francoske vlade, morda ob odprtju pokopališča leta 1810, morda kako leto kasneje. Medtem ko je na plošči upodobljenih več rozet, značilnih simbolov francoske revolucije in oblasti, bomo na njej zaman iskali križ. Njegova odsotnost na plošči je v tistem času morala delovati nenavadno, saj je bil tradicionalen, skorajda zapovedan simbol pokopališč. Če pomislimo na odmik od krščanske tradicije, ki ga je prinesla francoska revolucija, lahko predvidevamo, da so hoteli Francozi v Novem mestu vzpostaviti moderno civilno pokopališče, na katerem bi bili pod enakimi pogoji pokopani vsi prebivalci ne glede na vrsto njihove veroizpovedi. To bi bilo v skladu z revolucionarno francosko politiko, ki si je prizadevala za versko enakopravnost in za dosledno ločitev cerkve od države. Nov razsvetljenski duh, predvsem pa francoski civilnopravni predpisi, ki so med drugim dajali možnost civilne poroke in uvedli civilno vodenje matičnih knjig, so pri večini slovenskega prebivalstva, ki je bilo tradicionalno katoliško, do Francozov vzbujali nezaupanje. Zato toliko lažje razumemo pisca kronike novomeškega frančiškanskega samostana, ki govori celo o uničevalskem duhu (*Zerstörunggeist*) francoskih zavojevalcev. Pri tem se kronist ne zgraža toliko nad samo ureditvijo novega pokopališča kot nad francoskim napisom, ki so ga novi oblastniki postavili ob vходу na pokopališče: »Nekoč so ti na tem mestu pridigali menihi s svojim spokornim in pobožnim življenjem, sedaj ti mrtvi kličejo iz grobov: kar si ti, to sem bil jaz, kar sem jaz, to boš tudi ti.« Na koncu isti kronist še pristavi: »Kako zelo upravičeno, da je bil ta napis po vrnitvi avstrijske oblasti odstranjen.«¹⁴

10 Funus, funeris, n. – pogreb, mrlič, mrtvec; favor, favoris, m. – naklonjenost. V to past se je pri interpretaciji napisa očitno ujel tudi Janko Jarc. Kdo z malce preveč bujno domišljijo bi utegnil celo trditi, da je sestavljavec besedila nalašč izdelal dvoumen napis, ki se ga da brati na dva načina. A to bi bila nezaslišana predrznost, ki bi avtorja lahko stala celo glave.

11 Kapiteljski arhiv Novo mesto, mrliška knjiga M/6, t. c. 69, opomba ob spodnjem robu 100. strani.

12 Izdelal oziroma sestavil Tomaž Šlibar.

13 Matijević, str. 31, 83, 117, 185 in 259.

14 Frančiškanska kronika III, str. 580. Omenjeno mesto iz kronike zelo »svobodno« citira tudi Rafael Klemenčič (str. 25), pri katerem ni več nobenih sledov kritike francoske oblasti.

V ospredju je pokopališka kapela, v ozadju na levi je vidna mrtvašnica.

(Hrani Dolenjski muzej, Novo mesto)

Breteuileva spominska plošča je bila, preden so jo prenesli v Dolenjski muzej, najverjetneje vzdana na mrtvašnici starega novomeškega pokopališča. Vir tega podatka, ki je naveden na kartotečnem listu plošče v Dolenjskem muzeju, je sicer neznan, a očitno dovolj zanesljiv.¹⁵ Temu v prid govorijo beležke novomeškega prošta Čerina, ki je okoli leta 1935 popisal večje nagrobnike na tedaj že opuščnem pokopališču.¹⁶ Iz njegovega natančnega popisa in skic je razvidno, da se Breteuilova plošča ni nahajala na stari pokopališki kapeli ali v njeni bližini. Tudi pregled razglednic, na katerih je vidna pokopališka kapela, potrjuje, da se plošča ni nahajala na

njej.¹⁷ Prošt Čerin Breteuilove plošče ob popisu žal ni natančneje lociral, le prepisal je njen napis in prerisal njeno ornamentiko. Glede na to, da sta bila na pokopališču takrat le dva zidana objekta – poleg kapele še mrtvašnica, lahko sklepamo, da se je plošča nahajala na mrtvašnici. Dokončno bi lahko to domnevo potrdila slika mrtvašnice na razglednici, poslani okoli leta 1910.¹⁸ Na steni mrtvašnice, ki je lepo vidna na sredini razglednice in stoji za pokopališkim obzidjem, bi bilo možno videti Breteuilevo ploščo. Ker pa je slika premajhna, se tega z gotovostjo ne da trditi. Plošča se je na mrtvašnici nahajala najkasneje do leta 1936, ko so objekt zaradi opustitve pokopališča porušili.

15 Dolenjski muzej, Kustodiat za kulturno zgodovino, inventarna številka plošče 589.

16 Kapiteljski arhiv Novo mesto, t. e. 115, f. 27, 15.

17 Pregledal sem razglednice in fotografije, ki jih hranijo v Dolenjskem muzeju, Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto, v Kapiteljskem arhivu Novo mesto ter v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enoti za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto.

18 *Novo mesto na razglednicah*, str. 140.

Na sredini razglednice, odposlane okoli 1910, je ob pokopališkem obzidju vidna mrtvašnica. (Hrani Dolenjski muzej, Novo mesto)

O začetkih starega pokopališča nazorno priča zgoraj omenjeni kronist novomeškega frančiškanskega samostana. Ko zapiše, da je bil vrt kapucinskega samostana, opuščene v času Jožefa II., leta 1810 spremenjen v pokopališče, doda še tole: »Francoski župan je podelil popolno svobodo, da na omenjenem vrtu izruvajo drevesa s koreninami vred. Preureditev vrta je bila tako izvedena v trenutku. Manjši del vrta je še ostal pri samostanski stavbi, preostali del je sedaj pokopališče, med obema deloma pa je bilo postavljeno obzidje.«¹⁹ Kronist v nadaljevanju zapiše, da se bo sedaj bralec gotovo vprašal, kje je bilo pokopališče pred tem: »Pri kapiteljski cerkvi, odgovorim jaz. Od časov Jožefa II. se je začelo

na splošno zahtevati, da se pokopališča loči od cerkva. Tako se je zgodilo tudi tukaj, da so za mrtve poiskali drug kraj izven mestnega pome-rija, na kapiteljskem hribu vzdolž glavne ceste in sicer na levi strani, če se gleda v smeri proti Ljubljani. Kljub temu so trupla pokopavali tudi okoli kapiteljske cerkve, samo bolj poredko.«²⁰ Vrhovec je isto zgodbo le nekoliko spremenil oziroma razširil: pokopališče je bilo leta 1799 zopet prestavljeno h kapiteljski cerkvi, leta 1810 pa so Francozi, ki so za pokopališče odstopili velik kos nekdanjega kapucinskega vrta, prevzeli dolžnost, da bodo vzdrževali zid, kolikor ga meji s pokopališčem.²¹ Intendant Breteuil je omenje-no zemljišče, s katerim je tedaj upravljal kranjski verski sklad, leta 1810 dodelil novomeški žup-nijski cerkvi za ureditev pokopališča, vendar ob tisti priliki ni bil izveden uradni prepis zemljišč. Parcelo, na kateri je bilo že od leta 1810 pokopa-lišče, so šele leta 1843 v zemljiški knjigi vpisali kot last novomeške župnijske cerkve.²²

19 Frančiškanska kronika III, str. 580. Kot povsem resen dokaz, da leta 1809 v parku za kapucinskim samostanom še ni bilo pokopališča, bi lahko služil tudi zapisnik zaslišanja Ane Zupančič, ki ni tajila, da je 13. maja 1809 popoldne z nekim vojakom nečistovala (Unzuht treiben) na javnem kraju. Prepovedana akcija je potekala »auf dem Felde hinter dem Kapuziner Kloster« – s tem je verjetno mišljena ravnica oziroma park za samostanom, ki je parčku s svojimi drevesi ponujal vsaj malce intimne. Če bi šlo za pokopališče, je 25-letnica gotovo ne bi odnesla zgolj s šestimi udarci s palico. Tudi sicer ni pokopališče v zapisniku nikjer omenjeno (SI_ZAL_NME/0005, t. e. 18, št. dok. 18).

20 Ibidem. Kapiteljski hrib je seveda Marof.

21 Vrhovec, str. 19.

22 SI AS 315 Deželna deska za Kranjsko, Knjiga listin N VII, fol. 389 (listina z dne 1. 4. 1843).

Iz pokopališkega reda mestne župnije Novo mesto iz leta 1900 je razvidno, da sta bila tega leta na novomeškem pokopališču dva objekta: kapelica sv. Križa, velika 85 kvadratnih metrov, ter mrtvašnica v velikosti 50 kvadratnih metrov.²³ Za pokopališko kapelico lahko z gotovostjo trdimo, da je bila zgrajena leta 1856. Dne 1. novembra tega leta jo je posvetil prošt Jernej Arko.²⁴ Viri za mrtvašnico pa so izrazito skopi. Mrtvašnica je bila nedvomno samostojna stavba. Njena južna stena je služila kot del obzidja, ki je ovijalo celotno pokopališče.²⁵ Sodeč po seznamu pokopališč za novomeški okraj iz leta 1901 je bila mrtvašnica (Leichenkammer) novomeškega pokopališča opremljena in v dokaj dobrem stanju.

Nekoliko nenavadno je, da sestavljavec tega seznama ni vedel niti približnega datuma izgradnje mrtvašnice.²⁶ Zato lahko sklepamo, da je bila stara vsaj nekaj desetletij. Bila je zidana, predeljena v manjši prostor za shrambo različnega orodja in v večji prostor, v katerem sta bili obdukcijska miza ter železna peč.²⁷ Mrtvašnica naj bi bila v uporabi zelo redko, običajno enkrat na leto. Baje se je celo dogajalo, da je bila več let zapored popolnoma nedotaknjena.²⁸

Na tem pokopališču so pokopavali neprekinjeno do leta 1925, ko so ga zaradi ureditve novega pokopališča v Ločni opustili. Ker ločensko pokopališče, blagoslovljeno 19. aprila 1925,

sprva ni imelo niti kapele niti mrtvašnice, so oba objekta na starem pokopališču kljub opustitvi pokopov uporabljali še naprej. Stara mrtvašnica je postala odveč šele jeseni 1935, ko je bila zgrajena nova na ločenskem pokopališču po načrtih arhitekta Vladimira Žiberne. Po njegovih načrtih so na tem pokopališču dve leti kasneje zgradili tudi pokopališko cerkev. Že leta 1925 je Okrajno glavarstvo Novo mesto izdalo sklep, da se na mestu opuščene pokopališča do 1. aprila 1935 ne sme izvajati nobenih posegov z izjemo sajenja dreves. Zanimivo je, da se je istega dne, torej 1. aprila 1935, na novomeški občini kot tehnik zaposlil že prej omenjeni Žibera, ki je v začetku leta 1936 izdelal še regulacijski načrt za preureditev opuščene pokopališča v park.²⁹ Medtem ko so se dela za ureditev parka že pričela, je novomeški občinski odbor 20. marca 1936 po »tehtnem in temeljitem preudarku« in po privolitvi cerkvene oblasti soglasno sklenil, »da se kapela odstrani s tem, da se jo podre, vse predmete pa, ki bi služili tukajšnjemu župnišču za verske obrede, se brezplačno odstopi njemu v last.«³⁰ Z rušitvijo so pričeli že 27. marca. Ko so torej spomladi 1936 porušili pokopališko kapelo, so najverjetneje odstranili tudi takrat že nepotrebno mrtvašnico in obzidje, da bi s tem zagotovili prostor za ureditev parka.³¹ Park, imenovan po pesniku Dragotinu Ketteju, so po drugi svetovni vojni kot edini mestni park opustili.

23 SI_ZAL_NME/0003 Okrajno glavarstvo Novo mesto, pokopališki redi, D 9.

24 Frančiškanska kronika IV, str. 60-62. Vrhovec, str. 19-20.

25 To je vidno iz tlorisov pokopališča, z razglednic in fotografij, isto mi je potrdil tudi gospod Dušan Durini iz Novega mesta (pogovor 5. marca 2013).

26 SI_ZAL_NME/0003 Okrajno glavarstvo Novo mesto, D 9.

27 SI_ZAL_NME/0003 Okrajno glavarstvo Novo mesto, pokopališki redi, D 9.

28 SI AS 73 Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Tehnični oddelek, sarta tecta, fasc. VI-4.

29 Ibidem.

30 SI_ZAL_NME/0005 Mestna občina Novo mesto, t. e. 130, p. e. 211 (str. 215).

31 Novi park sta si še med urejanjem v začetku leta 1937 ogledala ravnatelj mestnih nasadov iz Ljubljane Anton Lap in arhitekt Jože Plečnik. Slednji je priporočil, naj se »v obstoječem parku zasadi zaenkrat samo lepotično drevje, medtem ko naj se vsaka nadaljnja regulacijska dela opuste do končne naprave potrebnega načrta.« (SI_ZAL_NME/0005, t. e. 130, p. e. 211, str. 272). Novomeški občinski odbor je nameraval Plečnika angažirati kot arhitekta novega parka (ibidem).

Kettejev park. Zeleni krog kot središče parka je mesto, kjer je prej stala pokopališka kapela.
(Hrani Dolenjski muzej, Novo mesto)

VIRI IN LITERATURA

Baraga, France. *Kapiteljski arhiv Novo mesto (regesti in popis gradiva)*. Acta ecclesiastica Sloveniae, št. 17. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 1995.

Furlan, Alfonz. *Zgodovina frančiškanskega samostana in cerkve v Novem mestu. Dolenjske novice* (izhajalo kot podlistek), Novo mesto, 1919.

Granda, Stane. *Novomeški kapitelj od obnove do leta 1941. Dolenjski zbornik 1996, 500 let Kolegijskega kapitlja v Novem mestu*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1997.

Holz, Eva. *Državni uradniki na Dolenjskem in v Beli krajini. Dolenjski zbornik 1990*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1990.

Jarc, Janko. *Iz preteklih stoletij Novega mesta. Novo mesto, kulturnozgodovinski vodnik*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1976.

Jarc, Janko. *Iz preteklih stoletij Novega mesta. Novo mesto skozi čas: kulturnozgodovinski vodnik*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1990.

Jarc, Janko. *Novo mesto med 1800 in 1850. Jarčev zbornik: razprave in portreti*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1993.

Klemenčič, Rafael. *Chronologische Darstellung der wichtigsten, die Stadt Rudolfswert betreffenden Daten, mit besonderer Berücksichtigung des Franciscanerconventes. Programm des kais. kön. Obergymnasiums zu Rudolfswert*. Laibach: Verlag des k. k. Gymnasiums, 1868.

Chronicon conventus Neostadiensis, tomus III, IV (Kronika novomeškega frančiškanskega samostana, 3. in 4. knjiga), hrani frančiškanski samostan v Novem mestu.

Matijević, Meta. *Novomeške hiše in ljudje. Gradivo in razprave 31*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2007.

Šumrada, dr. Janez, in Adrijan Kopitar. *Nastajanje Napoleonove Kranjske: Korespondenca Françoisa-Marie Farguesa, francoskega intendanta za Kranjsko in Gorenjsko, 1809 – 1810*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2004.

Novo mesto na razglednicah 1897 – 1950. Novo mesto: Dolenjski muzej Novo mesto, 1998.

Vrhovec, Ivan. *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana: Matica slovenska, 1891.

Darja Peperko Golob

NOVOMEŠKA ZGODBA O USPEHU – TISKAR IN ZALOŽNIK JANEZ KRAJEC

(S POPRAVKOM)

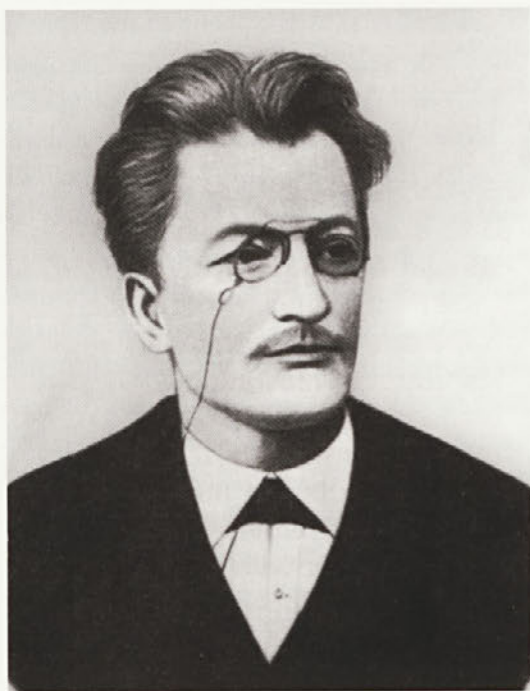
Popravek prispevka, objavljenega v prejšnji številki *Rasti*. Namreč, pri njenem oblikovanju – *Rast* 1-2, 2014 – je med stranema 50 in 51 izpadlo nekaj odstavkov besedila, za kar se uredništvo avtorici opravičuje. Prispevek objavljamo vnovič in v celoti ter brez fotografij prvotne objave. (Opomba uredništva!)

Novomeški tiskar Janez Krajec je izjemno zaslužen za razvoj tiskarstva, založništva in časnika v Novem mestu in na Dolenjskem ter sodi med najpomembnejše slovenske tiskarje 19. stoletja. O tem priča njegova bogata tiskarska, založniška in osebna zapuščina, ki jo hranimo v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto. V Krajčevi tiskarni je poleg njegovega najzahtevnejšega dela, ponatisa Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*, nastalo ogromno knjižnih in neknjižnih publikacij, ki so našle svoje mesto v skoraj vsakem slovenskem domu. Bil je narodno zaveden in ugleden družbeni delavec, knjigoljub ter ohranjevalec kulturne dediščine na Dolenjskem.

Lani je minilo 170 let od njegovega rojstva, kar smo v Novem mestu dostojno proslavili z enkratnim dogodkom oziroma vodenim sprehodom in predstavitvijo Krajčeve zapuščine v skupni organizaciji in izvedbi Dolenjskega muzeja, Knjižnice Mirana Jarca in Zavoda za kulturno dediščino Slovenije. V Knjižnici Mirana Jarca smo ob tej priložnosti pripravili razstavo o njegovem življenju in delu: *Janez Krajec – novomeški mojster črne umetnosti*, njegov prispevek slovenskemu založništvu pa je bil v sliki in besedi

predstavljen tudi na lanskem, 36. *Dolenjskem knjižnem sejmu* v Galeriji Krka.

Janez Krajec se je rodil 10. maja 1843 v Ljubljani kot najmlajši od sedmih otrok. Njegov oče je prišel v Ljubljano iz Retij pri Velikih Laščah in v središču mesta odprl čevljarstvo delavnico. Sin Janez se je v ljubljanski tiskarni Rozalije Eger izučil za črkostavca, leta 1870 pa je prestopil v najuglednejšo ljubljansko tiskarno Jožefa Blaznika in po smrti lastnika postal njen vodja. Leta 1876 se je osamosvojil z nakupom Bobnove tiskarne v Novem mestu in se leto dni kasneje iz Ljubljane preselil tja. Leta 1881 je kupil hišo na današnji Rozmanovi ulici v Novem mestu, kjer je leto kasneje odprl tiskarno, knjigoveznico in knjigarno. Bil je zelo sposoben, podjeten in dokaj premožen mož, ki je v razburkanem obdobju druge polovice 19. stoletja na Slovenskem in v Evropi s svojim delovanjem, v katerega je vložil vse svoje znanje, široko razgledanost in pripadnost slovenskemu narodu, znatno prispeval k družbenemu in kulturnemu napredku, še zlasti na področju slovenskega narodnega prebujanja. Vedel je, kdaj je čas ne le za začetek, temveč tudi za neizbežni konec

Janez Krajec (1843–1921).
(Hrani Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto)

oziroma umik, zato je leta 1901 svoje podjetje na Rozmanovi zaprl, sam pa postal ravnatelj Mestne hranilnice v Novem mestu. Po upokojitvi se je preselil na svoje posestvo na Grmu v Novem mestu, kjer je 26. septembra 1921, v starosti 78 let, umrl. Pokopan je v družinski grobnici na pokopališču v Šmihelu.

Krajec je bil kar petindvajset let osrednja tiskarska osebnost na Slovenskem. V njegovi delavnici je nastalo – do sedaj znanih – 248 monografskih in serijskih publikacij ter številni drobni tiski. Njegova tiskarna je bila v tistem času ena najsodobnejših v Sloveniji, danes, ob močno napredni tiskarski tehnologiji, pa kar ne moremo verjeti, da so ohranjeni čudoviti tiskarski izdelki lahko nastali v tako skromni tiskarni v davnem 19. stoletju. Opremo kupljene tiskarne Vincenca Bobna je Krajec močno izpopolnil in je obsegala dva tiskalna stroja, 220 kompletov raznih črk, enajst garnitur inicialk v latinici in šest v gotici, številne okraske, embleme in simbole. Tiskarna je zaposlovala pet delavcev, obratovala pa je deset ur dnevno. Kot je razvidno iz ohranjene zapuščine, delovodnika in odpreme knjige, je Krajec dnevno beležil delo tiskarne

in zapisoval vse stalne odjemalce, naslove knjig, brošur ali zvezkov z datumom odprave.

Njegov prvi, najzahtevnejši in največji založniški projekt, ki ga je pričel še v Blaznikovi tiskarni v Ljubljani, dokončal pa v Novem mestu, je bil znameniti ponatis Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske* (1877 – 1879). Zahtevno delo, ki v celoti obsega 3.532 strani, 24 prilog in 528 ilustracij, je Krajec tiskal v posameznih snopcih po 48 strani. Na svoji izdaji tega temeljnega Valvasorjevega dela je Krajec podpisan kot knjigo-tiskar, litograf in založnik. Kot soizdajatelja sta navedena Vincenc Novak in Josip Pfeifer, ki pa Krajcu denarno nista pomagala. Podpirali sta ga sestro Fani in Marija, dokaj premožni obrtnici v Ljubljani. Krajec s tem znamenitim in zahtevnim ponatisom ni imel niti dobička niti izgube, požel pa je velik moralni uspeh. Za izjemen tiskarski in založniški podvig je na razstavi v Parizu leta 1878 prejel častno diplomo.

Po uspehu s ponatisom *Slave vojvodine Kranjske* se je Krajec še bolj zavzeto lotil obsežnega in drznega založniškega programa, s katerim je široko odprl pot knjigi praktično v vsak slovenski dom in gotovo znatno pripomogel k dvigu bralne kulture na Slovenskem. Njegova

založniška dejavnost je bila vsekakor največji doprinos slovenstvu. V tem oziru je nanj močno vplival slovenski pripovednik, dramatik in kritik Fran Levstik (1831–1887), ki je v svoji pretirani kritičnosti zavračal in onemogočal vse, kar ni bilo čisto slovensko, in tako svojega prijatelja Krajca odvrnil od marsikaterega načrta. Krajec je v začetku osemdesetih let 19. stoletja pričel izdajati knjižne zbirke tujih in domačih avtorjev, kot so pravljice *Tisoč in ena noč* v prevodu Lipeta Haderlapa, v Nemčiji zelo popularne povesti za mladino nemškega pisatelja Krištofa Schmidta, ki sta jih prevajala novomeška frančiškana Florentin Hrovat in Hugolin Sattner, ter knjižna zbirka izvirnih slovenskih del in prevodov tujih avtorjev s pomenljivim naslovom *Narodna biblioteka*. Zbirka je bila prava uspešnica, saj takrat na Slovenskem razen *Slovenskih večernic* ni bilo podobne knjižne zbirke. Romani in povesti so bili v tistem času zelo priljubljeno branje med ljudmi, zato je Krajčeva *Narodna biblioteka* pač kmalu dobila konkurenco, nazadnje z zbirkama *Slovenska matica* in *Slovanska knjižnica*, in je Krajčev posel začel pojemati. Med letoma 1883 in 1894 je v zbirki *Narodna biblioteka* izšlo 58 snopičev. Kot prvi v zbirki je izšel ponatis prvega slovenskega pesniškega almanaha *Kranjska čbelica*, sledila so dela, kot na primer Sienkiewiczov roman *Z ognjem in mečem*, povesti Andrejčkovega Jožeta (Jože Podmiljšak), *Beatin dnevnik* Luize Pesjak, kot zadnje delo v zbirki pa *Zaroka o polnoči*, prvo objavljeno delo Frana Saleškega Finžgarja. Krajčevi načrti so bili sicer nekoliko drugačni, zbirka naj bi se pričela s Prešernovimi *Poezijami*, v njej pa naj bi med drugim izšle tudi Trdinove *Bajke in povesti o Gorjancih*, spisi Frana Erjavca in tako dalje, a je bil Levstikov vpliv, kot je razvidno tudi iz ohranjene korespondence med njima, premočan. Omenjene knjižne zbirke danes sodijo med pomembne knjižne redkosti, kot ohranjeni kompleti težko najdljive. Poleg njih velja omeniti vsaj še nekaj del iz Krajčeve tiskarsko-založniške delavnice. Iz domoznanskega zornega kota ne moremo mimo dela *Kranjska mesta*,

ki je izšlo leta 1885 kot plod sodelovanja med Janezom Krajcem in novomeškim frančiškanom p. Florentinom Hrovatom, knjižic *Drobtinice iz zgodovine* župnije Šmihelske avtorja Antona Peterlina, župnika v Šmihelu (1879), *Spomin na nove zvonove v Zalogu* (1891), *Nauk, kako zasajati vinograde z ameriškimi trtami, da jih trtna uš ne more uničiti* avtorja Riharda Dolenca, vodje deželne vinarske, sadjarske in poljedelske šole na Grmu (1891); kot zadnji knjižni tisk Krajčeve tiskarne iz leta 1900 pa velja (po ugotovitvah Ludvika Tončiča) propagandna knjižica *Zdravišče Toplice na Kranjskem* avtorja Pavla Zhubra pl. Okroga.

Novomeški, delno pa tudi širši slovenski prostor je Krajec seveda pokrival tudi z osnovnimi tiskarskimi storitvami, kot je bilo tiskanje letnih poročil za potrebe šol, uradov, društev, zlasti Sokolskega društva, razglednic, podobnic, molitvenikov, stenskih in žepnih koledarjev, vabil in drugih drobnih tiskov, ki so danes nadvse dragocen vir podatkov o tedanjem življenju v Novem mestu in širši okolici.

Izjemno delo pa je Krajec opravil na področju časnikarstva na Dolenjskem. Po njegovi zaslugi je Dolenjska razmeroma zgodaj dobila svoj časnik *Dolenjske novice*. Izhajale so polnih 35 let, od 1. januarja 1885 do 18. decembra 1919. Krajec kot založnik, izdajatelj in urednik ga je zasnoval kot nepolitičen list, ki je beležil kulturne prireditve, delovanje društev, tudi politične shode, novogradnje, skratka, novice iz vsakdanjega življenja Dolenjcev, ki so bile zanimive in aktualne za slehernega bralca. Krajec si je vseskozi prizadeval za politično neodvisnost časnika, kar mu je bolj ali manj uspevalo, kljub pritiskom klerikalcev. V njegovi zapuščini je ohranjena tudi korespondenca med njim in ljubljanskim škofom Antonom Bonaventuro Jegličem, ki je Krajcu v pismih očital nestransko pripadnost *Dolenjskih novic*. Krajec je vztrajal pri svojem stališču in mu jasno odgovoril, da se s časnikom, namenjenim vsem prebivalcem Dolenjske, v politične zadeve nikakor ne želi vmešavati. Ko je Krajec leta 1901 tiskarno zaprl, je izdajanje

Dolenjskih novic prevzel njen novi lastnik, s čimer se je časnik tudi kmalu klerikalno politično obarval. Dolgoletna vrzel, ki je nastala s prenehanjem izhajanja *Krajčevih Dolenjskih novic* leta 1919 in trajala praktično do leta 1950, ko je pričel izhajati današnji *Dolenjski list*, pa je z vidika preučevanja lokalne zgodovine nenadomestljiva.

Katoliško tiskovno društvo iz Ljubljane je po nakupu *Krajčeve* tiskarne to zaradi večje prepoznavnosti poimenovalo J. Krajec nasledniki in znatno zmanjšalo svoj tiskarsko-založniški program. Predvsem so se kmalu prenehali ukvarjati z izdajanjem knjig, kar je slej ko prej pomenilo životarjenje nekoč velikega podjetja. Leta 1933 je podjetje dobilo zopet novo ime – Podružnica Jugoslovanske tiskarne v Ljubljani, med drugo svetovno vojno, januarja 1942, pa je edini še preostali delavec Jože Gajeta delavnico zaprl; ta je ostala nedotaknjena do kapitulacije Italije, ko so jo prevzeli partizani in kmalu preselili v Kočevski rog.

Žal se večidel opreme *Krajčeve* tiskarne ni ohranilo, kar pa na srečo ne velja za oba tiskalna stroja. Enega hranijo v Muzeju novejših zgodovine v Ljubljani, drugi pa je, vsaj bil, razstavni eksponat v nekdanji tiskarni ČGP Delo v Ljubljani. *Krajčevi* nasledniki oziroma Katoliško tiskovno društvo iz Ljubljane so leta 1912 izdali obsežno brošuro s skoraj vsemi tiskarskimi črkami, okraske in simboli še iz *Krajčevega* obdobja. Tako lahko danes njihove odtise občudujemo vsaj na papirju, saj se jih ni ohranilo prav nič. Starejši Novomeščani vedo povedati, kako so v povojnih letih ljudje prosto vstopali v zapuščeno *Krajčevo* tiskarno na Rozmanovi ulici in odnašali knjige in sploh vse, kar je bilo možno odnesti. Do nedavna je bila stavba nekdanje *Krajčeve* tiskarne v samem mestnem jedru Novega mesta v zelo slabem stanju, sedaj pa jo prenavljajo. Velikemu mojstru črne umetnosti pa Novo mesto nedvomno dolguje spominsko ploščo s sporočilom, da je v tej hiši delovala v slovenskem merilu zelo pomembna tiskarna in založba, ki je, ne nazadnje, proslavila tudi ime našega mesta.

Krajčevo delovanje je bilo seveda v tesni zvezi z njegovo narodno zavednostjo. Kot vemo, je imel velik vpliv nanj zlasti Fran Levstik, ki ga je Krajec poznal še iz otroških let, saj je Levstik kot dijak stanoval pri *Krajčevih* v Ljubljani. Kljub razliki v letih sta vse do Levstikove smrti ohranila tesne prijateljske stike, o čemer pričajo tudi Levstikova pisma in predmeti, ohranjeni v *Krajčevi* zapuščini. Na Levstikovo prigovarjanje je Krajec tudi opustil ponemčeno obliko svojega priimka Kreuz in pričel od leta 1869 dosledno uporabljati slovensko obliko Krajec. Ob svojem prijatelju Levstiku se je torej Krajec razvil v velikega slovenskega rodoljuba, ki je po preselitvi iz Ljubljane tudi v Novem mestu postal eden izmed stebrov slovenskega narodnega gibanja. Bil je ustanovitelj novomeškega Sokolskega društva, saj je postal član sokolske organizacije, ko je živel še v Ljubljani. Bil je tudi aktivni podporni član Narodne čitalnice v Novem mestu, Družbe sv. Cirila in Metoda ter Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov. Novomeškemu društvu je pomagal tudi tako, da je zanje brezplačno tiskal vabila, letake, plakate in drugo.

Krajec se je torej po prihodu v Novo mesto aktivno vključil v javno življenje in postal ugleden družbeni in kulturni delavec. Kot človeku, ki je vestno in odgovorno opravljal vsako delo, ki se ga je lotil, mu je bilo kaj kmalu naloženo немало javnih funkcij, od mestnega svetnika, sodnika – prisednika za trgovske zadeve pri okrožnem sodišču v Novem mestu, do članstva in odborniške vloge v raznih društvih, 26. maja 1897 pa je bil izvoljen v upravni odbor Mestne hranilnice v Novem mestu. Z delom v Mestni hranilnici je pričel Krajec že kmalu po njeni ustanovitvi leta 1894, še posebej zavzeto pa po prodaji podjetja leta 1901 ter v njej deloval vse do leta 1919. V petindvajsetih letih delovanja na področju hranilništva je pustil ogromen pečat. Kot slovenski narodnjak je lahko zares veliko storil, kajti hranilnice so imele tedaj vse drugačno vlogo kot danes – odigrale so namreč pomembno vlogo pri zmanjševanju tujega narodnostnega in gospodarskega zatiranja, se borile za neodvisnost od tujega kapitala,

nudile oporo malemu človeku v bivanjski stiski. To je bila torej dejavnost, ki je bila Krajcu, narodnemu prebuditelju, pisana na kožo.

Njegova naklonjenost domači zemlji, jeziku in ljudem se je odražala na vseh področjih njegovega delovanja in nič nenavadnega torej ni, da je imel poseben odnos in si je močno prizadeval tudi za ohranjanje narodnega blaga in kulturne dediščine. Med letoma 1894 in 1895 je od Rudolfa Smole, posestnika na Grabnu pri Novem mestu, kupil dve parceli na Grmu, vzpetini nad mestom. Njegova stavbna zapuščina na Grmu zajema tri stavbe, in sicer kapelo Božjega groba (nekdanjo Mordaxovo kapelo), Chalupo Jaromiersko in stanovanjsko hišo na Trdinovi ulici 25. Prvo je pridobil z nakupom parcele in jo obnovil, leseno chalupo, v kateri je živel v zadnjem obdobju svojega življenja, je iz Prage prenesel okoli leta 1895, tretjo stavbo pa je pozidal po načrtih furlanskega stavbenika Olive v prvih letih 20. stoletja. Zbiral je sakralne in druge predmete, slike, pisno dediščino, seveda vključno s starimi in redkimi knjigami, ter tako rešil pred propadom marsikaj, s čimer se danes ponša Novo mesto. Na tem mestu naj omenim vsaj zapuščino novomeške družine Skola, ki je tako našla svoje končno domovanje v Knjižnici Mirana Jarca in Dolenjskem muzeju. V knjižnici, v Posebnih zbirkah Boga Komelja, je hranjena obsežna slikarska zapuščina Franca Ksaverja Skole (1791 – 1870), v muzeju pa znameniti akvarel Novega mesta, njegovega brata, slikarja Otona Skole (1805–1879). Tudi v tem pogledu je torej ogromno storil za Novo mesto, čeprav po rodu ni bil Novomeščan. V Novo mesto je pravzaprav prišel bolj po spletu okoliščin, a v tem okolju pognal globoke korenine in postal pravi lokalpatriot. Kmalu po nakupu tiskarne na Rozmanovi ulici leta 1881 se je v Novem mestu tudi poročil, in sicer z Novomeščanko Matildo Pollack. S to poroko je pridobil še hišo poleg kupljene ter ob stavbi preuredil za potrebe podjetja in družinskega stanovanja. V njunem zakonu sta se jima rodila dva sinova, Janko in Pavel, prvi profesor na novomeški gimnaziji in drugi zdravnik.

Danes je ime enega pomembnejših slovenskih tiskarjev, založnikov, kulturnikov in javnih družbenih delavcev s konca 19. in začetka 20. stoletja malodane pozabljeno in njegovo delo še ne dokončno raziskano in ovrednoteno. Morda temu botruje tudi dejstvo, da pač ni živel in delal v Ljubljani. Njegovo delovanje v Novem mestu pa lahko označimo kot pravo novomeško zgodbo o uspehu. Novo mesto je bilo v času njegovega prihoda leta 1876 oziroma 1877 majhno podeželsko mesto z zelo skromnimi potrebami po tiskarsko-založniški produkciji, saj odjemalcev tovrstnih potreb razen gimnazije, okrožnega sodišča in nekaj uradov praktično ni bilo. Vendar je Krajec s svojim drznim, a dobro premišljenim založniškim programom, na čelu s ponatisom Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*, uspel in ime Novega mesta ponesel po vsej deželi in preko njenih meja. Majhnemu Novemu mestu, v katerega je toliko vložil in verjel v njegov razvoj in napredek, je zapustil neprecenljivo dediščino – ne le v izjemnih delih in bogati zapuščini, ki jo hranimo v Knjižnici Mirana Jarca, prav tako dragoceno bi moralo biti sporočilo, ki jo prinaša njegova življenjska zgodba. Takšnih zgodb in njihovih junakov ni nikoli preveč, še zlasti ne danes – tako v Novem mestu kot na Slovenskem.

VIRI IN LITERATURA

Bregač, Špela: *Tiskarstvo na Dolenjskem in Janez Krajec. Kronika: časopis za krajevo zgodovino*, let. 53, št. 2 (2005), str. 165 – 184.

Cerinek, Marinka: *Janez Krajec, novomeški tiskar, založnik in kulturni delavec*. Diplomsko naloga, Ljubljana 1997.

Komelj, Bogo: *Novomeški tiskar in založnik Janez Krajec*. Knjižnica 1967, št. 1-4, str. 64 – 73.

Tončič, Ludvik: *Tiskarstvo na Dolenjskem*. Novo mesto 1989.

Jožica Medle, *Iz arheološke zbirke 1-6*, 2014, akril na lesu, 34 x 34 cm x 6

Franc Mohar

»AKO ŠE PRIDEM KEDAJ ŽIV NAZAJ?

Spomini Franca Moharja na prvo svetovno vojno

Uvodna beseda

Osrednje mesto tokratne *Rasti* in njeno rubriko *Naš gost* ob letošnji stoletnici začetka prve svetovne vojne namenjam izvirnemu in še neobjavljenemu dneviško-spominskemu zapisu enega izmed udeležencev bojev na zloglasni soški fronti.

V uredništvu smo namreč dobili ponudbo za objavo spominov korporala oziroma desetnika Franca Moharja (1890–1923), doma iz okolice Zagorja ob Savi, in se kljub temu, da njegovo rojstno območje nekoliko sega iz ozemeljskega kroga naše revije, odločili za njihovo objavo.

Moharjeva zgodba je namreč izvirni dokument in dragoceno pričevanje o enem najtemnejših obdobjev preteklega stoletja ter o tako pogosti vojni zlorabi domoljubnih čustev. Je neposredno na vojni črti in v njenem zaledju nastali zapis in ena izmed številnih, tako rekoč univerzalnih vojnih zgodb. Zgodba človeka, ki ga je zgrabilo vojno kolesje, in mu ni več pomoči.

Tako so, pospremljeni z domoljubnimi vzkliki in godbo, na veliko vojno prešerno odkorakali tudi številni Dolenjci in Belokranjci, nekje po blatnih evropskih prostranstvih in brezpotjih pa so kasneje obležala njihova razmrčvarjena trupla. Nekateri so imeli „srečo“ in so se z vojne vrnili živi, a nihče brez njenega neizbrisnega pečata. Moj stari oče Pepi iz Šmihela pri Novem mestu in tudi ženin ded, Jože Čučnik iz Orehovca pri Kostanjevici na Krki, denimo, sta bila potem, ko sta na vzhodni fronti zapustila avstro-ogrske jarke in prebegnila k „slovanskim bratom“, v Vladivostoku na Kamčatki več let v ruskem ujetništvu. Po vojni pa sta se oba domov vrnila zaznamovana.

Avtor spodnjih spominskih zapisov Mohar, na primer, je na soški fronti usodno zbolel, zaradi posledic takrat staknjene in neustrezno – po vojaško – zdravljene bolezni pa je nekaj let po vojni in komaj 33-leten umrl.

Takih in podobnih zgodb je nešteto, a večina jih je pozabljenih ter v času izgubljenih. Še bolj pa je obremenjujoče, da je pozabljeno njihovo opozorilno sporočilo!

V Moharjevem zapisu se torej skriva resnična zgodba vsakega izmed naših dedov in zgodba družin, ki sta se jih dotaknili neverjetna svetovna norost in z njo povezana prva svetovna morija. S prvo svetovno vojno smo namreč tesneje povezani, kot se danes – stoletje po njej – zavedamo.

Franc Mohar se je rodil v Šemniku pri Zagorju ob Savi leta 1890. Zaposlen je bil v Rudniku Zagorje in je bil znan kulturni delavec, ki se je veliko ukvarjal z glasbo. Med drugim je ustanovil svoj glasbeni ansambel, v katerem je dirigiral. V prvi svetovni vojni je imel čin korporala drugega gorskega strelskega polka. V vojni je težko zbolel in kmalu po tej leta 1923 umrl. Zapustil je ženo in tri majhne otroke.

Njegova vnukinja Jožica Sevljak, ki živi v Litiji, je v zapuščini svoje matere jeseni letos našla manjši črn notes, v katerem so bili z drobno pisavo zapisani vojni spomini njenega deda, ki je očitno sodeloval v prvi svetovni vojni in na soški fronti. »Zapisi, ki so oblikovani v dokaj lepem, literarnem jeziku, so pretresljiv dokaz trpljenja naših fantov, protest proti nesmiselnosti vojne in živo hrepenenje po drugačnem, mirnejšem življenju,« pa je o njih zapisal mož Jožice Sevljak, pesnik in pisatelj Jože Sevljak.

Sevljak je Moharjeve zapise – take, kot so – prepisal, v uredništvu *Rasti* pa smo jih nekoliko posodobili, dopolnili z nekaj opombami in, kjer je bilo potrebno, poskušali rekonstruirati. Moharjevim potomcem se tudi zahvaljujemo¹, da so objavo dedovih spominov zaupali prav reviji *Rast*.

Moharjeve spomine smo opremili z nekaj družinskimi fotografijami in s fotografijama dveh izvirnih predmetov prve svetovne vojne oziroma predmetov z zgodovinske razstave *Oj, zdaj gremo! – Odhod Dolenjcev na veliko vojno*, ki so jo 19. septembra odprli v Dolenjskem muzeju² v Novem mestu.

Odgovorni urednik Rasto Božič

1 Danes živita še njegov vnuk Jure Mohor iz Trbovelj in vnukinja Jožica Mohor, poročena Sevljak, iz Litije, ki se strinjata z objavo. Uredništvo se za podroben prepis Moharjevih spominov zahvaljuje tudi Jožetu Sevljaku.

2 Fotografiji je posredovala kustosinja Dolenjskega muzeja Marjeta Bregar. Dolenjskemu muzeju se zahvaljujemo za pomoč.

Spomini Franca Moharja na
prvo svetovno vojno³

FRAUENBERG, MARODENZIMER, 1. APRIL 1917

7. sušca sem zbolel za *difaritisom*, dali so me v *marodenhaus*. Dan kasneje, 8. marca, so me *izolirali*. Zaprli so me v sobo, ki je bila nekdaj kuhinja. V sobi je bila peč – šporhet, ena postelja in ena miza, kasneje sem dobil še en stol in eno pripravo za obešanja obleke.

Na steni nad posteljo visi podoba na križu umirajočega Zveličarja, na nasprotni steni pa podoba Matere Božje. Postelja je seveda slaba, ker pa sem vaje še slabših, sem zadovoljen z njo. Soba je mrzla, silno mrzla. Prve dni sem imel mnogo *fiberja*, zaradi tega je zdravnik zahteval od stotnije, da mi izplača denar za hrano. Hrano dobivam iz gostilne opoldne in zvečer.

Dobivam zakuhanu juho in eno omleto opoldan, zvečer ravno tako. Za zjutraj dobim pol litra mleka. Kruh dobim od stotnije, na dan 25 dekagramov. Dokler sem bil močno bolan, sem lahko shajal, sedaj, ko sem malo okreval, pa stradam hudo. Največkrat, ko sem lačen, se doli uležem in se posilim, da zaspim. »Lakota

Korporal Franc Mohar
(1890–1923).

(Arhiv družine Sevljak)

³ Objavljeno Moharjevo besedilo je nekoliko posodobljeno in rekonstruirano. Besede v ležečem tisku so izvorni avtorjev zapis. Priimek Mohar je ponemčena različica priimka Mohor. Besedilo obdelal, posodobil in vse opombe dodal R. Božič.

Del izvirnih zapiskov Franca
Moharja, ki jih v Litiji hrani
njegova vnukinja Jožica Sevljak.
(Arhiv družine Sevljak)

Am 4/2 in Zagreb - Res. Sp. II. Augustin.
Am Zagreb am 11/2 1917 — unuf:
Bad Meze am 13/2. fort am: 21/2
unuf Admont; bin zur II Comp. frauenberg
zugehört.
Karolenszimmer, Sam 1. April 1917. 1917
Dne 7. suša, sem sploščal na Difteritis, dali so
me v "Marodenhaus". Dne 8./3 sem bil izoliran
od g. ščeparča. Zaperli so me v sobo, ki je

boli, « pravi nemški pregovor, to sedaj okušam v polni meri. Kar sem pri tej stotnji, mi je žena poslala 30 kron denarja in dva paketa – s tem sem si malo opomogel. Seveda sem vse zelo hranljivo uporabljal, da sem za dalj časa imel. Tudi za tobak je stiska. Slabi so ti časi. Na pokopališču frauenberške cerkve, kjer se nahaja *stotnijski magacin*, sem hodil ob grobovih in zdihoval: »Mrtvi, odprite grob, da se uležem vanj, kajti tu ni več za živeti.« Pa zaman so bili moji vzdih, brezuspešni moji klici. Pregledoval sem križe, na katerih so bile obešene oprane srajce in *gate*.

Lakota in bolezen, dve moji hudi nasprotnici, me spremljata. Za domovino sem dal najdragocenejše, kar sem imel, svoje zdravje. Svoje življenje imam na oltarju domovine. Svoje premoženje – kar sem si z žuljavo roko zaslužil in kar moja žena prihrani in je prihranila – zapravljam. Vztrajal sem že proti dvema sovražnikoma, v bojih neustrašen in stanovit. Kako pa mi sedaj, ko sem bolan, ko sem malo v ozadju, domovina to vrača – z lakoto, kakor se trpinčijo hudodelci. Kje so državniki, kje so kričarji, ki so v času miru vodili ubogi narod za nos, kje so pravice in kje je Bog?

Naj bi se odprla zemlja in jih požrla, one, ki so tolikim krivi bolezn, smrti, lakote in bede. Kako se bojo zagovarjali pred narodi in kako šele pred Bogom? S potočki krvi, ki so jo na bojiščih prelili milijoni, kličejo maščevanje z neba. Milijoni še v bedi in lakoti živčih jih preklinjajo. Priča tisočev od lakote umrlih je njihova bolečina. Krivci se več ne morejo zagovarjati in prikrivati svojega hudodelstva.

Ni pa lakota vse, s čimer nas uboge vojake trpinčijo. Treba je upoštevati še štrpace in kazni, ki jih moramo prestati, naj bo na bojišču ali v zaledju. K temu spadajo tudi stanovanja in ležišča.

Imel sem čast na bojišču stanovati v svinjaku tri tedne, v najhujši zimi in burji pod šotorom, da, celo na prostem, dlje časa v dežju in blatu.

Na bojišču so nas goljufali, kjer so mogli. Računski podčastniki, *dienstfu*.....,

kobi in *provincentura*. V zaledju pa goljufajo civiliste pri živilih in pri izplačevanju podpore. Dandanes je ni nikjer pravice – vsak goljufa, kjer more, da, celo častniki so nekateri taki in visoke odlične osebe.

Kako pa ravnaajo z ranjenci in bolniki, tudi to se mi zdi vredno, da si ohranimo v *nepozabljivosti*. Bom v kratkem opisal mojo pot z bojišča do tukaj.

Bolehal sem že dlje časa, od septembra 1916. V Trnovem nad Gorico sem si takrat pokvaril želodec. Bilo je 28. januarja 1917 okoli četrte in pete ure popoldne nasproti *fajti hriba* na nadmorski višini 464 metrov na Krasu. Pihala je silna burja, že orkanu podobna. Mračilo se je in takrat smo zlezli iz podzemeljskih brlogov na površje, vsak po svojih opravkih.

Šel sem tudi sam – in bolj slabo napravljen – pogledat, kaj je z mojo telefonsko žico. Ko sem prilezel ven, sem zaslišal bobneči ogenj naših topov. Obstreljevali so sovražne postojanke in njihovo zaledje v smeri Hudi Log in levo od te vasi proti morju, približno dva kilometra frontne širine, nato je naskočila naša pehota. To so bili zanimivi dogodki, zato sem stal in gledal približno eno uro. Burja me je preprihala, jel me je tresti mraz, takrat je moja bolezen dosegla svoj vrhunec.

Vrnil sem se v *kaverno*, legel, vrgel sem nase *deko* in *mantel*, toda vedno bolj in bolj me je tresel mraz, izgubil sem zavest do drugega dne. Drugi dan nisem mogel več vstati, ne jesti in ne piti. Tako sem ležal tri dni, do 31. januarja zvečer. Takrat sem vstal in šel na *marodevisit*. Zdravnik je imel svojo luknjo tudi v kraški skali. Ni pa bilo nikjer prostora, da bi se usedel. Nekaj časa sem stal, nato mi je postalo slabo in sem se zgrudil sanitetnemu podčastniku v naročje. Seveda niso imeli hladne vode, še manj pa kaj drugega, da bi mi dali piti. Potem so našli klop, na katero so me položili, z nje pa me je kmalu eden prepodil, češ da ima tam svojo *rustengo*. Seveda nisem mogel ustreči njegovi volji in se umakniti, zato me je potegnil za noge in jih vrgel dol. Ravno v tistem času pa so *kobi* prinesli kosilo in kavo, in sem dobil malo kave. Nato je prišel zdravnik, en praporščak, in ukazal, da me morajo štirje *saniteti* odnesti na nosilih na *Regimentshilfplatz*.

Prišli so kmalu z nosili in me naložili nanje. Dva sta jih prijela in me nesla po strmi ter kamniti poti navzdol. Bilo je temno, nebo oblačno in brez zvezd, hkrati pa megleno in mrzlo. Močna burja nam je brila naproti in prinašala dežne kaplje, ki so se mešale s snežinkami.

Pokrili so me z enim samim šotorskim kocem in tako silno me je zeblo, da sem bil ves trd. Ko so me prinesli pod hrib, je eden rekel, da bi radi počakali, da bo *Taljan* odstreljal svoje salve na cesto. »Kar naprej,« mu je odgovoril drugi, »mogoče pridemo srečno skozi.« Tam je bilo namreč najnevarnejše in največkrat obstreljevano mesto na cesti.

Moji nosači so se zamenjali in druga dva sta me odnesla, kakor hitro so jima dopuščale noge. Komaj sta me nesla kakih deset minut, ko se je naenkrat zaslišalo žing – *bum*, žing – *bum*, granate in šrapneli so jeli padati, kakor bi jih iz koša usipal, na vse strani od nas.

Nosila z menoj vred sta nato odložila kar sredi ceste, vsi štirje *saniteti* pa so se poskrili za bližnjimi skalami. Dobro sem čutil, kako je pesek letel po kocu. Želel sem vstati in se skriti, pa sem bil preslab. Ostal sem miren in čakal sem na odločitev

Foto 3: Dnevnik Franca Moharja.
(Arhiv družine Sevljak)

svoje usode. Kakšnih pet minut je trajal ta bobneči ogenj laške *artilerije*, nato je pojenjal.

Saniteti so se potem čisto preplašeni priplazili iz svojih skrivališč, pograbili so nosila in v *brzem tempu* nadaljevali svojo pot. Šli so tako hitro, da so skoraj tekli. Nosača sta kmalu opešala, mene pa je tako bodlo na strani, da nisem mogel več zdržati. Dobro pol ure kasneje se je eden oglasil, da smo že bolj varni in predlagal počitek. Tudi drugi je dejal, da je čisto moker, in predlagal, da bi se nosači vnovič zamenjali. Potem so to hitro storili in spet hiteli v istem ritmu naprej.

»Tukaj smo pa že bolj na varnem,« je rekel eden čez čas. »Potem pa počijmo,« je odgovoril drugi. Zanesli so me na varno s ceste in tam počivali. Imeli smo srečo.

Ko so me prinesli na *Regimentshilfsplatz* oziroma polkovni prostor za pomoč, se je po zadnjih italijanskih topniških salvah že vse umirilo. V tamkajšnji kaverni pa zame takoj ni bilo prostora in smo morali zunaj na mrazu čakati najmanj četrte ure, šele nato so me lahko nesli naprej.

»Ali zunaj sneži?« je vprašal sanitetni zdravnik. »Le malo,« je dobil odgovor. »To vidim,« je zdravnik povzel besedo, »ker je koc čisto bel.«

»Je, a ne od snega,« je pojasnil *sanitet*, »ampak od kamenega prahu.« Granate so torej padale tako blizu, da je bil koc na meni bel, kakor bi me pokrili sneg.

V polkovni kaverni so mi nato dali čaj in zdravnik je odredil, da me s prvim vozom odpeljejo v bolnišnico. Dolgo sem moral čakati nanj, potem pa se je le prikazal. Opirajoč se na *saniteta* sem prišel do voza. Bil je navaden, majhen in pokriti terenski voz – *Kompagnie Beiwagen*. V njem je bilo prostora kvečjemu za tri, nas pa je bilo osem in še voznik. In ker sem prispel zadnji, sem se moral zadovoljiti s skopo odmerjenim prostorom v zadnjem delu voza.

Tako se je začela moja, če jo tako imenujem, srečna vožnja v bolnišnico. Ker je *laška artilerija* obstreljevala tudi to cesto do Lipe oziroma njen trikilometrski odsek, je voznik konje pognal v galop. Voz tudi ni imel vzmetenja – *fedrov* – in nas je treslo tako, da me je zbolel vsak od mojih udov, najhuje pa glava. Sedel sem prav na kraju in sem

Zakonca Marija in Franc Mohar.
(Arhiv družine Sevljak)

se bal, da bi lahko vsak čas padel z voza. Hkrati me je zeblo, da mi je bilo za zmrzniti.

»Kam se peljemo?« sem vprašal voznika v Lipi, kjer je malo počival.

»V Suto na *Div. Sanitet – anšalt*.«

»Koliko časa boste še vozili?«

»Eno uro.«

Nato je pognal in nadaljeval svojo vožnjo kot prej, meni pa se nato ni godilo dosti drugače.

V SUTI

V Suti⁴ so nas spravili v cerkev, v kateri so bile narejene tako imenovane *prič-ne*. Dobili smo kavo in vsak svoj prostor za spanje. Slovenci smo se spravili skupaj. Jaz sem legel k enemu mlademu *frajterju*, ki se je z mano kmalu začel pogovarjati. Povedal je, da so ga ranili v nogo in da je vsega skupaj komaj štirinajst dni v švarmliniji. Bil je ranjen, medtem ko so v jarke nesli *menažo*.

Ko smo se v posteljah ogreli, smo vsi zaspali. Kar naenkrat pa me je nekdo pocukal za nogo in me vprašal po imenu. Bil je zdravnik. Nato je šel k drugim in tako naprej. To je bilo 31. januarja zjutraj.

V cerkvi so nas pustili do sedme ure zvečer. Hrana je bila dobra in bilo jo je dovolj. Dali so nam dosti kruha, vsak pa je dobil po pet cigaret. Povedali so nam tudi, da se zvečer odpeljemo z vlakom – *Feldbahn* – v Dutovlje, kjer je bilo zbirališče bolnikov oziroma *Sammelstelle*, in od tam naprej s špitalskim vlakom v bolnišnico.

⁴ V Vipavski dolini?

Dopoldne je bila vizita. Vsakega so tudi vprašali, ali je bolan ali ranjen. Videlo se je, da imajo ranjenci določeno prednost. Po večerji so nam ukazali, da zapustimo postelje in se napravimo za odhod.

NA VOŽNJI V DUTOVLJE

Ob sedmi uri zvečer je nastopil čas za odhod. Zunaj na cesti, kjer so nas, da bi nas prešteli, postrojili v dve vrsti, je pihala ostra kraška burja in močno okrepila občutek mrazu. Potem smo *odmaširali* na železniško postajo, ob naši vrsti pa so na nosilih nosili težje bolne in težko ranjene. Ko smo dospeli tam, vlaka še ni bilo kake četrte ure. Nato se je zaslišal ropot bencinskega motorja, zagledali smo dve žarčici svetilki in zaslišali votlo bobnenje praznih vagonov. »Zdaj gre!« so z veseljem vzkliknili čakajoči in *zapušili* vsak svojo cigareto.

ZAPISI Z DVEH IZTRGANIH LISTOV⁵

Tako smo živeli tam⁶ tri dni, preden smo bili rešeni. Neki korporal je nosil prodajat slaščice in bombone, pa tako drago – 200 odstotkov – nad ustaljeno in sedanjo ceno. Nekateri so kupili tudi kruh, po šest kron za vojaško štrugo. V kuhinji je bilo vsega dovolj. *Saniteti* in *kobi*, vsi *Ogri*⁷, so bili brez izjeme tako debeli kot mesarji v času miru.

Zvedel sem od svojega prijatelja, tistega *frajterja*, ki je bil vsega skupaj tri mesece in štirinajst dni pri vojaki, da ranjenci dobijo mnogo boljšo hrano kakor mi bolniki ter da dobijo opoldne tudi kos mesa. To me je silno užalilo. Jaz služim že tretje leto cesarju in domovini, na fronti sem bil 14 mesecev in sem gotovo več koristil domovini kakor oni *frajterček* mladi, ki ima zdaj prednost in je vreden več od mene. In tudi moja bolezen je hujša kot njegova rana – to je ta pravica!

Vsak dan so nam obljubljali, »danes pride špitalzug,« a ni ga bilo. Tako smo ga čakali do 4. februarja. Takrat je prišel ob enih zjutraj.

Bolniški vlak so sestavljali živinski in nekaj osebnih vagonov. *Sarže*⁸ in težko ranjene so dali v vagone tretjega razreda, moštvo pa v živinske. Vsi smo bili veseli, da bomo rešeni stradanja, in smo pričakovali, da nas bodo v Ljubljani sprejeli vljudneje ter bolje postregli. Kdaj je vlak odpeljal, ne vem, ker sem prej zaspal. Ko sem se

5 Prepisovalec ne ve, kam sodita. Glede na njuno vsebino in izvirni čas zapisa zelo verjetno k poglavju o odhodu vlaka iz Dutovlj, kamor smo ju tudi prilepili.

6 V Dutovljah?

7 Madžari.

8 Nekoliko višje po rangu oziroma podoficirje.

prebudit, smo bili v Št. Petru na Krasu⁹ in že se je svitalo. Kmalu bomo v Ljubljani, sem pomislil.

Vlak se je nato premaknil, toda ne naprej, ampak nazaj. Kaj bo pa zdaj? Kmalu je pospešil in se usmeril proti *Istriji* in *Fiumi*¹⁰. Še dopoldne smo prispeli v Zagreb, kjer smo ostali več dni. V tamkajšnji bolnišnici pa ni bilo prostora in v neki mrzli baraki smo morali čakati štiri dni. Vse polno uši je bilo tam notri. Stradali smo v Dutovljah in stradali na vlaku. V Zagrebu pa tudi stradali nismo več, saj tam za nas sploh ni bilo nobene hrane. Želel sem, da bi bil vsaj toliko zdrav, da bi si drznil nazaj na fronto. A sem bil preslab. Tam sem ostal vse skupaj sedem dni.

Pri odhodu iz Zagreba pa sem se na tamkajšnjem kolodvoru le najedel. Po vsej dotedanji nesreči sem tam lahko kupil poldrugo štruco komisa. Pol štruče sem kar tam podaril, iz Zagreba pa sem se z vlakom odpeljal v smeri Zidani Most- Maribor- Bad Tussee.

Na železniški postaji v Zidanem Mostu bi moral na pravi vlak čakati skoraj ves dan. Namesto tega pa sem pomislil, da bi bilo pametneje, ko bi šel najprej v domače Zagorje in se med čakanjem na vlak vsaj pošteno najedel. Kakor sem mislil, sem tudi storil.

V Bad Tussee sem dospel 13. februarja. Tudi tam se mi ni posebno dobro godilo, jesti je bilo povsod premalo.

21. februarja sem se od tam odpeljal h kadru¹¹ v Admont. Od tam so me dali k drugi stotnji v Frauenberg, kjer sem 7. marca zbolel in prišel sem, kjer se nahajam danes in kjer 3. aprila¹² pišem te vrstice.

IZ DNEVNIŠKIH ZAPISOV

3. april:

Danes nas je zapustil zdravnik, gospod praporščak, ter se osebno in prav prijazno poslovil od mene. Že odhajajoč na kolodvor je rekel: »Ko pridem jaz nazaj, gre pa korporal Mohar s svojim *puršem* na dopust.« Tudi mi je javil *ordonanc*, da imam zopet paket na pošti. Še enega nisem pojedel, je že drugi tukaj. Moja žena se prav pogosto spomni name.

9 Danes Pivka.

10 Istri in Reki.

11 K sovojakom?

12 1917.

Vojaški kovček Antona Nadriha iz Dolenjega Medvedjega sela pri Trebnjem, izdelan okoli leta 1912. Nadrih je od tega leta dalje služil obvezni vojaški rok v avstro-ogrski vojski, v 27. cesarsko kraljevem domobranskem pehotnem polku. Ob začetku vojne je odšel s polkom na rusko fronto v Galicijo.
(Arhiv Dolenjskega muzeja, foto: Branko Babič)

4. april:

Sinoči sem v svoje veliko *iznenadenje* dobil paket s *smotkami, cigareti, tobakom in milom*. Od *Kath Rak* s Pruskega. Ponoči sem dobro spal in spet je snežilo. Dan je bil lep in sončen. Zdravnik mi je obljubil izboljšanje hrane – *Mediciner Grosin*.

5. april:

Novi zdravnik ni nič kaj simpatičen. Me je že vprašal, koliko časa imam tu za ostati. Vreme se danes zjutraj drži kisto in lahna sapica pihlja od zahoda. Pisal g. *Koste in Golec*.

V pogovoru z nekim četovodjem v vojni je dejal: »Za vse zlato, za vse, kar vidim, kratko malo za celi svet ne dam svojega življenja, kako naj umrem za svojega cesarja«

Danes opoldne so prinesli v tukajšnji *Marodenhaus* bolnika, ki že skoraj umira. Zjutraj je bil pri viziti in je rekel, da je lačen, da ob sami kavi ne more vztrajati. Zdravnik ga je zjutraj spoznal za sposobnega – *taublich*, sedaj pa že umira – od lakote (ob 2. uri popoldne).

6. april:

Danes zjutraj je umrl *inf.*¹³ Solina s Spodnjega Štajerskega, katerega so prinesli včeraj opoldne. Zapadel je sneg. Snežilo je ves dan.

13 Infanterist – pešak.

7. april – velika sobota:

Nič pomembnega.

10. april:

Letošnja velika noč je končana. Nisem nikdar mislil, da bom ta praznik letos obhajal še pri vojaki. Kako sem hrepenel, da bi bil doma, v civilu, med svojimi dragimi – ni bilo mogoče. Dolgčas mi je bilo – *akoravno* nisem trpel pomanjkanja. Vsak trenutek so mi uhajale moje misli domov, kakor preplašena krdela ptic. In trdno sem sklenil, *ako še pridem kedaj živ nazaj, da bom živel bolj solidno, da bom bolj zadovoljen z vsako rečjo, kakor sem bil poprej.*

Danes je spet eden umrl. Imel je pljučnico. Zdravnik je rekel: »Ni ga mogoče rešiti, ker je prestar, preslab pa lačen,« pa je bil star le 45 let. Radoveden sem, kdaj bomo kruh *fasali* – danes ga še ni. Taka je domovina. Vse velikonočne praznike so morali biti brez kruha tisti, ki niso nič dobili od doma. Naj mi še eden reče, vse dam za domovino, izbijem mu čeljust!

Mogočneži, časti lakomneži, kapitalisti, vojni liferantje živijo v vsakovrstnem luksuzu, vodijo vojno in kričijo – do zadnjega moža! Vojaki pa medtem umirajo od lakote. Vozijo se v avtomobilih, v *ekvipažah*, salon vagonih, za ranjence in bolne vojake pa še vozov ni, in kar jih je, so tako slabi, da kmet še gnoja ne dene gori.

To so bile moje velikonočne misli in sklenil sem, da bom domovino, ko bom enkrat prost, spoštoval ravno tako, kot me domovina spoštuje sedaj. Boj kapitalizmu! Je že staro geslo demokratov in moje geslo od sedaj naprej! Proč z njimi, ki

Vojaški signalni rog je uporabljal avstro-ogrski vojak Martin Turk iz Gorenjih Sušic pri Dolenjskih Toplicah na soški fronti. (Arhiv Dolenjskega muzeja, foto: Branko Babič)

imajo delavca za stroj! Proč z njimi, ki zatirajo uboge, revne in nižje sloje. Proč z njimi, ki pijejo kri delavca, da si napolnijo svoj mošnjiček. Proč z zatiralci in *samo-silniki*, pokonci rod delavski, zbudi se iz svojih sanj, dvigni se, odpočij si že, odpri oči – dovolj dolgo si spal. V Rusiji se žari, se dani – sedaj na delo, sedaj je čas! Duša krščanska, sedaj se potrudi! Zlatega časa nikar ne zamudi!

Vreme je danes megljeno in sneži po malem. Naš polk so tudi prekrstili, sedaj se imenuje *Leb. Schutzen Reg. 01.2.*

5. majnik:

Zobobol že tri dni. Danes nočna vaja. Kar je bilo doslej dni, so bili brez izjeme vsi krasni. Zdaj sem pri prvem *Zugu pri rekrutah*. Danes *Komp. – Marod*. Časa mi primanjkuje, vzrok temu je poveljnik stotnije *Oberlajtnant Frank Zgskmdt. Thnc. Hočevan, prej Stn. Seidel*.

6. majnik:

Odposlan v Admont v *Handgranaten kurs*.

9. maj:

V Admontu v *Handgranatenkursu* že tri dni. Danes prosti službe, ker je rojstni dan cesarice. Škofijska maša v cerkvi, lepo petje in godba. Popoldne je bila poroka nekega poročnika našega polka. Zjutraj mi je tovariš Fele, ki je bil na dopustu, prinesel paket. Tukaj na *kursu* se mi dopade, ker je poveljnik, gospod nadporočnik Hack, tako dober z nami. Vreme je tudi prav ugodno.

13. maj:

Seegraben No 129, Z – No 12, Judendorf b. Leoben.

Na *Krankenbegleitung* v Leoben. Tam sem našel mojega prijatelja Andreja Čivka.

W

Vojko Pogačar, *Drevesni duh*, 2014, akril na platnu, 60 × 60 cm

Simona Gorjup

OD LABORATORIJA DO PODJETJA SVETOVNIH RAZSEŽNOSTI – 60 LET KRKE

✓

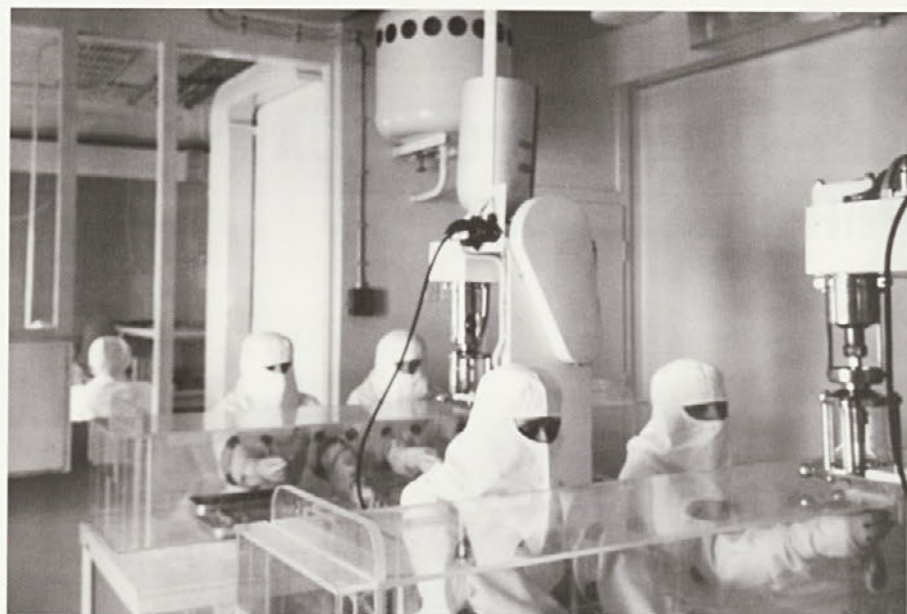
Krka je v svoji 60-letni zgodovini iz majhnega laboratorija zrasla v veliko mednarodno generično farmacevtsko podjetje. Ustvarile so jo generacije sposobnih in požrtvovalnih ljudi, ki so ne glede na obdobje, v katerem so delovale, negovale enake vrednote – hitrost, prilagodljivost, partnerstvo, zaupanje, ustvarjalnost in učinkovitost. Navedene vrednote so ustvarile trdne temelje poslovne kulture in podjetniške vizije ter so še vedno ključna vodila pri delovanju podjetja.

Pogled v preteklost pokaže najbolj ključne mejnike Krkinega delovanja – od prvih poslov s tujino in gradnje proizvodnih zmogljivosti v novomeški Ločni do prelomne strateške odločitve, da licenčne izdelke nadomestijo z lastnimi inovativnimi generičnimi. Danes *Krka* združuje kar tisočkrat več sodelavcev kot pred šestimi desetletji. Njihov skupni dosežek so strokovno priznani, kakovostni, varni in učinkoviti izdelki, ki opravičujejo zaupanje pacientov več kot sedemdesetih držav.

USTANOVITEV FARMACEVTSKEGA LABORATORIJA

Skupina farmacevtov iz Novega mesta, Ljubljane in Zagreba je na pobudo magistra Borisa Andrijaniča, upravnika okrajne lekarne v Novem mestu, spomladi 1954 Okrajnemu ljudskemu odboru predlagala ustanovitev *Farmacevtskega laboratorija Krka Novo mesto*. Odbor je 23. aprila 1954 odobril njegovo ustanovitev in *Dolenjski list* je v jeseni 1954 poročal: »Prejšnji teden je Dolenjska dobila novo podjetje – v Novem mestu so izročili svojemu namenu Farmacevtski laboratorij Krka, prvi v Sloveniji in četrto tovrstno podjetje v državi ...« Tako so v Novem mestu pod vodstvom magistra Andrijaniča začeli proizvajati prve tablete, mazila in supozitorije.

Pred tem, spomladi 1954, je steklo poskusno delo kar v prostorih okrajne lekarne. Kot je zapisala magistra Marta Slaparjeva, ki je kot tehnični vodja laboratorija od avgusta tega leta skrbela za pridobitev dovoljenja za proizvodnjo zdravil s potrebno dokumentacijo in organizirala

Aseptično polnjenje sterilnih praškov antibiotikov.
(Foto: Arhiv Krke)

proizvodnjo ter kontrolni laboratorij, je bil začetek skromen. Takole je zabeležila: »Dve tabletirki sta bili nameščeni v prostorih analitskega laboratorija, kjer je obratovala tudi ena sama sušilna omara. V manjšem sosednjem prostoru so izdelke pakirali. V spodnjih prostorih so izdelovali mazila, svečke in globule. Kljub temu, da je bil ta začetek skromen, je vendar terjal veliko dela in priprav, mnogo učenja in prostega časa. Zaradi rastočih naročil in uvajanja novih preparatov so morali tabletni stroji kmalu začeti z delom v treh izmenah.«

Oktober 1954 je *Zvezno strokovno združenje podjetij farmacevtsko-kemijske industrije* kljub njegovi resnično skromni vlogi Krkin farmacevtski laboratorij sprejelo med svoje člane. Slaparjeva je še zapisala: »Laboratorij je takrat obsegal oddelke za tablete, mazila, supozitorije, oddelek za opremo, majhen kontrolni laboratorij in skladišče. Namen laboratorija je bil dati domačemu trgu potrebna zdravila. Povpraševanje tržišča po prvih izdelkih pa se je povečalo in tako narekovalo razširitev proizvodnih prostorov...«

Redna proizvodnja *Farmacevtskega laboratorija Krka* je stekla 13. novembra 1954. V tem času je Krkin laboratorij pri zvezni komisiji

registriral sulfatiazol, borvazelin, pasto zinci, vazelino alba, tablete phenobarbiton, globuli vaginales, supozitoria haemorrhoidales, opodeldoch, aminopaurin, PAS-natrium tablete, natrium salicilum in druge. Vmes so bili tudi že izvirni Krkini izdelki v obliki tablet.

Konec leta 1954 je laboratorij zaposloval devet delavcev. Izdelovali so že 20 različnih zdravil in zaslužili pet milijonov takratnih dinarjev. Sedeli so na klopih, mize pa so bile izposojene, saj denarja zanje še ni bilo. Kar so zaslužili, so sproti vlagali v proizvodnjo in v opremo laboratorija.

RAZVOJ OD USTANOVITVE DO LETA 1960

Julija 1955 je direktor upravnemu odboru že predstavil nove načrte: »Krka bo razen farmaceutike razvijala tudi kemijo, kozmetiko, zdravilna zelišča in ekstrakcijo. Program bo obsegal tudi vso galeniko, pozneje tudi ampu-liranje in izdelavo sodobnih podlog za mazila. Temu bi dodali polnjenje infuzije v steklenice za

Priprava mazil. (Foto: Arhiv Krke)

švicarsko firmo Cilag, izdelovanje tablet saharna in kozmetiko, in sicer z licenčnimi zobnimi pastami Gibbs, Kolynos in Tokalon «.

Direktor Andrijanič je z uglajenimi nastopi in osebnimi poznanstvi v krogih jugoslovanskih proizvajalcev zdravil navezal številne stike, ki so *Krki* odpirali vrata v poslovni svet farmacevtsko-kemične industrije v Jugoslaviji. Laboratorij, ki ga je vodil, je leta 1955 izdelal 11 milijonov tablet in prodal na jugoslovanske trge devetkrat več zdravil kot v prvem letu.

Leta 1956 je *Krka* zaposlila prve zastopnike, ki so skrbeli za redne stike z ustanovami v Beogradu, Skopju in Sarajevu. Pripravili so prva tiskana gradiva za komercialno-propagandne akcije zastopnikov po jugoslovanskih republikah. Hkrati so organizirali Krkin komercialni oddelek. Ta se je že marca 1956 z veletrgovci dogovarjal o načrtovanju njihovih potreb po zdravilih.

Pomemben korak v razvoju *Krke* je prinesel začetek prvih del z območja kemije. Direktor zagrebške *Plive* magister Stipe Splivalo je *Krki* marca 1956 predlagal, da bi razvila jodkontrastna sredstva kot svoj novi izdelek, ki ga je Jugoslavija dotlej uvažala. Tako je *Krka* z zveznim skladom

za razvoj industrijske proizvodnje jeseni 1956 podpisala pogodbe za financiranje laboratorijskega in polindustrijskega postopka trijod spoja. Ob tem je predložila tudi načrt za raziskave kvarternih amonijevih baz. Tako je laboratorij rasel, *Krka* pa se je pri Gospodarskem sodišču v Ljubljani 21. marca 1956 registrirala kot *Tovarna zdravil Novo mesto*.

Značilnosti tega obdobja bi lahko – po kasnejšem povzetku Slaparjeve – na kratko opisali takole: med letoma 1954 in 1956 je farmacevtska proizvodnja izdelala prve izdelke, ki so na trg prvič ponesli ime *Krka*. Proizvodnja se je z 11 milijonov kosov v letu 1955 leto kasneje povečala na 54 milijonov. Uvedli so 41 novih preparatov, število delavcev v proizvodnji se je podvojilo. Dobili so prvo lastno prevozno sredstvo, tricikel za prevoz blaga na novomeško železniško postajo. Računovodstvo je dobilo prvi računski strojček, nekoč znan kot »mlinček«, in postalo samostojen oddelek. Hkrati so začeli spremljati in ugotavljati rentabilnost posameznih izdelkov. Že leta 1956 so postavili temelje kasnejše obsežne strokovne knjižnice.

Tovarna je za leto 1957 predvidela prodajo v višini 160 milijonov takratnih dinarjev, a je s

118 zaposlenimi dosegla kar 220 milijonov prihodkov. Tega leta so izdelali 127 milijonov tablet in dražej, 668.000 kosov mazil in svečk ter 271.000 stekleničk sirupov oziroma solucij. Finančni uspeh je bil še vedno razmeroma skromen, saj so morali večino denarja sproti vlagati v obnovo in dograjevanje novih prostorov, ključno pa je bilo, da je *Krka* tega leta registrirala 20 novih izdelkov.

Proizvodnja je vse bolj rasla. Predstavitve posameznih zdravil zdravnikom in lekarnam so bile vse bolj pomembne, zato so ustanovili propagandno službo. *Krka* se je tudi vedno dejavnije vključevala v reševanje vsebinskih vprašanj v zveznem strokovnem združenju jugoslovanske proizvodnje zdravil. Direktorja Andrijaniča so marca 1957 imenovali za člana njegovega upravnega odbora, Slaparjevo pa v odbor za strokovno izobraževanje.

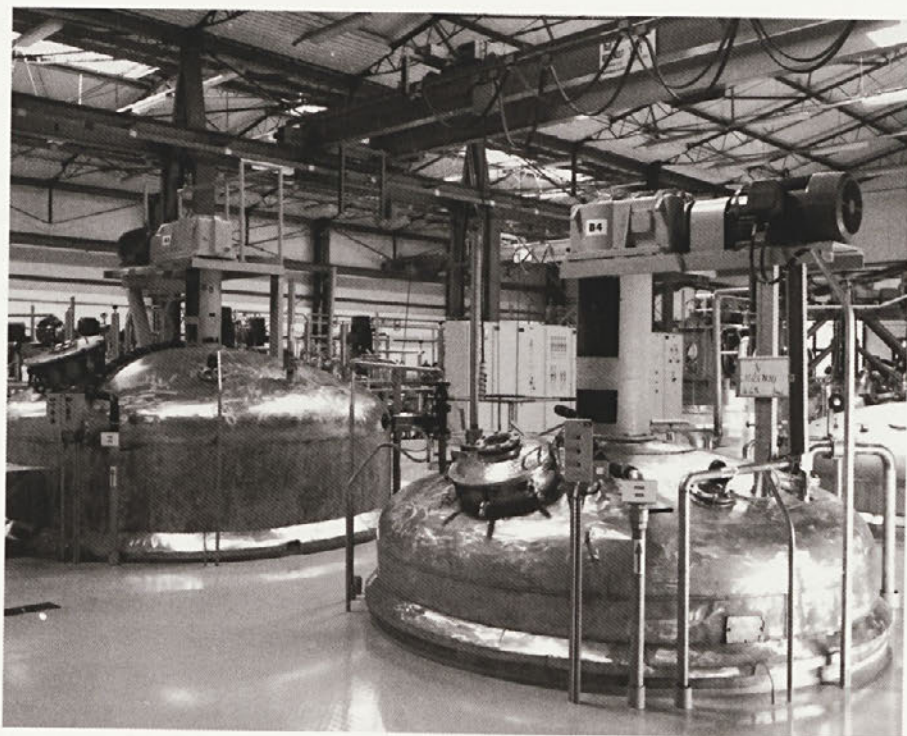
Krka se je leta 1958 začela s tujimi farmacevtskimi tovarnami, *Cilag*, *Bracco* in *Sandoz*, dogovarjati za prevzem proizvodnje nekaterih

zdravil. Intenzivno pa se je ukvarjala tudi z razvojem tehnologij za lastno proizvodnjo farmacevtskih substanc. Sintezo jod-kontrastnih sredstev so laboratorijsko že obdelali, odločili so se za razvoj substance disulfiram (tetidis) in v program vključili metilklorid. Oktobra 1958 so odprli ampulni oddelek, v katerem so izdelovali zdravila v obliki injekcij. Iz oddelka za novo proizvodnjo so novembra 1958 organizirali raziskovalni laboratorij za pripravo sintez do polindustrijske proizvodnje in oddelek kemijske sinteze za polindustrijske poizkuse ter redno proizvodnjo. Tega leta je imelo podjetje registriranih že 93 različnih izdelkov in v proizvodnji zaposlena 102 sodelavca.

V *Krki* so vedeli, da se tovarna svojim kupcem najuspešneje predstavlja z neposrednim stikom njenih predstavnikov pri zdravnikih, v lekarnah in drogerijah, redno pa so se začeli

Krka je sodelovala na strokovnih sejmih po svetu.
(Foto: Arhiv Krke)

Kontrola kakovosti zdravil.
(Foto: Arhiv Krke)

pojavi tudi na strokovnih razstavah. Svoje izdelke je *Krka* prvič predstavila na kongresu dermatologov v Ljubljani leta 1958, leto kasneje pa na I. kongresu internistov Jugoslavije in na razstavi ob srečanju jugoslovanskih ginekologov v hrvaški Crikvenici. Propaganda, ki je razpolagala z bogato kartoteko jugoslovanskih zdravnikov, je postala samostojni oddelek. Prizadevali so si, da bi se kar najbolje povezali z uporabniki zdravil v vseh jugoslovanskih republikah. Podjetje pa se je vse bolj predstavljalo tudi z reklamnimi oglasi v strokovnih časopisih.

Krka se je že kmalu po ustanovitvi želela osamosvojiti tudi pri nabavi surovin iz tujine. Navezovala je stike s tujimi proizvajalci zdravil in si hkrati prizadevala za kooperacijsko sodelovanje. Leta 1959 je prevzela 19 novih izdelkov in sklepala pogodbe o dobavah surovin s proizvajalci iz skoraj vseh evropskih, zlasti pa iz nemško in romansko govorečih dežel. Komercialni oddelek se je vedno bolj poglobljal v uvozne naloge. *Krka* se je namreč želela čim prej registrirati tudi za zunanjetrgovinsko poslovanje.

Navedeno leto je bilo pomembno tudi za ureničevanje odločitve, da se v *Krki* lotijo gradnje lastne sinteze, ki naj bi prinesla tudi prve lastne patente. V Ločni na vzhodnem obrobju Novega mesta so izbrali približno 30.000 kvadratnih metrov veliko zemljišče, na katerem so načrtovali obrat za jodkontrastna sredstva. Velikost pa je nakazovala večje ambicije in med temi tudi fermentacijo za proizvodnjo tetraciklina. Skupaj z jodkontrastnimi sredstvi in še nekaterimi drugimi farmacevtskimi surovinami naj bi fermentacija postala osnova vse nadaljnje proizvodnje.

Takrat je bila *Krka* že na petem mestu med jugoslovanskimi proizvajalci zdravil. Imela je 211 zaposlenih. Leta 1959 je v svojo zgodovino zapisala tudi prvi pomembni uspeh pri uveljavitvi industrijske lastnine – 21. oktobra tega leta je pri *Zveznem uradu za patente* v Beogradu prijavila svoj prvi patent, s katerim je dokončno zaščitila tolbutamid (tolbusal) pred tožbo *Plive*. V *Krki* so se že zgodaj naučili, kako z zaščito tehnološkega postopka zaščiti svojo industrijsko lastnino.

Manjši obrat kemijske proizvodnje so imeli v domačih laboratorijih že leta 1958. Z njegovim izdelkom tetidis, tableto, ki je povzročala krčevite reakcije prebavnega sistema ob užitju alkohola, je Krka pokrila celoten jugoslovanski trg. V obratu pa so začeli izdelovati tudi nekatere druge učinkovine, ki jih je to podjetje potrebovalo za svoje lastne izdelke. Zaradi proizvodnje sterilnih injekcijskih preparatov pa so ustanovili tudi mikrobiološki, biološki in kontrolni laboratorij.

PREHOD V MODERNO PROIZVODNJO ZDRAVIL

Krka je spomladi 1961 s posebno strokovno ekipo za razvoj tehnologije za proizvodnjo antibiotika klortetraciklin stopila na področje biotehnologije. Rodila se je »grupa CTC« z inženirjem Franjem Kajfežem, magistrom Petrom Jermanom, magistro Ano Jeraj in kemijskima tehnikom, Batom Raičevićem ter Ivano Sočnik. S projektom, ki jim je bil zaupan, naj bi *Krka* omogočili lastno surovinsko proizvodnjo. Od tega je bilo odvisno, ali se bo tovarna razvijala ali pa bo ostala na ravni posrednika tujih patentov in zdravil. To je bilo obdobje, ko je *Krka* začela konfekcionirati klortetraciklin. Usposobili so tudi oddelek za sterilno polnjenje steklenic, ki je začel poskusno obratovati proti koncu leta 1960. Poskusno je obratoval tudi ampulni oddelek. Izbor zdravil so tako razširili še na kapsuliranje in polnjenje antibiotikov ter oralnega rentgenskega kontrastnega sredstva. V tem času je Krka vpeljala v proizvodnjo 25 novih zdravil.

Raziskovalni laboratorij, razširjen s patentno službo, je leta 1960 skrbel za osem raziskovalnih projektov. Oddelek za investicije in vzdrževanje pa je na podlagi njegovih pobud in dosežkov na področju sinteze pripravljaval investicijske elaborate za pridobitev kreditov za proizvodnjo klortetraciklina, B 12-riboflorina, catguta, phenacetina, izoniazida, glutaminske kisline, natrijevega

glutaminata, ekstrakcijo drog, amonikvarterne baze in mastne podloge.

Propaganda, ki so jo preimenovali v medicinskoinformativno službo, je leta 1960 organizirala že skoraj 10.000 obiskov zdravnikov in farmacevtov, pa tudi pet razstav Krkinih izdelkov. *Krka* se je predstavila na III. kongresu farmacevtske industrije Jugoslavije aprila 1960 v Ljubljani, aprila 1961 pa je prvič nastopila na razstavi *Medicina in tehnika* na spomladanskem Zagrebškem velesejmu.

V Ločni so leta 1961 zgradili obrat kemijske sinteze za proizvodnjo in razvojne laboratorije kemije ter stavbo za potrebe skladišč, tehničnih delavnic in oddelka kapitalne izgradnje. Kemijska sinteza je proizvajala rentgenske jodkontrastne substance, tetidis, nicotinamid, metilklorid, etilklorid in insekticide.

Krkin strokovnjaki so se v tem obdobju lotili tudi predelave bolhača v piretrin, ki je učinkovit pri zatiranju insektov. Tako so stopili tudi na področje zdravilnih zelišč in leta 1962 ustanovili oddelek za odkup zdravilnih zelišč. Deset let kasneje je imela *Krka* odkupne postaje in zbirna mesta že po vsej Jugoslaviji. Posebej pomembna je bila odkupna postaja v srbskem Svrlijugu, ki je odkupovala zelišča z območja Srbije, Makedonije in Črne gore. Med letoma 1970 in 1972 je *Krka* letno prodala zelišč že za več kot 20 milijonov takratnih dinarjev. Skoraj 95 odstotkov jih je izvozila v Nemčijo, Francijo, Anglijo, Švico, Italijo, Belgijo in na Madžarsko, a tudi že v ZDA in nekatere druge prekomorske dežele. Iz tega oddelka se je pozneje razvil program zeliščnih izdelkov. Istega leta je Krka svojo dejavnost razširila tudi na kozmetične proizvode. Vedno bogatejši proizvodni program za skoraj vsa terapevtska področja je zahteval sodobno promocijsko dejavnost. Tako so leta 1965 izdali prvi *compendium (vademecum)* ter strokovne revije *Pro medica* in *Iz prakse v prakso*.

Okrepljeno so se pripravljali tudi na samostojen nastop na tujih trgih. Tako so *Krka* leta 1962 registrirali za zunanjetrgovinsko dejavnost in ustanovili export-import oddelek, ki ga je

V Krkinem Razvojno-kontrolnem centru 3 vpeljujejo številne sodobne analizne metode.
(Foto: Arhiv Krke)

vodil magister Miloš Kovačič, kasnejši generalni direktor *Krke*. Julija 1965 je *Krka* prvič razstavljala na velesejmu v Moskvi, tega leta je tja prodala tudi svoje prve izdelke. Na konvertibilnem tržišču pa je še intenzivneje začela prodajati zdravilna zelišča in eterična olja, s čimer je prišla do deviz, ki jih je potrebovala za uvoz surovin.

V *Krki* so se tudi zavedali, da za napredek tovarne potrebujejo predvsem razvojno delo. Zato so potrdili predlog ustanovitve *Inštituta za antibiotike, farmacijo in tehnologijo*, v katerem so združili oddelke za kemijo, biosintezo, farmacijo in veterino, kapitalno izgradnjo ter ekonomiko in dokumentacijo.

Po letu 1966 je *Krka* poslovno sodelovala že s 16 svetovnimi farmacevtskimi tovarnami in v kooperaciji z njimi proizvajala različna zdravila. Med njimi so bile *Shering*, *Pfizer*, *Wintrop*, *Abbot*, *Squibb*, *Nordmark*, *Jannsen*, *Fujisawa* in druge. Izvozno-uvozna služba je postopoma osvajala trge v Evropi, Afriki in tudi Aziji, pa v obeh Amerikah in segla celo do Avstralije. Inštitut je dopolnjeval kooperantske pogodbe s tujci v poglobljeno tehnološko sodelovanje in pridobivanje novih izdelkov, zanimivih za tuje trge. Skrbel je za patentne zaščite, kooperante iz

tujine pa je pogodbeno vezal na nakup Krkinih izdelkov. *Krka* se je v začetku leta 1967 registrirala tudi za proizvodnjo tehnično-kemičnih in parfumerijskih izdelkov in tako uvedla v proizvodnjo nove kozmetične izdelke.

Farmacevтика, kozmetika in veterina so Krkino ponudbo leta 1967 obogatile s 33 novimi izdelki. Ker je uvajanje novih izdelkov omogočalo rast prodaje, hkrati pa zahtevalo povečanje proizvodnje, je bilo obdobje med letoma 1965 in 1973 čas pospešene gradnje novih obratov. Pomemben dosežek so leta 1967 dosegli z obratom za proizvodnjo antibiotikov, ki je bil plod lastnega znanja. Leta 1968 so končali obrat za proizvodnjo tablet in dražej, leta 1969 pa so za potrebe razvojnih oddelkov inštituta in kontrolno-analitskega sektorja zgradili nove laboratorije. Leta 1972 je stekla proizvodnja v štirih novih farmacevtskih obratih na 17.000 kvadratnih metrih – v obratu za proizvodnjo injekcijskih raztopin in solucij, obratu za aseptično polnjenje in kapsuliranje, obratu za proizvodnjo mazil in sirupov ter v obratu kozmetike. Zgradili so novo visokoregalno skladišče za embalažo in končne izdelke. Leta 1973 so odprli nov obrat kemijske sinteze s toplarno, prenovili

in povečali so tudi obrat fermentacije. Leta 1972 so kupili prvi računalnik, temelj razvoja kasnejše računalniške obdelave podatkov.

Krka je v tem obdobju zelo hitro rasla. Zunanjetrgovinski oddelek se je širil. Na konvertibilni trg so poleg zdravilnih zelišč izvažali še antibiotik tetraciklinske skupine za humano medicino. *Krka* je izvažala v 27 držav – predvsem farmacevtske izdelke, pa tudi kozmetiko, antibiotska krmila, zdravilna zelišča, eterična olja in drugo. V inštitutu je bilo zaposlenih že 139 strokovnjakov, ki so leta 1970 razvijali kar 24 novih farmacevtskih tehnologij. Po 15 letih vztrajnega in trdega dela se je *Krka* iz nekdanjega skromnega laboratorija razvila v tretjega največjega jugoslovanskega farmacevtskega proizvajalca. Pred njo sta bili samo še *Pliva* in *Galenika*.

Do pomembnega mejnika je prišlo tudi leta 1975. Ameriška Agencija za hrano in zdravila (FDA) je – potem ko so oktobra 1974 njeni predstavniki obiskali tovarno in ugotovili, da

izpolnjuje vse zahteve za proizvodnjo antibiotikov oksitetraciklina – poslala obvestilo, da je *Krka* od 1. januarja 1975 pri tej ustanovi registrirana kot proizvajalka tega antibiotika. Kmalu za tem je dobila tudi FDA registracijo za cink baci-tracin. *Krka* se je tako uvrstila med 40 svetovnih družb, takrat registriranih pri FDA.

Vedno večji ugled *Krke* v tujini je leta 1972 utrdilo tudi naročilo kenijske vlade, ki je kupila za 320.000 ameriških dolarjev njenih zdravil. Na mednarodni licitaciji pa je med desetimi svetovno znanimi farmacevtskimi podjetji, ki so se potegovala za izgradnjo tovarne v Nairobiu, naročilo dobila *Krka*. Z gradnjo so začeli leta 1975, proizvodnja pa je stekla dve leti kasneje.

S prevzemom zdravilišča v Dolenjskih Toplicah leta 1973 in leto kasneje še v Šmarjeških Toplicah ter hotela Grad Otočec pa je svojo ponudbo dopolnila s turistično in zdraviliško dejavnostjo.

Krka v Ločni, Novo mesto, maj 2013.
(Foto: Rasto Božič)

OD LICENC H GENERIČNIM IZDELKOM

Dvajset let po ustanovitvi, leta 1974, je imela *Krka* razvito bazno proizvodnjo antibiotikov, vitaminov in encimov, moderno fleksibilno kemijsko sintezo, ki ji je omogočala proizvodnjo osnovnih substanc za izdelovanje psihofarmakov, jodnih kontrastnih sredstev, kemoterapevtskih izdelkov, polysintetičnih antibiotikov in drugih izdelkov. Med končnimi farmacevtskimi preparati je bilo že nad 300 različnih oblik izdelkov, ponudbo pa je bogatil tudi kozmetični program, ki je obsegal več kot 200 izdelkov. Uveljavili so se tudi izdelki Krkine veterine. V Ljutomeru je leta 1980 začel obratovati obrat farmacevtske proizvodnje za proizvodnjo vitaminsko-mineralnih pelet in drugih farmacevtskih izdelkov. Proizvodnja zdravil je leta 1981 dobila dovoljenje ministrstva za zdravje Velike Britanije, ker je ustrezala zahtevam *Dobre proizvodne prakse* (GMP) v tej državi.

V *Krki* so v tem času tekla obsežna pripravljala dela za gradnjo novih zmogljivosti, znana kot »Program 64«. Vodstvo podjetja je oktobra 1978 sporočilo, da pripravlja dotlej največjo naložbo v slovenski proizvodnji bazičnih farmacevtskih surovin fermentativnega in sintetskega izvora. Naloge tako obsežnega in zahtevnega programa je uresničevala skupina 75 Krkinih sodelavcev, pomagale pa so jim tudi posamezne Krkine službe in zunanja podjetja.

Kljub visokim strokovnim zahtevam so v *Krki* nove projekte začeli uresničevati z zanj značilnim poletom. Njeno 25-letnico so leta 1981 zaznamovali z dokončanjem »Programa 64«. Zgradili so obrat specifične za proizvodnjo končnih zdravil, nov obrat fermentacije, novo čistilno napravo za odpadne vode, skladišče za vhodne surovine in okrepili energetske zmogljivosti. *Krka* je prerasla v moderno tovarno z več kot 100.000 kvadratnimi metri pokritih površin in 3.000 zaposlenimi. Svoje izdelke je izvažala že na 65 trgov.

Pred vstopom v novo petletko med letoma 1981 in 1985, ki sta jo zaznamovala devalvacija jugoslovanskega dinarja in zamrznitev cen, se je *Krka* usmerila v posodobitev proizvodnje učinkovin. Ta je bila seveda povezana z dogajanjem na farmacevtskem trgu, na temelju katerih se je družba strateško odločila, da bo licenčne proizvode morala nadomestiti z lastnimi, inovativnimi generičnimi izdelki. Že med letoma 1975 in 1976 je kot kooperant vedno težje prišla do pomembnih izvoznih trgov. Še bolj pa je postajalo jasno, da je lastni razvoj edina perspektiva za rast podjetja. Usmeritev, da ob licenčnih partnerstvih oblikuje lastne razvojne ekipe, ki vodijo proces od ideje do končnega izdelka, je bil v zgodovini *Krke* nov, prelomni moment in je pomenila začetek gradnje lastnega generičnega portfelja.

Slediti času je bila zahtevna naloga, toda temeljni cilj *Krke* je bil nenehen napredek. Izvoz njenih izdelkov, na podlagi lastnih patentov, izdelanih leta 1983, je potrdil, da je predvsem pri zdravilih in farmacevtskih surovinah prisoten velik delež domačega znanja. Brez lastnega organiziranega razvojno-raziskovalnega in poglobljenega strokovnega dela pa *Krke*, kot jo poznamo, ne bi bilo. Od skromnih začetkov razvojnega dela v malih laboratorijih so stalno povečevali obseg razvoja in raziskav. Leta 1964 so ustanovili lastni *Inštitut za antibiotike, farmacijo in tehnologijo*, ki so ga 1969 preimenovali v *Inštitut za raziskave in razvoj* in leta 1980 v *Inštitut za raziskave, razvoj in kontrolo kvalitete*.

S štipendiranjem in zaposlovanjem Krkinih nagajencev je *Krka* vsa leta pretehtano izbirala prihodnje sodelavce. Ko je imela 4.000 zaposlenih, je zaposlovala deset doktorjev znanosti, 24 magistrov, 383 visoko in 154 višje izobraženih, kar je znašalo skoraj 15 odstotkov vseh zaposlenih. Tudi danes, ko ima več kot 10.000 zaposlenih – od teh dobro polovico v podjetjih in predstavništvih v tujini – delež zaposlenih z najmanj univerzitetno izobrazbo v skupini *Krka* dosega 54 odstotkov in še vedno raste.

Sodobna proizvodnja trdnih oblik zdravil. (Foto: Arhiv Krke)

Ob znanju, s katerim je zagotavljala bogat nabor farmacevtskih izdelkov, pa so bili za njen poslovni uspeh v osemdesetih letih preteklega stoletja ključni še trije stebri – osvojitev jugoslovanskega trga, širjenje poslovne mreže po svetu in nov prodor na veliki ruski trg. Po zaslugi teh se je *Krka* prebila na prvo mesto med jugoslovanskimi farmacevtskimi družbami.

Ustanovitelj *Farmacevtskega laboratorija Krka* Boris Andrijanič, ki je svoje življenje posvetil enemu samemu cilju – ustanovitvi, izgradnji in vsestranskemu vzponu novomeške tovarne zdravil – je *Krko* vodil 30 let. S svojim delom je pomembno zaznamoval ne le razvoj podjetja, temveč tudi Novega mesta in Dolenjske. Leta 1984 se je upokojil, delavski svet pa je za novega predsednika poslovnega odbora 1. januarja 1985 imenoval dotedanjega namestnika predsednika Miloša Kovačiča. Ta je vse do svojega imenovanja uspešno vodil komercialno in zunanjetrgovinsko poslovanje, pod njegovim vodstvom pa se je *Krka* razvila v uspešno mednarodno podjetje.

V drugi polovici osemdesetih let prejšnjega stoletja je družbeno dogajanje prineslo velike spremembe. Zamajala se je vsa vzhodna Evropa.

Turbulence so se pojavile praktično povsod, kjer se je *Krka* skozi desetletja sistematično širila in razraščala. Ko se je dogajanje v Jugoslaviji obrnilo v vojno, je ostala brez velikega dela svojega trga. Za preobrat in dvig, ki je sledil, je bila ključna predvsem Krkina poslovna in razvojna kultura. *Krka* je imela takrat za seboj že skoraj štiri desetletja razvoja in strokovni ugled, ki ji je omogočil sodelovanje z univerzitetnimi ustanovami, raziskovalne standarde in laboratorije, mednarodne izmenjave in raziskave. Usmeritev je bila jasna – generika z visoko dodano vrednostjo ter širitev marketinške in prodajne mreže zunaj domačih meja.

Vsa nekdanja Sovjetska zveza in druge vzhodnoevropske države so odprle svoja vrata, skozi katere je tedaj vstopala tudi zahodna farmacevtska industrija, ki je doslej tja prihajala prav s pomočjo podjetij, kot je bila *Krka*. A ta je v pravem trenutku obnovila in na novo registrirala zdravila v državah vzhodne Evrope in nostrificirala registracije v naslednicah Jugoslavije. V teh letih so petino proizvodnje predstavljala nova generična zdravila. To je bil tudi čas, ko so se na prvo mesto uvrstili izdelki za bolezni srca in ožilja. Čas, ki ga je zaznamovala zgodba o enapu, zdravilu za zdravljenje visokega krvnega tlaka, ki je

po prodaji še danes eden vodilnih Krkinih izdelkov. Proizvodnja njegove učinkovine elanaprila maleata je prišla v evropsko farmakopejo. Lastna generična zdravila so predstavljala že 55 odstotkov celotne proizvodnje zdravil, preostali del pa je bil rezultat sodelovanja z dolgoletnimi partnerji.

VERTIKALNA INTEGRACIJA IN ŠIRJENJE POSLOVNE MREŽE

Sektor za razvoj in raziskave je začel z intenzivnim razvojem lastnih generičnih zdravil, v katera so bile vgrajene pretežno učinkovine, pridobljene z lastnimi postopki biosinteze in kemijske sinteze. Novi izdelki so bili sad inovativnih farmacevtskih tehnologij in podprti z zahtevno, obsežno dokumentacijo, ki je omogočala registracijo na evropskih in drugih trgih.

Krka je kot temeljno načelo poslovanja vzpostavila sistem vertikalne integracije. Poslovna filozofija pravzaprav ni bila nova, saj je tisto, kar sporoča, prežeto z zgodovino tovarne od prvega dne – obvladati celoten proces od zasnovave zdravila v laboratoriju do prodaje v zadnji oddaljeni lekarni.

V prvi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja je poleg zdravil za humano uporabo, ki je še vedno njena osrednja dejavnost, razvijala, proizvajala in tržila tudi veterinarske izdelke, pomožna zdravila in farmacevtske surovine. Bila je lastnica dveh družb – *Krke Kozmetika* in *Krke Zdravilišča* – ter solastnica družbe *Krka Novoterm*. V tujini je imela 14 podjetij in osem predstavništev. Leta 1993 je njen izvoz dosegel več kot 70 odstotkov prodaje.

Krka se uvršča med deseterico vodilnih generičnih farmacevtskih podjetij v svetu – Krkin kompleks v novomeški Ločni. (Foto: Arhiv Krke)

Krkina uprava, poletje 2014 – direktor oskrbe z izdelki Vinko Zupančič, direktor razvoja in raziskav Aleš Rotar, predsednik uprave in generalni direktor Krke Jože Colarič, direktorica sektorja za ekonomiko in informatiko Zvezdana Bajc ter delavska direktorica Danica Novak Malnar. (Foto: Rasto Božič)

V tem obdobju se je Krkino ime razširilo na prostranih območjih od Strunjana do azijskega Vladivostoka. *Krka* je s poslovno prilagodljivostjo, kakovostnimi, varnimi in učinkovitimi izdelki utrdila svoj položaj v svetu. Leta 1996 je končala gradnjo novega razvojno-kontrolnega centra z 2.500 kvadratnimi metri laboratorijev, ki jim je kasneje dodala še dva in v katerih na več kot 170 razvojnih projektih danes dela skoraj 600 njenih strokovnjakov. To je bilo tudi leto vpeljave sistema celovitega obvladovanja kakovosti *ISO 9001* za razvoj, proizvodnjo in prodajo zdravilnih učinkovin, krmnih dodatkov in encimov, ki ga je *Krka* leta 1998 nadgradila s certifikatom za celotno dejavnost. Sredi leta 1997 pa se je začela proizvodnja v novem obratu kemijske sinteze.

V času 40-letnega jubileja je *Krka* začela proces lastninskega preoblikovanja. Z vpisom v sodni register ga je končala leta 1996 in postala delniška družba.

Tudi leto 1998 je bilo za *Krko* v marsičem prelomno. Poleg svetovne gospodarske nestabilnosti, ki je vplivala tudi na stanje na njenem največjem trgu oziroma v Ruski federaciji, so ga zaznamovali še nekateri, za družbo ključni dogodki – pomemben prodor na zahodnoevropska tržišča, nova uspešno opravljena inšpekcija FDA, s katero je *Krka* znova dobila potrditev, da izpolnjuje vse zahteve za proizvodnjo farmacevtskih učinkovin in trdnih farmacevtskih

izdelkov, v njeno korist rešen patentni spor na Madžarskem z eno največjih farmacevtskih hiš ter pospešena gradnja sodobnega obrata za proizvodnjo trdnih oblik zdravil *Notol*. Ta je zagotovil prehod iz klasične proizvodne tehnologije pri izdelavi tablet na tako imenovano vertikalno. Končali so ga leta 2002.

Krka pa je storila še en nov korak. V tujini ni več širila le svoje marketinško-prodajne mreže, temveč tudi proizvodnjo. Tako je na Poljskem, v neposredni bližini Varšave, zgradila prvi proizvodno-distribucijski center, v katerem je proizvodnja stekla jeseni 2001. Nove proizvodno-distribucijske centre so leta 2003 dokončali tudi v bližini Moskve, v Istri in Jastrebarskem na Hrvaškem. Kasneje, leta 2007, so svojim proizvodnim enotam v tujini z nakupom podjetja *TAD Pharma* dodali še eno v nemškem Cuxhavnu.

V navedenem obdobju, januarja 2005, je vodstvo podjetja prevzel Jože Colarič – tretji direktor v Krkini 60-letni zgodovini – ki se je pred tem kalil v njenem finančnem sektorju ter sektorju marketinga in prodaje. Enako kot njegova predhodnika pa se tudi on zaveda pomena vlaganja v razvoj, proizvodne zmogljivosti ter v marketing in prodajo. Tako je *Krka* z izgradnjo obrata za proizvodnjo farmacevtskih učinkovin *Sinteza 4*, novim, že tretjim razvojno-kontrolnim centrom, novimi proizvodnimi obrati in drugimi naložbami še razširila svoje delovanje in nadaljevala svoj razvoj.

Krka tudi že dolgo ni več le novomeška. Je mednarodno generično farmacevtsko podjetje, ki s svojimi izdelki oskrbuje večmilijonske trge v več kot 70 državah. Vse bolj je osredotočena na generična zdravila na recept, ki jih trži pod lastno blagovno znamko. Tradicionalnim terapevtskim skupinam je nedavno dodala še skupino onkoloških zdravil.

Nenehno vlaganje v razvoj in raziskave – približno devet odstotkov letne prodaje – potrjuje novim izdelkom, ki predstavljajo vedno večji delež prodaje. Tudi danes potekajo v podjetju številni naložbeni projekti. Med njimi sta

gradnja novega obrata za proizvodnjo trdnih oblik zdravil *Notol 2*, največja naložba v zgodovini *Krke*, ki bo omogočila proizvodnjo 4,5 milijarde tablet in kapsul na leto, ter nova tovarna *Krka Rus 2* v Ruski federaciji, s katero še utrjuje položaj domačega proizvajalca na tem velikem trgu.

Poslovni rezultati so kljub neugodnim gospodarskim razmeram dobri. Pravzaprav zgodovinski, saj *Krka* s prodajo nad milijardo evrov postavlja nov mejnik v svoji 60-letni zgodovini. To potrjuje tudi število zaposlenih, ki se je v zadnjem desetletju podvojilo, in obsežna marketinška mreža med Vladivostokom na skrajnem vzhodu Azije in Lizbono na skrajnem zahodu Evrope.

Krkina razvojna moč je splet jasnih strategij, razvojnih usmeritev in predanosti skupnim vrednotam. *Krka* svojih ambicioznih načrtov ne bi mogla uresničiti brez motiviranih, inovativnih, lojalnih in dobro usposobljenih sodelavcev, ki so lastne cilje poistovetili s cilji podjetja. Rezultati, ki jih dosega, so popotnica za nove načrte. S svojimi dosežki v prihodnosti želi segati še višje in hkrati v svojem okolju soustvarjati lepše in varnejše življenje.

Viri

Knjiga o Krki, Krka, d. d., Novo mesto, Novo mesto 2004.

Ivana Mihelič Morosini, *Farmacevtska industrija na Dolenjskem, Krka, tovarna zdravil, d. d., Novo mesto, v Farmacija na Dolenjskem skozi čas*, zbornik, Slovensko farmacevtsko društvo, Dolenjska podružnica, Novo mesto 2003.

Letno poročilo Krke, d. d., Novo mesto, obdobje 1993 do 2013.

Aleš Sedmak, *Zlatoperov let*, 2014, akril na platnu, 60 × 80 cm

Barica Smole

DA LE NI HARRY POTTER

Damijan Šinigoj, *Iskanje Eve*, Miš založba, Dob pri Domžalah 2014.

Leta 2010 je bila v slovenščino prevedena knjiga *Življenje neznanega moškega*. Avtor je Rus Andrei Makine, ki piše v francoščini. V vseh pogledih in tudi v prevajalskem – prevod je delo Nadje Dobnik in ob tem se znova sprašujem, zakaj je ime prevajalca vedno natisnjeno tako na drobno – je branje, ki ne strga samo po površini, ampak je med drugim polno ostrih opazanj o sodobnosti; tudi o pisanju. Tako na strani osem piše: »Ah, ja, zelo preprosto, pa vendar tako resnično in polno pomena. V tistih dobrih starih časih so še lahko tako pisali. Brez Freuda, brez postmodernizma, brez seksa v vsakem stavku. Brez strahu pred tem, kaj bo rekel kakšen polizan kretenček na televiziji. Prav zato še vedno stoji. V današnjih časih pa je treba pisati drugače ...«

Dandanašnji je pisatelj, posebno če je slovenski, lahko zelo vesel, če se znajde pred obličjem zgoraj opisanega »kretenčka«. Vse je bolje kot nič. Gornjemu citatu bi se dalo tudi ugovarjati, saj ima vsaka generacija svoje dobre stare čase, a to, kar se dogaja v večini sodobnih »mladinskih« filmov in knjig, zrelega bralca lahko samo sili na bruhanje. Če se prisili, da pogleda kakšen tovrsten aboten »mladinski« film, bo v njem našel drobtine antičnih mitov, odrezke

nordijskih bajk, odkruške filmskih surogatov ..., vse to pomešano v skoraj nerazpoznavno godljo, ki menda vpliva na podzavestno v gledalcu. To, podprto z nasilno mašinerijo propagande, naredi uspešnico. Obstaja pa tudi obraten proces – so tudi mladinske (slovenske) knjige, ki so lepljenke različnih filmskih zgodb, zapletov, prizorov, ki jih odrasli bralec zlahka prepozna iz že nekoč videnega. Takšno knjigo potem celo priporočijo za šolsko branje. Saj ne zagovarjam načela, da bi današnji slovenski otroci brali *Pestno*,

a tematik, ki jih zanimajo in hkrati skozi ume-
tniško formo podajajo emocionalno življenjsko
resnico, je menda še kar nekaj. Dokaz za to je
tudi knjiga Damijana Šinigoja *Iskanje Eve*, ki je
letos izšla pri založbi Miš.

Šinigoj ima srečo, da ne pozna veliko literar-
ne teorije in tako ni nevarnosti, da bi se spraše-
val, ali delo ustreza zahtevam sodobnega pisa-
nja, ali bo knjiga slovenski *Harry Potter*, in zato
samo sledi svojemu pripovedovalskemu navdihu.
Je predvsem praktik z veliko življenjske in pri-
povedne energije, ki je ohranila pristno otroško
odprtost in izvirno šaljivost, kadar je to na mes-
tu. To je dokazal tudi s svojim izvrstnim doku-
mentarnim filmom o spopadih leta 1991 na na-
ših tleh, *Ko potrka vojna* – mimogrede, po moje
je to sploh eden najboljših filmskih zapisov o tis-
tem času pri nas – in celovečernim filmom. To
prav nič ne škodi njegovemu pisateljskemu erosu,
saj filmsko naracijo svojsko prepleta z literarno.
Tudi *Iskanje Eve* začne s predzadnjim prizorom
zgodbe: družina na jadraniu zagleda na morju
rdeč napihljiv čoln, v katerem leži nezavesten de-
ček. Od tu dalje si pripoved sledi linearno. Dekle,
Eva iz Slovenije, na družabnem omrežju splete
prijateljstvo s švedskim najstnikom Leonom. Da
ta zapis ne bi bil zgolj obnova, naj razbiranje di-
namične pripovedi o razmerjih starši – otroci in
najstniškem odnosu, ki je zelo blizu ljubezni, pre-
pustim bralcu, zlasti mlademu, takemu, ki hoče
napetost in številne zaplete in razsnove. Zgodba
mu tudi obljublja, da se bo ob številnih prizo-
rih nasmejal. Bližino mu bo pričaral tudi svet
sodobne komunikacijske tehnologije, kakršno
mladi uporabljajo, mi, ki stavimo na »dobre sta-
re čase«, pa se z njo kvečjemu naučeno trudimo.
Šinigoj je tudi dober poznavalec najstniškega
slenga, kar knjigi daje dodatno vrednost, pred-
vsem pa verodostojnost (kruzanje, halooo, ...),
poleg pogovornega jezika pa v pripoved vpleta
tudi primorsko narečje. Najstniški sleng, poln
računalniških in angleških izrazov, potrjuje, da
se svet globalizira in med Slovenijo in Švedsko,
celo med Švedsko in Afriko glede na to ni velikih
razlik. Tehnologija in z njo ustrezajoče izrazje

vladata celo v malem potujočem svetu kamionar-
ja Jovota. Svet je postal majhen, eden od evrop-
skih jezikov postaja *lingua franca*.

Če je definicijo ustvarjanja najbolj preprosto
mogoče opisati kot sposobnost, da naredimo ne-
kaj novega, da je sposobnost razdelati obstoječe –
kar počnejo evolutivni ustvarjalci – in pri tem
doseči, da je to novo za posameznika in družbo,
potem je *Iskanje Eve* gotovo majčkена, a blešče-
ča novost na polju naše mladinske literature.

In najstniška ljubezen, pred katero si zadrta
slovenska srenja, ki hkrati sledi le »sodobnim«
tokovom in razgalja samo njene najbolj temačne
kote, najraje zatiska oči?

Avtor *Iskanja Eve* je čustva junaka, ki je se-
veda kasneje doživel prijateljevo zbadanje, opi-
sal takole: »Ne, Eva je nekaj posebnega. Ne vem,
opisat Evo je, ko da bi poskušal opisat veter, k
ti boža obraz in te v bistvu rahlo žgečka, da se
hočeš popraskat, k te, če je vroče, prijetno hladi,
če veš, kaj mislm povedat /.../.« Ljubezen je na-
mreč takšna, kot se poraja v srcih osnovnošolcev,
česarvno so ti izpostavljeni krutemu realnemu in
fiktivnemu svetu.

Ja, resnično hvala, v knjigi ni trolov, čarov-
nikov, *Bradavičark* in piratov, ki se borijo s po-
šastmi. Sta samo deklica iz Slovenije, ki naredi
vse, da bi Leon z družino obiskal Slovenijo, in
je fant s Švedske, ki želi v živo spoznati Evo, kaj-
ti sodobna tehnologija je lahko samo vzvod in
pripomoček. Zato je *Iskanje Eve* knjiga, ki ustre-
za najstniški percepcijsko-kognitivni sferi, ne da
bi podcenjevala mladega bralca in tudi ne išče
senzacionalnih zapletov za vsako ceno. Tekoče,
realno in humorno pripoveduje zgodbo o mla-
dostniškem iskanju – ne, informacijska tehnolo-
gija ni zadostno orodje zanj, treba je ubrati pot
pod noge, pod kolesa in na čolnu, o poteh za do-
sego cilja, ki včasih ne vodijo čisto naravnost in
bi se lahko tudi tragično končala, a se na srečo
ne. *Iskanje Eve* je realna pripoved o sodobnosti
najstnikov, ki ne želi biti vsiljivo poučna niti na
silo zabavna ali vsebinsko ekstremna. Začinjena
s pravo mero vsega je pravo branje za mladostni-
ke, ki so vrstniki glavnih junakov.

Mitja Sadek

SPOMIN NA BREŽIŠKE FRANČIŠKANE

S patri smo si bili dobri – Tri stoletja brežiških frančiškanov, Brežiške študije 4, Zavod Neviodunum in založba Brat Frančišek, Krško – Ljubljana 2013.

V založbi krškega Zavoda Neviodunum ter ljubljanske založbe Brat Frančišek je lani izšel zajeten, skoraj 500 strani obsegajoč zbornik o zgodovini brežiških frančiškanov. Zbornik je rezultat dvodnevne simpozija ob 350. obletnici naselitve frančiškanov v Brežicah, ki je junija 2009 potekal v Brežicah.

V knjigi, ki jo je izdalo Društvo za oživitev mesta Brežice, se po uvodnih besedah brežiškega župana Ivana Molana, frančiškanskega provinciala Staneta Zoreta ter urednika zbornika Jožeta Škofljanca zvrsti 16 izvirnih znanstvenih razprav. Te z različnih vidikov osvetljujejo slaba tri stoletja prisotnosti tega ubožnega Frančiškovega reda v Brežicah – od leta 1659, ko so frančiškani na povabilo brežiških meščanov prišli v Brežice, in vse do 1941, ko jih je nacistični zavojevalec nasilno in kar čez noč izgnal v Neodvisno državo Hrvaško. Prvi trije prispevki umeščajo brežiški frančiškanski red v širši zgodovinski okvir. Pater Robert Bahčič je opisal razvoj skupnosti manjših bratov ter province sv. Križa od njunih začetkov do danes. Pater Viktor Papež je na pregleden način predstavil novosti, ki jih je v cerkveno skupnost prinesel sv. Frančišek, in nato podrobneje

izpostavil nekatere določbe provincialnih statutov od 16. do 19. stoletja, ki so urejali življenje frančiškanske skupnosti v provinci sv. Križa.¹ Cerkevne razmere na Slovenskem v času delovanja brežiškega samostana je na kratko orisal France Martin Dolinar.

¹ Kvinteseence frančiškanskega duha se morda še najlepše dotika določba statuta iz leta 1719, po kateri naj se med brati ne sliši beseda »moje in tvoje«, temveč vse, kar je, »naj se imenuje naše« (str. 39).

Jedrni del zbornika začenja prispevek Jožeta Škofljanca *Kako so prišli in ostali brežiški frančiškani od naselitve do začetka 19. stoletja*. Avtor je natančneje opisal okoliščine, ki so pripeljele do prihoda frančiškanov v Brežice, zamudo pri gradnji samostana in cerkve sv. Antona Padovanskega, oblike dušnopastirskega delovanja manjših bratov ter osnove njihove gmotne oskrbe. Zaključek Škofljančevega prispevka je namenjen obdobju terezijansko-jožefinskih reform, ki so v temeljih zamajale obstoj marsikatero redovne skupnosti, toda brežiškim frančiškanom so prizanesle. V očeh države je bilo namreč brežiški samostan moč prišteti med koristne, saj Frančiškovi bratje niso le upravljali mestne župnije ter nudili pomoč v sosednjih župnijah, ampak so tudi poučevali na mestni šoli. Tudi novomeške frančiškane naj bi takrat podobno rešilo poučevanje na gimnaziji ter v osnovni šoli. Zgodovinski pregled v zborniku nadaljuje Matjaž Ambrožič, ki je s pomočjo zapisov iz samostanskih kronik ter drugega arhivskega gradiva tudi sam sestavil nekakšno kroniko brežiških frančiškanov za 19. stoletje. Pri tem bralca sooči z vso širino različnih dejavnosti manjših bratov v tem posavskem mestecu, pri čemer je izpostavil različne probleme, s katerimi se je soočala meniška skupnost – spori z domačimi župniki in kršitve redovne discipline, kot tudi izjemno priljubljenost, ki so si jo s svojim odnosom frančiškani prislužili pri ljudeh. Tretji del tega zgodovinskega pregleda zaključijo pater Mihael Stanislav Vovk, ki je predstavil glavne dogodke od potresa leta 1917 do izгона leta 1941. To obdobje ni brežiškim frančiškanom v ničemer prizanašalo. Čeprav so od potresa uničeni

samostan lahko zgradili na novo in obnovili poškodovano cerkev, so jim končni udarec zadali nemški okupatorji, ki so jih že aprila 1941 izgnali na Hrvaško, v samostanu uredili prostore za nemško gimnazijo, samostansko cerkev pa porušili. Tem barbarskim dejanjem se je po vojni pridružila še nacionalizacija in posledično ukinitve frančiškanskega samostana v Brežicah.

Zgodovinskemu pregledu sledi prispevek Helene Seražin o arhitekturi brežiške frančiškanske cerkve ter samostana. Avtorica v njem sledi zgodovini teh objektov od priprav na njuno gradnjo pa vse do porušitve cerkve ter adaptacije samostana v gimnazijo. Izčrpen članek krasi tudi obilno slikovno gradivo. Ikonografiji sv. Antona Padovanskega, ki mu je bila posvečena tudi frančiškanska cerkev v Brežicah, je posvečen članek Ane Lavrič. Naslednji sklop treh razprav zajema iz istega vira, iz zapuščine bogate brežiške samostanske knjižnice, katere fond sedaj povečini hrani samostan pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah. Pater Felicijan Pevec začne s kataloško predstavitvijo najpomembnejših ohranjenih del iz omenjene knjižnice, Matija Ogrin nadaljuje z obravnavo treh tako rekoč neznanih frančiškanskih baročnih pisateljev –

Antona Brešana, Evgena Lauerja in Adavkta Nikela, Matjaž Barbo pa je podal muzikološko analizo brežiškega »cantuala«, bogoslužne pesmarice, ki jo je v arhivu novomeškega frančiškanskega samostana odkril pater Felicijan Pevec.

Edini tuji avtor v omenjenem zborniku, hrvaški frančiškan Emanuel Hoško, s svojim prispevkom začenja naslednji vsebinski sklop, ki je posvečen vzgojno-izobraževalni dejavnosti

frančiškanov. Hoško se je v članku osredotočil na interni redovni frančiškanski visokošolski študij, in sicer na študij moralne teologije, ki je v Brežicah deloval več desetletij 18. stoletja. Ta praktični teološki študij, usmerjen ne toliko v filozofsko teorijo kot v usposabljanje pridigarjev in spovednikov, je podrobneje prikazal Miran Špelič, ki najprej predstavi 15 ohranjenih rokopisnih učbenikov tega študija, nato pa se obrne na opis rokopisa, ki obravnava spoved in popravo škoda. Posebej zanimivi so sezname pridržanih grehov, za katere nima pravice odvezovanja spovednik, ampak so ti navadno v oblasti škofa ali koga drugega s posebnim pooblastilom. Najhujši grehi v 18. stoletju so bili tako v primeru zagrebške škofije javno krivoverstvo, posilstvo devic, krvoskrunstvo, splav, oskrunitve cerkve, pretepanje staršev, naklepni umor, naklepni požig, čaranje, zastrupljanje ter ponarejanje uteži ali denarja. Strogost tedanje morale se kaže tudi iz tega, da poreška škofija med pridržane grehe uvršča uživanje mesa med postom, senjsko-modruška pa v isto kategorijo s sodomijo postavlja spolno občevanje z muslimankami. Tako kot mnogi drugi frančiškani so imeli tudi brežiški veliko zaslug pri osnovnošolskem pouku, ki so ga v večrazredni mestni glavni šoli vodili med letoma 1781 in 1871, o čemer piše Branko Šuštar. Delovanje frančiškanov v osnovnem šolstvu je danes premalo poznano. Za primer naj navedem Novo mesto, kjer so frančiškani vodili osnovno šolo celo dlje kot gimnazijo, a tega skoraj nihče ne ve.

Zbornik zaključujeta prispevek patra Silvina Marijana Kranjca o socialnem delovanju patrov Angelika in Romana Tominca, ki sta s svojim

vzgojnim, kulturnim ter socialnim delom skrbeli za ljudi z obrobja družbe, ter prispevek Ivanke Počkar, v katerem avtorica razpravlja o pomenu delovanja brežiških frančiškanov in preko številnih različnih virov izčrpno in slikovito prikaže sožitje, ki je vladalo med frančiškani in domačim prebivalstvom. Na koncu zbornika se nekateri izmed avtorjev spominjajo preminulega patra Felicijana Pevca, novomeškega frančiškana, ki je svojo ljubezen do bogate samostanske knjižnice velikodušno delil z mnogimi, ki mu te dobrate nikdar ne bodo pozabili. Sledi še nekaj prilog, od prepisov in prevodov nekaterih zgodovinskih virov, intervjuja z nekdanjim vrtnarjem v samostanu Ivanom Cvetkovičem do seznamov predstojnikov ter bratov brežiškega frančiškanskega samostana.

Naj to predstavitev zbornika zaključim z zelo pozitivno oceno, ki jo je treba priznati tako avtorjem prispevkov kot tudi organizatorjem izida te knjige in to ne le zaradi visoke kakovosti člankov, ampak tudi zaradi posrečenega izbora in raznovrstnosti obravnavanih tem, ki vse skupaj povezujejo v smiselno celoto: *e pluribus unum*. Vsekakor izdelek, ki bi si ga zaslužili tudi novomeški frančiškani.

Miha Remec

PESNIŠKI PLES

Smiljan Trobiš in Manja Žugman Širnik, *Trialog*, pesniška zbirka, Založba Spes, Ljubljana 2014.

Zapiram platnice v eni sapi prebrane pesniške zbirke *Trialog* Smiljana Trobiša in Manje Žugman Širnik. Za menoj in v meni ostaja ne-navaden občutek, da sem kot bralec med bralnim procesom bil ves čas vpleten v opazovanje čudovitega in presenetljivega ljubezensko-duhovnega plesa besed in na koncu ostal – brez besed. Prevzela me je celo neke vrste nelagodnost, ker se mi – s strani tretje osebe – ni zdelo najbolj primerno opazovati tega intimnega tanga.

V zbirki so tri plesno poimenovana poglavja – pesnikova *Sprejetje* in *Milonga* ter pesničin *Večer tanga*. Tretja oseba v tem plesu naj bi bila skrivnostna *Ona v vsem in vse v Njej*, kot je Žugman Širnikova nasloвила svojo recenzijo pesniške zbirke Smiljana Trobiša, ta pa je pod naslovom *Pesnica odgovarja pesniku* recenziral njene pesmi.

Očitno je torej, da je pesnico Žugman Širnikovo Trobiševa poezija tako navdušila, da se ni mogla zadržati zgolj pri ocenjevanju ter presojanju njegovih verzov, ampak so jo ti tako prevzeli, da se je odločila kot pesnica stopiti v poetični ples, ki ga je sprejel tudi pesnik.

Kaj bi lahko kot bralec in pisec dejal v sklepu? Če se postavim v vlogo opazovalca te izredno zanimive, očarujoče in samosvoje pesniške stvaritve, kakršno v poeziji le redko zasledimo, ker so poetese in poeti večinoma samotarji, je *Trialog* po svojem nastanku, ko sta se recenzenta prelevila v pesnika – in obratno, dokaz, da prave poezije ni mogoče ocenjevati, kritizirati, razvrščati in pojasnjevati, k čemur se namreč kritiki in jezikoslovci od nekdaj trudijo. Pesniško besedo

želijo vkleniti v formo, a se jim cilj oddaljuje. Ni tako preprosto, kot je morebiti videti. V zaključku lahko zapišem, da je pesniška beseda nedotakljiva, večno prikrita in nedoumljiva ...

V današnjem brezdušnem in surovem času, ko leposlovje postaja blago, ki ga tržimo, obdavčujemo, ko se bohota kulturniška korupcija in tudi v pesništvo prenikata spletna »gugelščina« ter vsesplošno posnemovalstvo, je pesniška zbirka *Trialog* spet ena izmed tistih, ki zbuja svetlo upanje v neuničljivost pesniškega navdiha in Besede. Besede, ki je *Ona v vsem in vse v Njej* in ki poganja ples vesoljnega stvarstva ter duha.

✓
✓

Rasto Božič

JUBILEJNI, 10. NOVOMEŠKI LIKOVNI DNEVI

Likovna kolonija 10. *Novomeški likovni dnevi* in razstava 10. *Novomeški likovni dnevi* 2014, Jakčev dom, Dolenjski muzej, Novo mesto, 5. – 9. maj 2014 in 21. junij – 27. september 2014.

Dolenjski muzej in Mestna občina Novo mesto sta v Jakčevem domu letos vnovič gostila likovno kolonijo, ki jo je pred desetletjem zasnoval novomeški likovnik Janko Orač. Že več let pred jubilejem ob njenem prvem desetletju pa je postalo jasno, da je ta izredno kakovostni likovni letni prikaz postal novomeška kulturna stalnica. S tem vsakoletnim umetniškoustvarjalnim srečanjem se Novo mesto razvija tudi v galerijsko-muzejskem smislu, saj se vsako leto njegovega prirejanja obogati z določenim številom del sodobnih slovenskih likovnih umetnikov. Tako se je v novomeški mestni zbirki, katere skrbnik je Dolenjski muzej, po desetletju *Novomeških likovnih dnevov* nabralo nekaj manj kot 80 kakovostnih likovnih izdelkov, v preteklih letih pa se je novomeške kolonije udeležilo 73 udeležencev iz Slovenije in nekaterih drugih držav.

Navedena prireditelja sta na letošnjo kolonijo – poleg območne predstavnice, šentjernejске slikarke in oblikovalke Jožice Medle – povabila še hrvaškega slikarja in galerista Ivana Balaževića, slikarki Jano Dolenc iz Kamna in v Ljubljani delujočo Apolonijo Simon. Med drugimi sodelujočimi slikarji so bili še v Mariboru

delujoči Vojko Pogačar, Črtomir Frelih, ki deluje v Radomljah in Bohinju, ter v Ljubljani delujoči Aleš Sedmak. Običajni umetniški vodja kolonije je bil Janko Orač, njena strokovna sodelavka pa kustosinja Jakčevega doma Jasna Kocuvan.

Udeležencem kolonije tudi letos niso predpisali teme ali motivov, temveč so bili ti pri svojem ustvarjanju povsem svobodni. Enako kot doslej je vsak od njih v Novo mesto prinesel lastne poglede, v okviru kolonije pa so mu ponudili le pogoje, v katerih jih je lahko razvil in uresničil. Hkrati je del ustvarjenega podaril novomeški mestni likovni zbirki.

V okviru kolonije 10. *Novomeških likovnih dnevov* so pripravili tudi predavanje enega izmed njenih udeležencev, izrednega profesorja mariborskih fakultet za gradbeništvo in strojništvo Vojka Pogačarja, ki je kot izjemen poznavalec navedene teme predaval o jeziku barv. Novomeščane pa so tudi letos povabili na dan odprtih vrat.

Približno poldrugi mesec kasneje je Dolenjski muzej v galerijskem delu Jakčevega doma odprl še razstavo 10. *Novomeških likovnih*

dnevov in jo pospremili s katalogom¹, za katerega je fotografije prispeval Branko Babič, ki je tudi avtor fotografij likovne priloge tokratne *Rasti*².

Udeleženci 10. Novomeških likovnih dnevov

Ivan Balažević se je rodil v Tavankutu v Srbiji oziroma Vojvodini leta 1949, leta 1973 pa je diplomiral na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu. Deluje kot svobodni umetnik, poleg slikarstva se ukvarja še s scenografijo, ilustriranjem in grafičnim oblikovanjem. Je član Hrvaškega društva likovnih umetnikov, na Hrvaškem in v tujini pa je pripravil vrsto samostojnih razstav. Razstavljal je tudi skupinsko. Živi in ustvarja v Novem Vinodolskem na Hrvaškem.

¹ Podatke o udeležencih, ki jih objavljamo v nadaljevanju, smo povzeli po katalogu razstave.

² Babič je tudi avtor fotografij likovnih del Nataše Mirtič, ki smo jih objavili v likovni prilogi prejšnje številke naše revije. Njegovega avtorstva takrat nismo navedli in se mu za to opravičujemo. (Opomba uredništva)

10. Novomeški likovni dnevi.

Prva vrsta: slikarke Apolonija Simon, Jana Dolenc in Jožica Medle ter slikar Aleš Sedmak.

Druga vrsta: slikarji Črtomir Frelih, Ivan Balažević in Vojko Pogačar, tedanji novomeški župan Alojzij Muhič, umetniški vodja kolonije Janko Orač in kustosinja Jakčevega doma Jasna Kocuvan.

Jakčev dom, maj 2014.

(Foto: Rasto Božič)

Jana Dolenc se je v Ljubljani rodila leta 1964, leta 1988 je diplomirala na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani. Kasneje je v Tolminu vodila tečaje za likovne amaterje in v tamkajšnji osnovni šoli šolsko leto poučevala likovno vzgojo. Od takrat deluje kot samostojna umetnica.

Ukvarja se z različnimi slikarskimi tehnikami – s krajinarstvom, figuraliko in portretiranjem – posveča se tudi ilustriranju, dekorativnim stenskim poslikavam in poslikavanju stekla. Razstavlja skupinsko in samostojno, med drugim je ilustrirala 17 knjig.

Črtomir Frelih se je rodil v Nomenju v bohinjski občini leta 1960. Na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani je diplomiral leta 1985, pet let kasneje pa tam končal specialistični študij grafike. Leta 1997 je magistriral na področju likovne didaktike, na oddelku za likovno pedagogiko Pedagoške fakultete v Ljubljani je izredni profesor za risanje in grafiko.

Frelih je tudi avtor vrste strokovnih člankov, za njim je več kot 80 samostojnih razstav, v domovini in tujini pa je sodeloval na številnih skupinskih razstavah. Živi in ustvarja v Radomljah in Bohinju.

Jožica Medle se je v Novem mestu rodila leta 1959. Končala je šolo za oblikovanje in diplomirala na Šoli za risanje in slikanje – visoki strokovni šoli v Ljubljani. Znanje likovnega ustvarjanja prenaša na novomeške dijake, ukvarja pa se s slikarstvom, z grafiko in oblikovanjem. Kot svobodna likovna ustvarjalka živi in ustvarja v Šentjerneju. Medletova je ustanovna članica Društva likovnih umetnikov Dolenjske, bila je tudi njegova prva predsednica.

Vojko Pogačar se je v Brežicah rodil leta 1950. Kot slikar je na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani diplomiral leta 1973. Kot izredni profesor deluje na dveh mariborskih fakultetah, Fakulteti za gradbeništvo – smer arhitektura in prostor ter Fakulteti za strojništvo – smer oblikovanje, tekstilni materiali in inženirsko oblikovanje.

Aleš Sedmak se je rodil v Postojni leta 1952. Leta 1980 je diplomiral na slikarskem oddelku Akademije za likovno umetnost v Ljubljani. Samostojno in s statusom likovnega umetnika deluje od leta 1983. Ukvarja se tudi z grafičnim oblikovanjem in ilustriranjem, doslej je ilustriral več kot sto poljudnoznanstvenih knjig. Od leta 2011 je predsednik Zveze društev slovenskih likovnih umetnikov.

Apolonija Simon se je v Brežicah rodila leta 1967. Leta 1990 je diplomirala na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost, pet let kasneje pa tam končala še specialistični študij slikarstva. Leta 1989 je prejela študentsko Prešernovo nagrado. Na omenjeni ljubljanski akademiji je bila nekaj let asistentka za risanje in slikanje, na Srednji šoli za oblikovanje in fotografijo v Ljubljani pa od leta 1999 poučuje risanje.

Matjaž Brulc

MONUMENTALNA PROSTORSKA RISBA

Milan Erič in Zvonko Čoh, *Koprnenje po svetlobi*, prostorska instalacija, Galerija Božidarja Jakca – nekdanja samostanska cerkev, Kostanjevica na Krki, 23. maj – 31. avgust 2014.

Akadska slikarja, sicer pa predvsem ilustratorja in mojstra animacije, Milan Erič (1956) ter Zvonko Čoh (1956), se kot tandem že vrsto let podpisujeta pod skupne projekte, ki jim nikakor ne manjka odmevnosti. Eden prvih je bil večkrat nagrajeni animirani film z naslovom *Socializacija bika* (1998), za katerega sta prejela tudi nagrado Prešernovega sklada. Sicer precej vsestranska ustvarjalca, katerih vizualno nadvse izrazito in prepoznavno delo zaznamuje redko videna duhovitost in bravurozna sproščenost, sta svoje moči tokrat združila pri snovanju monumentalne prostorske instalacije v nekdanji samostanski cerkvi v Kostanjevici na Krki; razstava s pomenljivim naslovom *Koprnenje po svetlobi* predstavlja poseben mejnik v njenem dosežanju delu, saj sta prvič doslej tako odločno in ambiciozno posegla v sam razstaveni prostor.

Seveda kostanjeviška cerkev kar kliče po tovrstnih intervencijah: visoko ubrani arhitekturni biser iz srednjega veka, ki ga preveva občutje kontemplativne spokojnosti, nedvomno predstavlja velikanski izziv za slehernega ustvarjalca, hkrati pa mu spričo prostornosti in neizbrisljivega arhitektonskega značaja nalaga tudi precejšnjo odgovornost do gledalca, ki je bil ob ogledu njune razstave vsekakor težko razočaran.

Erič in Čoh beležita vrsto skupnih nastopov po slovenskih razstaviščih, pri čemer je še zlasti v zadnjih letih močno opazna njuna želja po čim bolj celostni obravnavi danega prostora, da bi se tako ognila konvencionalnim, klasičnim postavitvam. Njuno dosedanje skupno razstavljanje se je povečini osredotočalo na eruptivne risarske instalacije, kjer sta galerijsko prizorišče naselila z množico vsakovrstnih del na pretežno dvodimenzionalnih nosilcih. Običajno sta kar se da različna dela med seboj prepletla in združila v komajda pregleden klopčič risb, skic in tudi objektov, ki se je pred gledalci razpletel kot vrtoglava avantura z njunim bogatim ustvarjalnim opusom in nebrzdano domišljijo. Zdi se, da sta s temi projekti želela razbiti statičnost risbe ter z njenim vzpenjanjem v večje in pomensko sicer povsem odprte celote preseči njeno samozadostnost, da bi ob tesni navezavi in komunikaciji s prostorskimi posebnostmi gledalcu ponudila nekakšno totalno, vseprežemajočo likovno izkušnjo. Tako sta, denimo, leta 2011 na razstavi na Ljubljanskem gradu ustvarila pravcato kako-fonijo najrazličnejših del in raznoterih fragmentov iz preteklih let, ki je omogočila številna večplastna nelinearna branja te svojevrstne vizualne panorame.

S kostanjeviško razstavo se je takšen tok predstavljanja (začasno) prekinil, čeravno lahko še vedno razbiramo nekatere povezave z njunim dosedanjim delom, ki pa so tokrat doživele prenekatere transgresije in preobrate. Avtorja sta notranjost kostanjeviške cerkve omrežila z gosto kopreno trakov iz belega polprosojnega materiala, ki ga običajno srečujemo na vrtovih (tako imenovana vrtna tkanina). Dolge, usločene linije trakov so se z višine spuščale proti tlu in v cerkvi ustvarjale dinamično tkivo linij, ki so ponekod korespondirale z značilno zašiljenostjo gotških arhitekturnih prvin. Avtorja sta trakove na tleh zasidrala z najrazličnejšimi kamni, najdenimi v naravi, kot tudi z odlitki kiparskih fragmentov in izvirnih kamnoseških stvaritev, ki sta jih našla v kompleksu nekdanjega samostana; nasprotje teh kamnov na tleh so predstavljale večje temne gmote, ki so se, zavite v trakove na višinah, navidezno upirale težnosti. Okrog nekaterih arhitekturnih elementov sta iz navedenih trakov spletla mreže, medtem ko sta še zlasti v apsidalnem delu cerkvenega prostora nekoliko več pozornosti namenila različnih konstelacijam po tleh zloženega kamenja – tako naravnega kot klesanega, ki se je bolj ali manj urejeno razprostiralo po prostoru. V zadnjem delu cerkve sta v niši pod korom ustvarila nekakšno nasprotje belini, ki je presevala skozi glavno in stranski cerkveni ladji: tam smo srečali manjši zapredek, izdelan iz gostejše in v sebi sklenjene mreže črnih trakov, ki ga je na tleh obdajalo neurejeno prgišče ostankov in lepilnih trakov.

Izkušnja prostora je bila naravnost presunljiva; zdelo se je, kot da bi se znašli v magičnem svetu, kjer sta avtorja s preprostimi in ceneni mi, a nadvse učinkovitimi sredstvi uspela pričarati povsem nerealno izkušnjo, katere dramatičnost in skrivnostnost sta – na žalost zgolj – ob otvoritvi stopnjevala še z umetno meglo. Pred gledalcem, ki se je prosto gibal po prostoru, spremenjenem v svojevrstni labirint, se je tako odpiralo nešteto najrazličnejših pogledov na trakove, ki so s svojo belino in prosojnostjo, pa tudi z zgostitvami in prepletanji, ustvarjali

zanimive igre raznoterih linij in svetlobe. Prav zadnja – nenazadnje k temu napeljuje že sam naslov razstave – se je kazala kot osrednji motiv razstave, kot je v odličnem spremnem besedilu pojasnila umetnostna zgodovinarica Nadja Gnamuš. Med drugim je zapisala, da je občudovanje svetlobe važno inspirativno ozadje Eričeve in Čohove instalacije, avtorjema pa ne gre za mistično reinterpretacijo srednjeveškega razumevanja svetlobe, ampak za bolj »profano« igro oblik, ki vizualizirajo žarke in z zapredanjem prostora »materializirajo« svetlobo.

Problematika barve oziroma svetlobe kot tudi njene bogate simbolne konotacije se razkriva kot osrednji poudarek projekta. A vendar je treba naglasiti še en vidik razstave – šrafure belih, brezmadežnih pramenov, ki so se nežno ukrivljali skozi cerkvene ladje, so se pravzaprav kazale kot večša tridimenzionalna in povsem zračna risba, ki je bila z epsko vehementnostjo prenesena v sam prostor. Ravno v tem momentu pa se kaže povezava s starejšimi skupnimi projekti avtorjev, ki sta tokrat papir in risala nadomestila z orodji, ki so jima omogočala risanje v prostoru. Kostanjeviška instalacija je sledila ideji risbe, ki se je iz papirja transformirala in materializirala v celostni arhitekturni ambient in gledalcu tako omogočila povsem drugačno čustveno, kot tudi seveda fizično izkušnjo. Vendar pa se zdi, da avtorjema zgolj takšen prenos ni povsem zadostoval: vključitev črnega kokona in različnih vrst kamenja oziroma odlitkov je kazala v smeri simbolno in asociativno nekoliko bolj zapletene slike, za katero pa se zdi, da je avtorja nista uspela izpeljati do polnovrednega zaključka oziroma, da se je ta, žal, kazala kot bolj ali manj arbitrarna in naključna. Težko je namreč najti orientirje, ki bi služili pri dekodiranju oziroma interpretaciji specifičnega umeščanja različnih vrst kamenja, prodnikov, klesancev, manjših skal, mavčnih odlitkov in drugega gradiva, ki sta ga avtorja – zdi se, da povsem premišljeno – razporedila po tleh ali pa jih, kot v eni izmed kapel ob koru, nagrmadila na visok kup. Tako se ponuja razlaga, da je šlo – kot pri črnem kokonu ali

Eričeva in
Čohova
postavitev
v nekdanji
kostanjeviški
cerkvi,
junij 2014.
(Foto:
Matjaž Brulc)

pri »kamnih«, ki so obtičali v zraku – predvsem za rezoniranje nasprotij, preigravanje klasičnih asociativnih binarnih pomenov, svetlo-temnega, lebdenja in prizemljitve, ki so bili prepuščeni intimnemu posameznikovemu premišljanju, medtem ko potencial njihove sporočilnosti oziroma simbolike ostaja ne docela razvit.

Kljub temu pa tovrstne pomanjkljivosti bistveno ne krnijo impozantne celote, katere privlačnost se je skrivala predvsem v izkušnji

doživljanja nestvarnega, domala ezoteričnega prostora, ki gledalca dobesedno posrka vase, ga objame in popolnoma prežame s svojo lirično, domala neubesedljivo poetičnostjo.

Če zaključimo z besedami Nadje Gnamuš: »»Koprnenje« govori o odsotnosti in se stopnjuje z izmikanjem želenega objekta, zato nas tudi instalacija postavlja v vice dvojnosti in nasprotij – med težo in lahkostjo, med gravitacijo in lebdenjem.«

W

Goran Milovanović

IDEOLOŠKI ZAZNAMKI VSAKDANA

Nataša Mirtič, *Re:produkcija*, Mednarodni grafični likovni center, Ljubljana, 10. december 2013 – 16. februar 2014.

Maja Kastelic in Nataša Mirtič, *(Ne)varna razstava*, Dolenjski muzej Novo mesto, Jakčev dom, 13. december 2013 – 2. februar 2014.

Ne zgodi se pogosto, da slovenski likovni umetnik v enem tednu odpre dve svoji razstavi, za povrh še v dveh uglednih ustanovah. To je po spletu okoliščin ob zaključku lanskega leta uspelo Nataši Mirtič. V domicilu slovenske grafike, Mednarodnem grafičnem likovnem centru v Ljubljani, je Mirtičevi pripadla čast svoja dela postaviti ob bok retrospektivni razstavi ene največjih slovenskih grafičnih ustvarjalk 20. stoletja, Zdenki Golob. Par ni naključen iz več razlogov. Grafično ustvarjanje Nataše Mirtič prav gotovo veliko dolguje profesorski dediščini Bogdana Borčiča, ki je bil dolga leta tako generacijsko – oba z Golobovo sta zaključevala dodiplomski študij slikarstva pri profesorju Gojmirju Antonu Kosu – kot tudi osebno povezan z Zdenko Golob. Po študiju sta oba nekaj časa preživela v pedagoškem poklicu, službovali pa sta začela prav v Novem mestu. Vsekakor so si bili blizu tudi likovni poetiki obeh avtorjev in način ustvarjanja. Eno od značilnosti obeh je bilo recikliranje grafičnih plošč, ki je prisotno tudi pri razstavljenih delih obeh razstav Nataše Mirtič.

Isti cikel kot v Ljubljani je Mirtičeva predstavila tudi v domačem Novem mestu, v tandemu

s slikarko Majo Kastelic, ki se v zadnjem obdobju intenzivneje ukvarja z ilustracijo, za katero je pred dobrim letom na 10. bienalu ilustracije v Cankarjevem domu prejela tudi prestižno nagrado Hinka Smrekarja. Kasteličeva se je na razstavi predstavila s serijo risb, narisanih za slikanico *Dežela bomb, dežela trav*, za katero je besedilo prispeval Brane Mozetič, in je letos doživela tudi špansko in katalonsko izdajo. Tako kot pri ljubljanski razstavi, kjer je šlo za ustvarjanje v enakem likovno izraznem mediju, je tudi novomeško razstavo v osnovi povezovala risba bodisi skozi ilustracijo (Kastelic) ali pa skozi proces klasičnega grafičnega ustvarjanja v tehniki jedkanice in akvatinte (Mirtič). Ta skupna nit je bila odlično prikazana v prostoru, kjer je Mirtičeva nanizala ponavljajoče se poizkusne odtise, Kasteličeva pa je razvoj teme prikazala ob dodanem besedilu z nizajočimi se skicirnimi osnutki in risbami. V obeh primerih je bil s tem jasno naznačen risarski temelj obeh medijev, ki v koncipiranju končnega izdelka ohranja fazne postopke.

A ni samo likovna zvrst tista, ki je združevala razstavljeni cikla Kasteličeve in Mirtičeve, temveč so si dela blizu tudi po narativni plati.

Avtoric ni povezoval samo naslov *(Ne)varna razstava*, naslovili bi jo lahko tudi tako, kot je bila naslovljena razstava Mirtičeve v Ljubljani, *Re:produkcija*. Obe sta namreč govorili o ideoloških zaznamkih vsakdana, ki je določen s skrajnostmi potrošniške prepojenosti, katera običajno kulminira v vojni, po njej pa se re-produkcija obrne na novo. Tako zlahka obe avtorici stopita v polje druge. Kasteličeva je, denimo, v risbi *Dežela trav* (2013) upodobila urbano pokrajino sicer v obliki raket, ki pa simbolizira nasičenost potrošniške družbe, ki je tik pred eksplozijo. Ne gre namreč za ruinirano vojno pokrajino, temveč za depresivno industrijsko okolje visoke tehnologije brez znakov življenja. Na drugi strani je Mirtičeva izpostavila kodne znake potrošništva, ki spodbudijo asociativni niz opozorilnih znakov za nevarnost. Dodatno jih je podkrepila z razbrzdano strukturo že rabljenih grafičnih plošč, ki jih je nizala v novih sestavljankeh na podlagi dekonstrukcije in nove konstrukcije. Kontrastno je izpostavila podobe blagovnih znamk ali industrijskih kodnih zapisov, ki jih je vedno soočila s črno, precej monohromno površino v obliki pravokotnika, ki s svojo monolitsko formo simbolizira nagrobni kamen. Na

Maja Kastelic in Nataša Mirtič ob odprtju njune razstave v novomeškem Jakčevem domu, december 2013.

(Foto: Rasto Božič)

simbolni ravni nas avtorica opozarja na pasti potrošništva, ki, zanemarjajoč vrednote, vleče svet v brezno pogube, v boj za preživetje, ki ni drugega kot vojna. S poudarjeno kontrastnostjo občutij, ki jo je iz sivega vojnega vsakdana v prostor svobode nadgradila z dodajanjem barv, je tudi Kasteličeva likovno premišljevanje o vojni polarizirala na stanje miru in stanje vojne. Podobe njenih vojnih junakov so nežne, naslikane mehko v harmoničnih linijah, naj si bodo v črno-belem svetu vojne ali v barvnem svetu hrepenenja.

Matjaž Brulc

UMETNIK S FOTOAPARATOM

Božidar Jakac in fotografija, fotografska razstava, Moderna galerija, Ljubljana, 12. junij – 19. oktober 2014.

Novomeški rojak Božidar Jakac (1899–1989), eden vidnejših slovenskih umetnikov 20. stoletja, je bil že za časa svojega življenja deležen številnih strokovnih oziroma publicističnih obravnav – ob avtorjevem dobrodu evidentiranem, raziskanem in razčlenjenem opusu se je tako zdelo, da slednji ne skriva večjih neodkritih teritorijev, temnih lis, ki bi ušla pozornosti številnih raziskovalcev Jakčevega dela in življenja. Pa vendar je bil takšen vtis še do nedavnega nekoliko varljiv: šele četrto stoletje po Jakčevi smrti smo namreč dobili celovit in izčrpen pregled avtorjevega ustvarjanja na fotografskem področju, ki tako dokončno zaokroža njegovo bogato ustvarjalno pot. Zasluga za ambiciozen projekt gre ljubljanski Moderni galeriji, ki v zadnjem obdobju načrtno raziskuje in predstavlja fotografske opuse vidnejših domačih likovnikov starejših generacij – poleg Jakca doslej še Venca Pilon, Lojze Spacal in Gojmir Anton Kos. Fotografski segment Jakčevega ustvarjanja doslej resda ni bil povsem neznan – obstajale so namreč sporadične objave oziroma predstavitev posamičnih avtorjevih fotografij, medtem ko je Jakčev fotografski opus, ustvarjen po drugi svetovni vojni, ko se je posvečal predvsem tehniki

barvnih stereo diapozitivov, že doživel skrbnejšo obdelavo.¹ Tokrat je pod taktirko kustosinje Lare Štrumej nastal obširen izbor iz Jakčevega domala nepreglednega fotografskega arhiva². Pregledna razstava v Moderni galeriji, podprta z izčrpnim katalogom, tako prinaša bogato bero fotografij, nastalih od zgodnjih dvajsetih let 20. stoletja, ko si je mladi Jakac na študiju v Pragi omislil fotoaparat in ovekovečil svoje prve posnetke, pa vse do prvih dni osvoboditve po drugi svetovni vojni.

Razstava se Jakčevega fotografskega opusa loteva kronološko, pri čemer izpostavlja bistvene etape njegove življenjske in ustvarjalne poti v določenem obdobju: študij oziroma študijska potovanja (Praga in Pariz), ki mu je sledilo bivanje v domačem okolju, popotovanja v Tunizijo in Italijo ter naposled še ameriško in partizansko obdobje, čemur se pridružuje še poglavje, ki

1 Ivan Nemanič, *Zakladnica fotografij Božidarja Jakca. Diapozitivi 1946 – 1989*. Novo mesto: Mestna občina Novo mesto, 2002.

2 Več kot 30.000 posnetkov na negativih iz druge četrtine prejšnjega stoletja je v lasti Jakčevih dedičev, družine Turnher Miklavc.

se po ikonografskem ključu osredotoča na motive portreta oziroma avtoportreta. Ob pričujoči razstavi se Jakac kaže kot strasten in neumoren fotograf, ki se je komajda kdaj ločil od fotoaparata, čeravno je to plat svojega ustvarjanja doživljal kot nekakšen konjiček – fotografija mu je služila kot nadvse prikladno orodje za dokumentiranje in beleženje številnih vtisov, kot tudi za ovekovečenje svojih sodobnikov, pri čemer ne gre spregledati, da je fotografijo uporabljal tudi kot svojevrstno dopolnilo in pomagalo pri siceršnjem likovnem ustvarjanju.

Tudi dejstvo, da svojih fotografij običajno ni razvijal, govori v prid domnevi o Jakčevem ljubiteljskem odnosu do tega medija – vendar pa, kot v svojem poglobljenem eseu nakazuje Štrumejeva, njegovo ukvarjanje s fotografijo nikakor ne gre razumeti zgolj kot hobi – Jakčevo navdušenje nad novimi mediji se je izrazilo tudi na področju filma³. Nesporo dejstvo je, da se je Jakac vsaj do neke mere zavedal novih možnosti reprezentacije, tako v formalnem kot vsebinskem smislu, ki so se ponujale ob beleženju vsega

3 Ivan Nemanič, *Filmski zapisi Božidarja Jakca 1929 – 1955*, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1989.

Stojan Batič, Božidar Jakac – bron, 1979,
Jakčev dom – Dolenjski muzej, Novo mesto.
(Foto: Rasto Božič)

tistega, kar je uzrl skozi svoj objektiv. »Umetnik, ki sveta ni znal več opazovati, ne da bi ga tudi fotografiral,« se je kot fotograf kaj hitro podal na pot raziskovanja – resda bolj sporadično in v omejenem obsegu – specifičnih možnosti, ki jih je ponujal ta takrat že razmeroma razširjen medij. Tako je že dokaj zgodaj, a resda nekoliko zadržano, pričel izkoriščati potencial drugačnega izraznega besednjaka, ki se izrisuje v zametkih estetike tako imenovanega snap shota in ki poudarja element naključja, hipnosti – kar je, denimo, kasneje še najbolj dosledno izpeljal ob fotografijah, nastalih na ameriški celini. Takšne estetske prvine so v kontekstu sočasne fotografske produkcije na Slovenskem vsekakor predstavljale odločen odklon od takrat prevladujoče

estetike piktoralizma ter premik k moderni fotografiji, utemeljeni skozi njene ontološke posebnosti.

Ena izmed izstopajočih posebnosti razstave je nedvomno tudi njen primerjalni značaj, saj je kustosinja med fotografije vključila nekaj Jakčevih klasičnih del, kot so risbe, pasteli oziroma olja, in s čimer je nakazala predvsem istovetnost avtorjevega načina gledanja – Jakac svojih likovnih del praviloma ni ustvarjal po fotografijah, vendar pa primerjava enih in drugih kaže na ustaljene konvencije gledanja, ki jih je kot vrhunski likovni mojster razvil do polnosti in osvojil na zelo zgodnji stopnji svojega ustvarjalnega razvoja. Razstava tako izpostavlja predvsem likovne vidike Jakčeve fotografije, kot tudi njeno razmerje do avtorjevega siceršnjega ustvarjanja – kar se zelo ilustrativno kaže tudi ob korpusu (avto)portretnih del. Kot izvrsten portretist je namreč Jakac obvladovanje tega žanra uspešno prenesel tudi v medij fotografije, kjer je ustvaril vrsto likovno nadvse zanimivih in psihološko prepričljivih del, denimo, *Portrait matere* iz leta 1923, zaznamovanih s posrečeno igro svetlobe in z različnimi pripovednimi elementi, ki na fotografijah zavestno ustvarjajo številne vsebinske in formalne poudarke.

Enega bolj zanimivih segmentov razstave predstavlja poglavje o Jakčevi ameriški izkušnji⁴ – Jakac se je na ameriško popotovanje odpravil spomladi leta 1929 in v Združenih državah, ki jih je prekriziral po dolgem in počez, v dveh letih ustvaril številna dela, tako klasično likovna kot tudi številne fotografske in filmske zapise, kasneje pa je ob vrnitvi v soavtorstvu z Miranom Jarcem objavil še zajeten potopis v dveh zvezkih⁵. Jakac, ki v svojih ameriških zapisih do te celine in vsega tistega, kar predstavlja, kaže nemalo zadržanosti in nezaupanja, se

je v vlogi fotografa povsem prepustil čarom vlemestnega življenja, ki ga poosebljajo nebotičniki, prometne ceste, avtomobili in mostovi. Večina posnetkov iz ZDA je tako nastala v živahnih urbanih središčih, kjer se je zvedavemu popotniku ponujala plejada zanimivih motivov iz »železnega sveta«, ob katerih pa se zdi, da kot fotograf praviloma ni zmozel ubesediti kaj več od razmeroma predvidljivih in površinskih popotniških vtisov, in to kljub temu, da je po Ameriki potoval kmalu po začetku velike depresije in se tam poblize spoznal tudi z usodami številnih izseljencev. Jakac ni bil socialno pretirano občutljiv umetnik, njegov družbeni angažma se je nekako prebudil šele po začetku druge svetovne vojne, ki jo je preživel v partizanski uniformi. Zadnji del razstave, ki izpostavlja to obdobje, je v svoji dokumentarnosti še najbolj vznemirljiv, saj je Jakac kot neposredni pričevalec dramatičnih dogodkov uspel zabeležiti številne podobe, ki se osredotočajo predvsem na vsakdanje življenje v partizanskih taborih oziroma bolnišnicah – dragoceni posnetki gledalcu omogočajo vpogled v številne drobne detajle, ki jih na tako neposreden način ne zmore prikazati noben drug medij.

Jakčev obsežen fotografski opus se tako kaže kot izrazito pisan in raznolik. Kljub nekaterim formalnim poudarkom, ki se, denimo, dotikajo iskanja drugačnih kompozicijskih rešitev ter tako sugerirajo premik od piktoralizma k modernjšemu razumevanju specifik fotografskega jezika, pa Jakac kot fotograf ni vidneje presegal ustaljenih akademskih konvencij tedanjega vizualnega jezika, ki ga je v tistem času dodobra pretresal razcvet zgodovinskih avantgard, ki pa nanj niso vidneje vplivale. Njegove fotografije so tako predvsem nekakšni intimni dnevniški, hipne in natančne beležke, ki ponujajo neposreden vpogled v avtorjevo razgibano življenje: njegove upodobitve krajev, ki jih je ljubil in obiskoval, ter številnih sodobnikov, s katerimi se je srečeval in prijateljeval, tako prinašajo predvsem neprecenljiv dokument za vedno izginulega časa in prostora.

⁴ Božidar Jakac: *Spomini na železni svet*, razstavniki katalog s spremnim besedilom Jasne Kocuvan, Dolenjski muzej, Novo mesto 2009.

⁵ Božidar Jakac in Miran Jarc, *Odmevi rdeče zemlje*, Ljubljana 1932.

Apolonija Simon, *Nekje*, 2014, olje na platnu, 100 × 80 cm

Vaš um v vrhunski formi.

www.bilobil.si

Izboljšana prekrvitev za večjo moč uma.

Redna uporaba Bilobila:

- razširi krvne žile in izboljša pretok krvi v možganih,
- krepi delovanje možganskih celic, saj izboljša izrabo kisika in glukoze,
- varuje možganske celice pred škodljivimi vplivi radikalov.

Bilobil vsebuje izvleček iz listov *Ginkga bilobe*.

Bilobil®

www.krka.si

KRKA

60let

Pred uporabo natančno preberite navodilo!

O tveganju in neželenih učinkih se posvetujte z zdravnikom ali s farmacevtom.

ISSN 0353–6750, UDK 050 (497.4)

IZDAJATELJICA

Mestna občina Novo mesto, zanjo župan Gregor Macedoni

SOIZDAJATELJICE

Občine – Črnomelj, Dolenjske Toplice, Metlika, Mirna Peč, Mokronog-Trebelno, Semič, Straža, Šentjernej, Šentrupert, Škocjan, Šmarješke Toplice, Trebnje in Žužemberk ter založba Goga

SVET REVIJE

Predsednik sveta v ustanavljanju: Slavko Gegič

UREDNIŠTVO

Rasto Božič (odgovorni urednik, Kultura, Odmevi in odzivi), Ivan Gregorčič (Literatura), Joža Miklič (Družbena vprašanja), Janko Orač (likovni urednik).

NASLOV UREDNIŠTVA IN TAJNIŠTVA

Mestna občina Novo mesto, Seidlova 1, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07) 39-39-253, faks: (07) 39-39-208, el. pošta: rast@novomesto.si

SPLETNA STRAN

kultura.novomesto.si/si/revija-rast/

LEKTOR

Peter Štefančič

NAROČNINA

Podračun Mestne občine Novo mesto, št. 01285-0100015234, s pripisom: za revijo Rast. Letna naročnina revije znaša 18,80 evra, za pravne osebe 31,30 evra. Ta številka stane v prosti prodaji 6,50 evra. Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.

PRISPEVKI

Sprejemajo jih tajništvo revije in uredniki. Napisani naj bodo elektronsko, priporočena dolžina je 20.000 znakov s presledki, Odmevi in odzivi 8.000 znakov s presledki, priporočeni format MS Word. Odstopanja od opisanega so možna le po dogovoru z odgovornim urednikom. Vsi prispevki so objavljeni tudi spletno. Nenaročenega gradiva ne vračamo.

NAKLADA

500 izvodov

OBLIKOVANJE IN PRIPRAVA ZA TISK

Jurij Kocuvan, Studio 300

Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost, Uradni list RS, št. 89/98

(134/03), in ZIPRS 0203, Uradni list RS, št. 103–1 (Pravilnika o izvajanju zakona o davku na dodano vrednost, Uradni list RS, št. 14/04) ter ZIPRS 1314–

A (Uradni list RS, št. 46/13 z 29. maja 2013, kjer je v 10. členu dodan nov člen 60. a) sodi revija med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 9,5 odstotka.

PODPORNIKI

Izid te številke so podprli: Mestna občina Novo mesto, občine soizdajateljice in Krka, d. d.

NASLOVNICA

Jana Dolenc, *Sledi naših prednikov 2*, 2014, akril na platnu, 120 × 80 cm, detajl

82
RAST
2014

201411184,3/4

COBISS 0

KNJARNICA M. JARCA
Domaženski oddetek in poseb

MESTNA OBČINA NOVO MESTO

CENA 6,50 EUR

9 770353 675002

0 0 1 5 2